

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AVUSTURYA-MACARİSTAN İMPARATORLUĞU
YÖNETİMİNDE BOSNA-OSMANLI İLİŞKİLERİ (1878-1909)

HAZIRLAYAN
ESMER DRKENDA
2501101335

TEZ DANIŞMANI
Yrd. Doç. Dr. MUSTAFA SELÇUK

İSTANBUL 2013

YÜKSEK LİSANS

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı :Esmir DRKENDA Numarası :2501101335
Anabilim/Bilim Dalı :Tarih Tez Savunma Tarihi :05.08.2013
Danışman :Yrd.Doç.Dr.Mustafa SELÇUK Saati :15:00
Tez Başlığı :”Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Yönetiminde Bosna-Osmanlı İlişkileri (1878-1909)”

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyanınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Prof.Dr.Cezmi ERASLAN		Kabul
2-Prof.Dr.Halil BAL		Kabul
3-Doç.Dr.İsmail MANGALTEPE		Kabul
4-Yrd.Doç.Dr.Mustafa SELÇUK		Kabul
5-Yrd.Doç.Dr.Savaş AÇIKKAYA		Kabul

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Yrd.Doç.Dr.Mehmet NAM		
2-Yrd.Doç.Dr.Akm ÇELİK		

ÖZ

AVUSTURYA-MACARİSTAN İMPARATORLUĞU YÖNETİMİNDE BOSNA-OSMANLI İLİŞKİLERİ (1878-1909)

Esmer Drkenda

Bosna-Hersek, Berlin Kongresi kararlarının 25. maddesi gereği Avusturya-Macaristan tarafından işgale uğramıştır. Kongrede alınan kararlara göre Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'teki görevi, idari ve ekonomik reformlar yapmak suretiyle Bosna-Hersek'in Avrupa'ya katılımını sağlamaktır. Diğer taraftan Bosna-Hersek, bu kongre kararlarına göre, hukuken hâlâ Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçasıdır. Tüm bu gelişmeler çerçevesinde Bosna'nın 1878'de Avusturya-Macaristan hakimiyetine bırakılması, bu coğrafyada yaşayan Boşnaklar'ın Hristiyan bir devletin tebaası olmayı kabul etmemeleri ve şiddetle karşı çıkmalarıyla sonuçlanmıştır. 1908'e gelindiğinde Avusturya-Macaristan, Bosna-Hersek'i ilhak etmiş ve yeni bir dönem başlamıştır. Tezimizin amacı da bu dönemde (1878-1909) Bosna-Osmanlı ilişkilerinin ne düzeyde olduğu ve ne gibi gelişmelerin yaşandığının ortaya konulmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Bosna-Hersek, Osmanlı Devleti, Avusturya-Macaristan, Berlin Kongresi, Göç, 1908 Bosna İlhakı.

ABSTRACT

RELATIONSHIPS BETWEEN BOSNIA UNDER AUSTRIA-HUNGARIAN ADMINISTRATION AND OTTOMANS IN PERIOD OF (1878-1909)

Esmer Drkenda

Bosnia and Herzegovina on Congress of Berlin by the decision of 25th article came under Austria-Hungarian occupation. According to the decision which has been taken during the Congress, establishing of the Austria-Hungarian rule in Bosnia and Herzegovina was conditioned with providing the administrative and economic reforms, what actually enabled the Bosnia and Herzegovina to enter into the other hand Bosnia and Herzegovina according to decision of the Congress legally speaking is still a part of the Ottoman Empire. In the frame of the development's; taking out Bosnia from Ottoman rule resulted in refusal of the Bosniaks to live under rule of a Christian state. Later in 1908 Austria-Hungary annexed Bosnia and Herzegovina in all terms and a new period started. The task of this thesis is to determine the level of the relationship Bosnia and Herzegovina had in this period (1878-1909) with the Ottoman Empire and which kind of lived development's have been out forwarded.

Key Words: Bosnia and Herzegovina, Ottoman State, Austria-Hungarian, Congress of Berlin, Migration, 1908 Annexation of Bosnia and Herzegovina.

ÖNSÖZ

"*Avusturya-Macaristan Yönetiminde Bosna-Osmanlı İlişkileri 1878-1909*" adlı çalışmamız, sözü edilen yıllar arasında Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'a yönelik dış politikası ve bu politikayla ilgili olarak Bosna-Hersek ile Osmanlı Devleti arasındaki siyasi, kültürel ve sosyal ilişkileri kapsamaktadır.

Bu çalışmada Balkanlar'da yer alan Bosna'nın tarih sahnesine çıkışı ve bu bölgede Osmanlı Devletiyle olan ilk ilişkileri hakkında bilgiler verilmiş; 1463-1878 yılları arasında Bosna'yı hakimiyeti altında tutan Osmanlı ile bu bölgeye yönelik hevesleri olan Avusturya-Macaristan ilişkilerinin genel karakteristiği üzerinde durulmuş; daha sonra da XIX. yüzyılın ikinci yarısına girerken iki devletin içinde bulunduğu genel durum analiz edilmiştir.

Bu bağlamda önce, 1875'te patlak veren Hersek İsyanı ele alınmış, ardından Ayastefanos Antlaşması; bunu takiben de Berlin Kongresi kararları değerlendirilmiş; ardından da Şark Meselesi'nin ortaya çıkışı ve Panislavizm hareketinin Boşnak Müslümanlar üzerinde bıraktığı izler analiz edilmiştir. Daha sonra ise, Berlin Kongresi'nin kararıyla Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i işgali ve bu işgale karşı Boşnakların direnişi detaylı olarak incelenmiştir.

Çalışmanın ilerleyen kısımlarında, 1878'den 1909'a kadar olan dönemde Osmanlı'nın Bosna'ya yönelik dış siyaseti ve bu siyaseti izlerken kullandığı araç ve metotlar detaylı olarak analiz edilmiş; ayrıca 1878'de Bosna-Hersek'ten Osmanlı Devleti'ne doğru gerçekleşen göçler üzerine odaklanılmıştır.

Tezde ayrıca, 1878-1909 yılları arasında Bosna-Hersek'te Türkçe olarak çıkan gazeteler, sözü edilen yıllar arasında Osmanlı Devleti'ne eğitim için gelmiş ve daha sonra Bosna'ya dönerek Bosna'da Türkçe'yi yaşatmış Boşnak alimler hakkında bilgiler verilmiştir.

Diğer taraftan 1899-1908 yılları arasında Bosnalı Müslümanların Dini, Vakıf ve Maarif Özerkliği Mücadelesi çerçevesinde Bosna-Hersek ile Osmanlı Devleti ilişkileri de bu tezin alanı içinde değerlendirilmiştir.

Çalışmamızın son kısımlarını ise, Avusturya'nın 1908'de Bosna'yı ilhakıyla bu ilhakin doğurduğu tepkiler ve buna bağlı olarak gerçekleşen İstanbul ve İzmir boykotları oluşturmuştur.

Tezi genel olarak özetlemek gerekirse, meydana gelmiş bu gelişmeler ve Osmanlı Devleti'nin buralardan çekilmesi, Bosna-Hersek ve Boşnaklar için yeni bir dönemin başlaması anlamına gelir. Tezin odaklandığı nokta, aslında, yıllardır süren bir "*yaşam biçiminin*" yabancı bir iktidar ve kültürün etkisi altında değişmeye zorlanması ve bu toplum üzerinde oluşturduğu travmalardır. Nitekim XIX. yüzyılın ikinci yarısında Balkanlar'daki savaşlar ve Avrupa'daki kamplaşmalar, I.Dünya Savaşı'na giden yolda dünyanın tansiyonunu oldukça yükseltmiş; bundan nasibini en çok alanlar da maalesef yine Bosnalı Müslümanlar olmuştur.

Çalışmamızın başından bitim aşamasına kadar her türlü desteği şahsımdan esirgemeyen, konu seçiminden tezin yazımına kadar geçen safhada yol gösterici, eleştirici ve yapıcı katkılar sunan tez danışmanım Yrd.Doç.Dr.Mustafa SELÇUK'a ve Tarih bölümünden katkılarını esirgemeyen hocalarıma da bu vesileyle şükranlarımı sunmak isterim.

Esmer Drkenda

Şişli-İstanbul

2013

İÇİNDEKİLER

ÖZ (ABSTRACT)	I
ÖNSÖZ	II
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR	IV
GİRİŞ	1

1 BÖLÜM

OSMANLI İDARESİNDE BOSNA-HERSEK

1.1. 1463 Bosna'nın Fethi'nden 19.Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar Olan Dönem	5
1.2. Panslavizm Hareketi'nin Bosna-Hersek Üzerine Etkisi	15
1.3. 1875 Hersek İsyanı ve Şark Meselesi'nin Ortaya Çıkışı	17
1.4. Ayastefanos Antlaşması	22
1.5. Berlin Antlaşması (1878)	25

2 BÖLÜM

AVUSTURYA-MACARİSTAN İMPARATORLUĞU'NUN BOSNA HERSEK'İ İŞGALİ ve BOŞNAKLAR'IN OSMANLI DEVLETİ'NE GÖÇÜNÜN BAŞLAMASI

2.1. Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan Tarafından İşgali ve Halk Meclisi'nin Oluşumu	28
2.2. Boşnaklar'ın Direniş Mücadelesinde Müftü Şemsekadiç'in Rolü	31
2.3. Boşnaklar'ın, Bosna-Hersek Eyaleti ve Yeni Pazar Sancağı'ndan Osmanlı Devleti'ne Göçünün Başlangıcı	36
2.4. Boşnak Muhacirlerden Bazılarının Tekrar Bosna'ya Dönüşü	44

3 BÖLÜM

İŞGAL'DEN İLHAK'A KADAR BOSNA-OSMANLI İLİŞKİLERİ

3.1. 1879 Yeni Pazar Antlaşması	47
3.2. Bosna-Osmanlı Siyasi İlişkileri (1878-1899)	50
3.3. Bosna-Osmanlı Kültürel ve Sosyal İlişkileri (1878-1908)	62
3.4. 1878-1909 Yılları Arasında Bosna'da Yayınlanan Türkçe Gazeteler	66
3.5. Osmanlı Devleti'nde Öğrenim Gören Boşnak Öğrenciler (1878-1908)	70
3.6. 1899-1908 Yılları Arası Boşnak Müslümanların Din, Vakıf ve Maarif Özerkliği Mücadelesi Çerçevesinde Bosna-Hersek Osmanlı Devleti İlişkileri	75
3.7. Avusturya-Macaristan'ın Bosna'yı İlhakı (1908)	89
3.8. İlhaka Karşı Bosna'daki Tepkiler	95
3.9. İlhaka Karşı İstanbul ve İzmir'deki Boykotlar	97
SONUÇ	103
KAYNAKLAR	106
EKLER	123

KISALTMALAR

- a.g.e.** : adı geçen eser
- a.g.m.** : adı geçen makale
- BOA.** : Başbakanlık Osmanlı Arşivi
- Bkz.** : Bakınız
- C.** : Cilt
- Çev.** : Çeviren
- DİA.** : Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
- Ed.** : Editör
- TTK** : Türk Tarih Kurumu
- vb.** : ve benzeri
- s.** : sayfa

GİRİŞ

Bosna-Hersek, Avrupa kıtasının güneydoğu, Balkan yarımadasının ise kuzey köşesinde yer almakta¹ ve toprakları üçgen biçiminde dağlık bir araziden oluşmaktadır. Bosna'da yaşayan ilk insanlara ilişkin bilgiler ise, milattan önce I. ve II. yüzyıllara dayanmaktadır².

Bu ilk insanlar "*İllirler*" olarak bilinen Hint-Avrupa kökenli bir kabiledir. İlliryalılar uzun bir süre kabileler halinde yaşamışlardır. İlliryalıların sahip olduğu bu bölgede alt kollar olarak Dalmatlar, Skordisler ve Daesilatlar uzun yıllar hüküm sürmüşlerdir. Bahsi geçen bu kabilelerin son derece savaşçı insanlardan oluştukları; özellikle bölgeyi fetih için gelmiş olan Romalıların Daesilatlarla uzun ve zorlu savaşlar yapmak zorunda kaldıkları bilinmektedir. Bölge, bu kanlı savaşların sonucunda Batı Romalıların eline geçmiş; daha sonra ise, Batı Roma İmparatorluğunun kontrolü altında II. yüzyılın ardından "*Gothlar*" olarak bilinen Germen kabilesi tarafından fethedilmiştir. Gothlar bu bölgeyi III. yüzyıl kadar kontrol altında tutmuşlar; hakimiyetleri sırasında iki göçebe kabile daha bu bölgeye yerleşmiştir. Bunlar Asyalı "*Hunlar*" ile İranlı "*Alanlar*"dır. Bizans ordusunun bölgeyi fethetmesi nedeniyle Bosna'nın hakimiyeti, Doğu Roma ya da diğer adıyla Bizans İmparatorluğu'na geçmiştir³.

Tarihi kaynaklarda Bosna ismi ilk kez, Konstantinos VII. Porfirogennetos (913-959) adlı Bizans İmparatoru'nun "*De Administrando Imperio*" adındaki eserinde zikredilmektedir⁴.

Slavların bu bölgeye yerleşmesinden başlayıp VI.yüzyıl'daki feodal güç döneminin ilk dönemlerine kadar geçen zaman dilimi, çeşitli aşiretlerin politik oluşumlarına sahne olmuştur. Bu aşiretler, toplumsal yapılarını Roma medeniyetleri üzerine inşa etmişlerdir. Bu dönemde Bosna-Hersek'in feodal yapılanması, komşuları olan Hırvatlar ve Sırp'ların yapılanmalarından öte kendine özgü gelişmeler de göstermiştir. Bosna Hersek'in feodal devlet yapısının oluşumu, özellikle Kulin Ban dönemlerinde iyice belirginleşmiştir. Ban Kulin ülkesinin ekonomik gelişime çok önem vermiş; Ragusa (Dubrovnik) ile 1189 yılında imzalanan ticari

---

¹ Besim Darkot, "Bosna-Hersek", **İslâm Ansiklopedisi (İA.)**, C.II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s.725.

² Branislav Djurdjev, "Bosna-Hersek", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA.)**, C.VI, İstanbul 1992, s.297-305.

³ Noel Malcolm, **Bosna'nın Kısa Tarihi**, Çev. Aşkın Karadağlı, Om Yayınevi, İstanbul, 1999, s.2-6.

⁴ Mustafa İmamovic, **Historija Bosnjaka (Boşnakların Tarihi)**, Preporod Yayınları, Sarajevo 1997, s.25.

anlaşma sayesinde Raguzalı tüccarlar Bosna madenlerinden faydalanmaları için teşvik edilmişlerdir⁵.

Ortaçağda Bosna'nın üç hükümdarları, sırasıyla, başta Ban Kulin (1180-1204) olmak üzere Ban Styepan Kotromaniç (1322-1353) ve Kral I.Tvrtko (1353-1391)'dur. Özellikle Ban Styepan Kotromaniç döneminde, Hun (Hersek) Beyliği'nin Bosna'ya dahil edilmesiyle sınırlar genişlemiş; I.Tvrtko ise, güneye doğru ilerleyerek Dalmaçya kıyılarının geniş bir bölümünü fethetmiş ve bu dönemde Bosna, Balkanlar'ın en güçlü devleti haline gelmiştir.

Diğer taraftan Boşnaklar, Osmanlı ordularının bölgeyi fethetmesinden önce ne Katolik, ne de Ortodoks kilisesine bağlıydılar. "*Bogomil*" adı verilen ayrı bir mezhebe mensuptular. Bu Bulgar kökenli mezhep, X. yüzyılda Bulgaristan'da kendisine "*Bogomil*" adı verilen bir rahip tarafından kurulmuştu. Sırbistan'dan İstanbul'a uzanan Ortodoks coğrafyası içinde gelişen bu mezhebin inanç ve ritüelleri, geleneksel Hıristiyan öğretilerinden oldukça farklıydı. Bogomillerin inançları arasında örneğin Hz. İsa'nın çarmıha gerilmediği, bunun bir yanılgı olduğu söz konusuydu. Dolayısıyla Bogomiller, haça itibar etmiyorlar; hatta yanlış inancın bir ifadesi olduğu için haça tepki de duyuyorlardı. Bogomiller ayrıca vaftize ve Hıristiyanlığın en temel ritüellerinden biri olan ekmek-şarap ayinine de karşıydılar⁶.

Boşnak Bogomiller, Devlet-i Ali'nin Bosna'ya gelişiyle birlikte, gruplar halinde İslâm'ı kabullenmeye başlamışlardır⁷. Nitekim Osmanlılar bu bölgeyi fethetmeden önce Bosna bölgesindeki Katolik Hırvatlar ve Bogomil mezhebindeki Boşnaklar buranın yerli ahalisiydiler. Sırlar ise, Osmanlı'nın bölgeyi fethetmesini müteakip Karadağ, Sırbistan ve diğer bölgelerden buraya getirilip çoban ve çiftçi olarak iskân edilmiş halklardı. Bunu çok açık bir şekilde ortaya koyan delil ise, Bosna bölgesinde Ortodoks mabedi olarak karşımıza çıkan en erken tarihli yapının Papraça Kilisesi olmasıdır. Çünkü bu mabedin inşa tarihi 1547'dir. Yani, Osmanlıların bu bölgeye hâkim olmasından seksen dört yıl sonra inşa edilmiştir⁸.

XIV. yüzyıla varıldığında Bosna Devleti'nin zayıfladığı ve dini inançları nedeniyle komşu devletler tarafından baskı altında tutulduğu görülmektedir. Özellikle XIII. yüzyılda Bosna

---

⁵ Altan Çetin-Galip Çağ, "Bosna'nın Osmanlı İdaresine Geçişinde Bogomillğin Etkisi", **Tarih Okulu**, sayı 9, İstanbul 2011, s.28.

⁶ Aleksandar Solovyev, "Disaperance of Bogomilism and the Islamization of Bosnia", **Year Book of the Historical Society of Bosnia and Herzegovina I**, Sarajevo 1949, s.3-15.

⁷ Feridun Emecen, **Osmanlı Klasik Çağında Siyaset**, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s.309.

⁸ **Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 1992, s.10; Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi**, Risale Yayınları, İstanbul 1990, s.30.

halkı Katolik Kilisesi'nin boyunduruğu altına girmiş; fakat Bogomilizm mezhebi kendini gizli de olsa korumuştur⁹.

Fatih Sultan Mehmet, 1463 yılında Bosna'yı fethi sonrası Osmanlı İslâmın evrensel bir uygulaması olarak bölge halkına dinî serbesti getirmiştir. 1471 yılında ise, Boşnak Fransiskanlara¹⁰ ve bölgede yaşayan diğer dinlerin mensuplarına bir ferman yayınlamış ve bu halkın can ve mal emniyetinin kendi güvencesi altında olduğunu belirtmiştir¹¹. Sultan bu fermanda:

"Ben ki Sultan Mehmed Han'ım, üst ve alt tabakada bulunan bütün halk tarafından şu şekilde bilinsin ki bu fermanı taşıyan Bosna rahiplerine lütufta bulunup şu hususları buyurdum: Söz konusu rahiplere ve kiliselerine hiçkimse tarafından engel olunmayıp rahatsızlık verilmeyecektir. Bunlardan gerek ihtiyatsızca memleketimde duranlara ve gerekse kaçanlara emn ü aman olsun ki memleketimize gelip korkusuzca sakin olsunlar ve kiliselerinde yerleşsinler; ne ben ne vezirlerim ne de halkım tarafından hiç kimse bunlara herhangi bir şekilde karışıp incitmeyecektir. Kendilerine canlarına mallarına kiliselerine ve dışardan memleketimize getirecekleri kimselere yeri ve göğü yaratan Allah hakkı için, Peygamberimiz Muhammed Mustafa (s.a.v.) hakkı için, yedi Mushaf hakkı için, yüzyirmidörtbin peygamber hakkı için ve kuşandığım kılıç için, en ağır yemin ile yemin ederim ki yukarda belirtilen hususlara söz konusu rahipler benim hizmetime ve benim emrime itaatkâr oldukları sürece hiç kimse tarafından muhalefet edilmeyecektir"¹²,

diye seslenerek Hıristiyanlara hürriyet ortamı içinde serbest dolaşma hakkı verdiğini ve yaşamlarının kendi garantisi altında olduğunu belirtmiştir¹³.

Osmanlı Devleti'nin politik ağırlık merkezi olarak hedeflediği Balkanlar; ve özellikle Balkanlardaki Bosna-Hersek, stratejik açıdan çok önem arz etmekteydi. Çünkü bu coğrafya,

---

⁹ Tayib Okiç, "Neşredilmemiş Bazı Türk Kaynaklarına Göre Bosna Hıristiyanları (Bogomiller)", **İslâmi Araştırmalar**, C.VI (6), sayı 4, Ankara 1993, s.239.

¹⁰ Bosnalı Hıristiyanlar.

¹¹ Mevlânâ Mehmed Neşrî, **Cihânnümâ, Osmanlı Tarihi (687-980/1288-1585)**, 6 kısım, Hazırlayan: Necdet Öztürk, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008, s.336-338.

¹² Metnin orijinali, Foynitsa şehrindeki Fransisken Katolik Kilisesi'ndedir.

¹³ **Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 1992, s.VI (6).

hem Adriyatik Denizi üzerinde hakimiyet kurma bakımından; hem de Avrupa'ya doğru ilerleme açısından önemli kazanımlar sağlayabilirdi¹⁴.

Sonuç olarak Bogomilizm mezhebinin inanışlarının İslam inancı ile büyük benzerlikler göstermesi ve baskı altında tutulan bu mezhep insanların, Osmanlı hâkimiyetinde süratle Müslüman oldukları görülmüştür. XVIII. yüzyılda son mezhep üyelerinin de Müslüman olduklarına ilişkin bilgiler Osmanlı İmparatorluğu arşivlerinde bulunmaktadır.

---

¹⁴ Feridun Emecen, "Balkanlar ve Bosna Tarihi Bakımından Kosova Savaşı'nın (1389) Önemi", **Bosna-Hersek**, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s.13.

1 BÖLÜM

OSMANLI İDARESİNDE BOSNA-HERSEK

1.1. 1463 Bosna'nın Fethi'nden 19. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar Olan Dönem

İlk Bosna-Osmanlı ilişkileri, XIV. yüzyılda, Osmanlı Sultanı I.Murat'ın komutanlarından Lala Şahin Paşa idaresindeki bir ordunun 1388 yılında Bosna topraklarına ilk akın düzenlemesiyle başlamıştır. Bosna kralı I.Tvrtko Kotromaniç bu hareketi önceden haber almış ve Vlatko Vukoviç komutasındaki Bosna derebeylerinden oluşan birlikler 27 Ağustos 1388'de Bileça mevkiinde Osmanlı akıncılarını bozguna uğratmışlardır¹⁵. Osmanlılar'ın Bosna'ya karşı başarısız olan bu ilk seferinden sonraki seferler ve başarılar, XV. yüzyılın başları ve ortalarında görülmektedir. Bosna Kralı II.Tvrtko, 1421 yılından itibaren Osmanlı Devleti'ne vergi vermeye başlamıştır. Daha sonra stratejik bakımdan önemli bir kale olan Hodidid Kalesi'ni 1448 yılında fetheden Osmanlılar, kuzey-batı yönüne doğru ilerlemeye başlamışlardır¹⁶.

Son Bosna kralı Tomaşeviç'in Osmanlı Devleti'ne vergi ödemeyi reddetmesi üzerine Fatih Sultan Mehmet Bosna Kraliyetinin merkezi olan Yayçe Kalesi'ni 1463 yılında fethetmiş¹⁷ ve böylece Ortaçağ Bosna Kraliyeti'ne de son vermiştir. Hersek bölgesi, 20 sene sonra II.Bayezid döneminde fethedilmiş¹⁸; ardından Bihaç ve Bihaçka Krayina'nın 1582 yılında fethedilerek Bosna Eyaleti'ne katılmasıyla Osmanlılarca Bosna'nın fethi tamamlanmış; gerçekleştirilen kademeli fetihler sonucunda da feodal Bosna Krallığı tamamiyle sona ermiştir. Fethedilen bölgelerde kendi sosyal-politik örgütlenmesini inşa eden Osmanlı, kısa

---

¹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.I, TTK Yayınları, Ankara 1988, s.193; Avdo Suceška, **Osnovne Osebnosti Polozaja Bosne U Osmansko-Turskoj Drzavi (Bosna'nın Osmanlı-Türk Devletindeki Özel Konumu)** Grupa autora, Istina o Bosni i Hercegovini, Altermedia i Narodna Univerzitetaska Biblioteka BiH, Sarajevo 1991, s.29.

¹⁶ Tursun Bey, **Tarih-i Ebü'l Feth**, Hazırlayan: Mertol Tulum, Baha Matbaası, İstanbul 1977, s.134

¹⁷ Aşık Paşazade, **Osmanoğulları'nın Tarihi**, Hazırlayan: Kemal Yavuz-M.A.Yekta Saraç, K Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2003, s.246-248; Bosna'nın fethine dair ayrıca bkz.: Oruç Bey, **Osmanlı Tarihi (1288-1502)**, Uç Beyliğinden Dünya Devletine, sadeleştiren: Necdet Öztürk, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2009, s.98-99.

¹⁸ Hoca Sadettin Efendi, **Tacü't-Tevarih**, C.III, Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.75.

bir süre sonra bölgenin belirli bölümleri için özel bir "askeri-idari" yapı olan "Sancak"lar tesis etmiştir¹⁹.

İlk sancak olarak Bosna Sancağı (1463); ardından Hersek (1470), İzvornik (1478-1483), Klis (1537) sancakları kurulmuştur. Bütün bu sancaklar ilk başta, kendi içinde askeri-idari alanlara sahiptir ve bunların tümü Rumeli Eyaletine bağlıdır. Daha sonra ise bu sancaklar, Budin'in 1541 yılındaki fethinden sonra kurulmuş olan Budin Eyaletine bağlanmıştır²⁰. Bosna'nın Eyalet olmasına kadar geçen zaman içinde bir çok değişiklikler gerçekleşmiş, örneğin 1463'ten beri sancak merkezi Saraybosna'da bulunan Bosna Sancağı, 1550'de Travnik'e taşınmış; bu süreç 1580 yılında Bosna Eyaleti'nin kurulmasına kadar devam etmiştir²¹.

Osmanlı sınırlarının Balkanlar'a yayılmasıyla birlikte devletin asker ihtiyacı artmış; karşılanması için yeni imkanlar aranmıştır. Bu bağlam içinde Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimlerin (zimmîler), özellikle küçük yaşta olanlarının beşte biri askere alınmaya ve Acemi Ocağı'na kaydedilmeye başlanmış; böylece "Acemi Oğlanı" toplamak suretiyle "Devşirme Sistemi" oluşmuştur²². Devşirme sistemi, I.Murad zamanında Yeniçeri Ocağı'nın kurulmasıyla başlamış, Çelebi Mehmet zamanında gelişmiş, II.Murad zamanından itibaren de bir sistem olarak yürütülmüştür²³. Devşirme sistemine Arnavut, Bulgar, Ermeni, Rum ve Boşnaklardan insanlar alınmıştır. Ancak Boşnaklar, müslümanlığı kabul etmelerinden sonra kendilerinden daha fazla sayıda devşirme alınması için padişaha başvurmuşlardır. Müslümanlardan devşirme alınması yasak olduğu halde, kendilerine özel mücade çıkarılmıştır²⁴. Nitekim bu konuda Müvverih Şamdanizade şöyle demiştir:

"Bosna fetholundukta cümlesi birden Müslüman olup Padişaha rica ettiler ki, evladımız devşirme tarikiyle ahzoluna. Reaya zimmileri evladından beher sene biner nefer devşirilip sınıf olup acemioğlan meyanında terbiye olunup badehu hasenülveçih olanları Enderunu hümayuna ve kuvvetlileri bahçelerde bostancı, bakisi ortalara Yeniçeri yazılırdı ve Yeniçeri kışlalarında sakin olurlardı. Devşirmeler Müslüman evladından olmazlardı. Hatta sünnetli tevellüt eden zimmi

¹⁹ Halil İnalçık, "Türkler ve Balkanlar", **Balkanlar**, Orta Doğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s.14.

²⁰ Feridun Emecen, "Bosna Eyaleti", **DİA.**, C.VI, İstanbul 1992, s.296.

²¹ Halil İnalçık, "Rumeli", **İA.**, C.XI, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1964, s.771.

²² Mücteba İlgürel, "Acemi Oğlanı", **DİA.**, C.I, İstanbul 1988, s.24.

²³ Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s.112.

²⁴ Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri**, C.IX, Osmanlı Araştırmalar Vakfı, İstanbul 1996, s.138; M.Tayyib Gökbilgin, **Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1977, s.144-149.

*evladı dahi şüpheli deyu alınmazdı. Zira müslim olan kâr ve kisip bilir, hini muzayakada babası, anası yanına kaçar, zahmete tahammül etmez deyu kabul olunmazdı. Amma reaya evladı cenkten dönmez, dönse hakkından gelinip kaçamaz deyu böyle kanun kılınmıştır. Çünkü Bosnalı Müslüman oldu onun için evlatlarının devşirilmesini rica ettiler. Padişah dahi Müslüman Bosnalı da devşirme olsun deyu icazet verdi*²⁵.

Tarih olarak 1580’de kurulmuş olan Bosna Eyaleti, Osmanlı’nın fethettiği Dalmaçya ve Slavonya dahil, tüm Bosna feodal topraklarını kapsamaktadır. 1583-1684 tarihleri arasında eyalet merkezi Banya Luka iken, merkez 1684 yılında tekrar Travnik’e naklolunmuştur²⁶.

Osmanlı İmparatorluğu 1580 yılından itibaren Avrupa ortalarına doğru ilerlerken, Bosna Eyaleti Sancağı dışındaki Bosna, Hersek, Klis, İzvornik, Bihke sancakları bir araya getirilmek; daha sonra da Pojega, Çernik ve Kırka sancakları ilave edilmek suretiyle Bosna Eyaleti, sekiz sancaklı bir eyalet haline gelmiştir²⁷. Bosna Eyaleti’ne ilk atanan beylerbeyi de Ferhat Bey Sokoloviç (1580-1588) olmuştur²⁸.

Osmanlı’nın 1463’te başlayan Bosna’daki varlığı, dolayısıyla sınırları sürekli değişkenlikler göstermiş; ancak, yapının kararlılık kazanması, 1699 yılındaki Karlofça Antlaşması’yla belirlenen sınırlarla mümkün olmuştur²⁹.

Osmanlı fethinden önce Bosna’daki toprak sistemi, irsi yolla geçen ve arazi anlamına gelen "*Baştina*" esasına dayanmaktaydı. Baştina, önemli bir hizmet karşılığında hükümdarların bir şahısa irsi ve daimi olan; yani "mutlak mülk" olarak vermiş oldukları arazi parçasıdır. Bu arazi, şahıs tarafından satılabilir; terk ve ferağ edilebilirdi. Bu şahıs, aynı zamanda, bütün angarya ve vergilerden de muaftır. Ayrıca baştinaya sahip olmak, o dönemler için bir asalet de sayılmaktaydı³⁰.

Osmanlı’nın Bosna-Hersek’i fethinden sonra, toprak sistemiyle ilgili olarak Bosna’da "*toprak senin-benim değil, Allah’ındır*" anlayışı hakim olmaya ve Bosna dışındaki bölgelerde uygulandığı gibi bu anlayış Bosna-Hersek’te de geçerlik kazanmaya başlamıştır³¹. Yerel beylerin despot rejimi altında yaşayan halk, Osmanlı’nın bölgeye getirdiği "*tımar sistemi*"

²⁵ Osman Nuri Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, C.I-II, Eser Matbaası, İstanbul 1977, s.33.

²⁶ Ahmet Cevat Eren, **Mahmud II. Zamanında Bosna-Hersek**, Nurgök Matbaası, İstanbul 1965, s.18.

²⁷ Necdet Öztürk, "Osmanlı İdaresinde Bosna-Hersek", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, sayı 85, İstanbul 1994, s.30.

²⁸ Vedad Ibisevic, **Bosanski Namjesnici Osmanskog Doba (Osmanlı Döneminde Bosna Valileri)**, Connectum Yayınevi, Sarajevo 2006, s.128.

²⁹ Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğunda Klasik Çağ (1300-1600)**, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s.33.

³⁰ Feridun Emecen, "Baştina", **DİA**, C.V, İstanbul 1993, s.135.

³¹ Avdo Suceska, **a.g.e.**, s.69.

sayesinde baskıdan kurtulmuş; artık din ve vicdan özgürlüğünün hakim olduğu bir anlayış hayata geçmiştir. Bölgede Müslüman sipahilerin yanında Hristiyan sipahilere de tımar verilmiştir³².

Osmanlı Devleti'nin Bosna topraklarında hâkimiyet kurmaya başladığı sıralarda bölge, feodal Boşnak beylerin elindeydi. Osmanlı ile birlikte bu Boşnak beyler de tımar sistemine dahil edilmek suretiyle varlıklarını devam ettirebilmişlerdir. Boşnak feodal beyler, eskiden sahip oldukları topraklar üzerindeki haklarını Osmanlı tımar sistemi içinde de korumuşlar; bu şekilde, Osmanlı tımar sistemi içinde eritilerek devlet bünyesine katılmışlardır. Osmanlı, kendilerine bağlı bu aristokrat sınıfı olduğu gibi bırakmış ve onlara İslamiyet'e geçmek gibi bir şart da ileri sürmemiştir³³.

Osmanlı Devleti, Balkanlardaki hakimiyeti süresince etnik kimlikleri zedeleyici bir siyaset gütmemiştir. Balkanlar'da varlığını sürdüren bu unsurlar hem dinlerini terk etmeyerek, hem de dillerini konuşarak Osmanlı Devleti'nin kurduğu bürokrasi ağı içinde varlıklarını uzun yıllar devam ettirebilmişlerdir³⁴.

XVI. ve XVII.yüzyıllarda, Balkanların batı iç kesiminde yer almış bulunan Bosna bölgesi, sosyal, ekonomik, siyasi, dini, ticari ve zanaat ilişkilerinin geliştiği bir merkez olmuştur. Tarihin belirtilen dönemlerinde bu bölgede yoğunlaşan ticari ve kültürel gelişmeler, Bosna bölgesinde etnik, sosyal ve ekonomik gelişmelere sebep olmuştur. Osmanlı Devleti açısından Bosna, ticaret yollarının kesiştiği ve sahip olduğu bu stratejik konumu itibariyle de önemli bir yer olmuş; aynı zamanda Avrupa içlerine yapılan akınlarda bir üs olarak kullanılmıştır. Ki bu durum 1878 Berlin Antlaşması'na kadar da devam etmiştir³⁵.

Osmanlı yönetimi açısından II. Viyana Kuşatması'ndan sonra bozulan mali durum, Bosna-Hersek'in sosyal ve idari yapısında önemli değişimlere neden olmuştur. XVII. Yüzyıla gelindiğinde "*mukataa*"³⁶ sisteminin yaygınlaştırılması, yeni vergilerin konulması, üstelik 1595-1606 Osmanlı-Avusturya savaşlarının Bosna'nın kuzey sınırlarında cereyan etmesi halkın büyük çoğunluğunu huzursuz etmiş ve sosyal dengeleri de alt üst etmiştir³⁷. Anadolu'dan Bosna'ya vali olarak atanan eski beyler ve paşalar, durumun daha da

³² Halil İncalcık, **Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I**, TTK Basımevi, Ankara 1954, s.167.

³³ Aleksandre Popoviç, **Balkanlar'da İslam**, Çev. Komisyon, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s.186.

³⁴ Kemal H. Karpat, **Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, Çev. Recep Boztemur, İmge Kitabevi, İstanbul 2004, s.20-24.

³⁵ Murat Yılmaz, **Sancak Drina'nın Öbür Yakası**, İnsani Yardım Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, s.68

³⁶ Mukataa sistemi: Osmanlı İmparatorluğu'nda iltizam yöntemine göre kiralanen kaynaklara verilen isimdir. Bu sistem yoluyla Osmanlı maliyecileri, devletin nakit ihtiyacını karşılama, iç borçlanmayı sağlama ve özel sektörü bu finansman sürecine dahil etme amacını gütmüşlerdir. Bkz.: Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.II, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1993, s.578.

³⁷ Zafet Gölen, "Osmanlı İdaresinde Bosna-Hersek", Derleyen: Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, **Balkanlar El Kitabı**, KaraM Yayınları, C.I-Tarih, Çorum 2006, s.372.

kötüleşmesine yol açmıştır. Bundan yararlanan yerel beyler güçlerini artırmış, köylülere ait topraklar sipahi, ayan ve bu yerel beylerin eline geçmiştir. Bu durum, sıkıntılarını daha da arttırmış ve ayrıca sınır boylarındaki "*kapudanlık*"lar da kontrolsüz bir hale gelmişlerdir. Öte yandan merkezi hükümetin mali durumundaki kötüleşme nedeniyle maaşlı askerlerin masrafları da karşılanamaz olmuştur³⁸.

Halil İnalıcık'ın tespitine göre, duraklama döneminde, yani XVII. yüzyılda Habsburg tehdidi başlayınca Osmanlılar, sınırlarının Bosna'daki kısmını takviye etmeyi ve bu bölgeye önem vermeyi zaruri görmüşlerdir. Dolayısıyla da oradaki zaimlere ve beylere zeametlerini irsi olarak ellerinde tutma imtiyazını bağışlamışlardır. Zira oradaki zaim ya da bey, "*Ben Habsburglar'a karşı mücadele ederken sen benim tumarımı alıp, şuna-buna verirken ben burada tutunamam*" demişlerdir. Bu durumu kavrayan Osmanlı da oradaki zaimlere bu hakkı tanımıştır. Bu zaim ve beyler o dönemlerde o kadar kuvvetlidirler ki, örneğin Macaristan'daki zaimler hep Boşnaklardan oluşmakta ve o bölgelerde dil olarak Boşnakça konuşulmaktaydı. Nitekim Macaristan'a ilk girildiğindeki Osmanlı erkanı da Boşnakça konuşmaktaydı. Bunun nedeni, bir Osmanlı adeti olarak yeni fethedilmiş yerlere, o bölgeye sahip çıkmaları için, en yakın sancaklardan bazı sipahilerin gönderilmeleridir³⁹. Nitekim Evliya Çelebi de 1663 yılında Budin şehri için: "*Bütün Budin ahalisi Bosnalı Boşnaklardır*" demek suretiyle bu gerçeğin altını çizmektedir⁴⁰.

XVIII. Yüzyıla gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu çok geniş bir coğrafyaya sahiptir ve en büyük gücü de mülki idari yapısından gelmektedir. Ancak 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Rusların Balkanlar'daki Ortodokslar ve Slavlar üzerindeki himaye hakkını tanımak zorunda kalınca, Rus otoritesi Sırbistan üzerinde artmış; buna paralel olarak da Sırbistan'da isyan hareketleri başlamıştır⁴¹.

Sırbistan'da 1804 yılında Kara Yorgi liderliğindeki isyan, Sırp'ların bağımsızlık için gerçekleştirdikleri ilk girişimdir. Kara Yorgi'nin en büyük amacı, Bosna-Hersek'teki Hristiyanları ve Ortodoksları ihtilale katılmaları için ayaklandırmak; Karadağ ile birleştirerek büyük bir Sırbistan kurmaktır. Bu isyanlar sırasında 1806 tarihinde başlayan Osmanlı-Rus Savaşı, Sırp'ların Bosna ve Sancak'a saldırımları açısından uygun bir ortam oluşturdu. Bosna ve Sancak'a karşı taarruza geçen Sırp ve Karadağlılar, Bosna'ya ait Yadar ve Radiyavana Kalelerine saldırarak halkın büyük bir kısmını kılıçtan geçirmişlerdir. Ancak Osmanlı Devleti

³⁸ Taylan Yarırcan, "Osmanlı Hakimiyeti Döneminde Bosna-Hersek'te İsyanlar ve Sebepleri", **Bosna-Hersek**, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s.34.

³⁹ Halil İnalıcık, **Osmanlılar, Fütühat, İmparatorluk, Avrupa İle İlişkiler**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s.63.

⁴⁰ Evliya Çelebi, **Seyahatname**, C.VI, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1984, s.566.

⁴¹ Ömer Bosnavî, **Bosna Tarihi**, Hazırlayan: Kâmil Su, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979, s.144.

ile Rusya'nın 1812'de imzaladıkları Bükreş Antlaşması'nın hükümleri, Sırlar ve Karadağlıların Sancak topraklarını paylaşmasına engel olmuştur⁴².

Osmanlı İmparatorluğu, XIX. yüzyılın başlarında, gerek toprak gerekse nüfus bakımından dünyanın en büyük devletlerinden birisidir ve Bosna-Hersek'te milliyetçilik akımları da henüz başlamamıştır⁴³. Sultan III.Selim döneminde başlayan askeri ve idari reformlar, II.Mahmut döneminde de devam etmiş; ancak bu dönemde devletin Bosna üzerindeki otorite ve nüfuzu, yeteri kadar kuvvetli olamamıştır. Bu reformlara karşı ortaya çıkan ilk ve açık hoşnutsuzluk, reformlardan dolayı daha önce elde edilmiş ayrıcalıklarını kaybeden Bosnalı komutan ve ayanlardan gelmiştir. Öte yandan Bosna halkı da valilerin kötü idaresinden şikâyetçidir⁴⁴. Tüm bunlara rağmen Balkanlar'ın diğer yerlerinde görülen milliyetçilik hareketleri ve bağımsızlık mücadeleleri, Bosna-Hersek'te 1831 yılına kadar görülmemiştir⁴⁵.

II.Mahmut, 15 Haziran 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına karar vermiş ve uygulamaya geçmiştir. Vaktiyle Bosna-Hersek Eyaleti'nin kurulması ve gelişmesinde Yeniçeri Ocağı'nın ne kadar önemli bir rolü ve hizmeti olmuşsa; bu teşkilatın kaldırılması da Bosna'nın kaderini değiştirmiş ve Bosna üzerinde derin izler bırakmıştır. II.Mahmut, özellikle Mostar ve Saraybosna'da Yeniçerileri toplu olarak idam ettirdikten sonra, Bosnalı Ayanlara barışçı yollardan reform teklifinde bulunmuş ve onları ikna etmeye çalışmıştır. Sultan Bosnalı Ayanlara, Bosna'da "*mütesellim*"lik⁴⁶; diğer ifadeyle o zamanki ilk modern memur anlamına gelen bir görev teklifi sunmuştur. Bosna Ayanları ise, bu teklifi reddetmişlerdir. Ancak II.Mahmut, sorunların çözümü ve bu konunun tamamen kapanması konusunda Ayanlar üzerinde baskıda bulunmuş; bu arada, Bosna Eyaleti'nin parçalarından biri olan ve Sırların 1813'te (*Sırp isyanının bastırılması sonrasında*) kaybettikleri Krayina, Crna Riyeka, Kruşevaç, Paraçin, Starovlaška, Ujiçe ve Podrinje nahiyelerinin Sultan fermanıyla Sırbistan'a bağlanacağı sözünü verildiği haberleri yayılınca, Bosnalı kapudanların hoşnutsuzluğu iyice artmıştır⁴⁷. Sultanın reformlarına açıkça tavrı alan yerel Boşnak Beyleri, 1831 yılında Tuzla'da toplanarak Bosna bağımsızlık mücadelesinin başlangıcı hakkında bir karara varmışlar ve hareketin lideri olarak da Hüseyin Kapudan Gradaşeviç'i seçmişlerdir. Ancak

⁴² Selim Aslantaş, **Osmanlıda Sırp İsyancıları**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s.170-175.

⁴³ Hamiyet Sezer Feyzioğlu, "1848 İhtilalleri Sırasında Osmanlı Devleti'nin Balkanlar ve Adalar'da Aldığı Önlemler", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.XXV, sayı 39, İstanbul 2006, s.57.

⁴⁴ İsmet Görgülü, Veli Yılmaz, Ali Erdinç, **Bosna-Hersek**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1992, s.69.

⁴⁵ Fatma Sel Turhan, **Eski Düzen Adına:Osmanlı Bosna'sında İsyancı (1826-1836)**, Küre Yayınları, İstanbul 2013, s.155-156.

⁴⁶ Mütesellim: Tanzimattan evvel vali ve mutasarrıfların uhdelerinde bulunan sancak ve kazaların idaresine memur edilenler hakkında kullanılan bir tâbirdir. Bkz.: Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.II, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1993, s.639.

⁴⁷ Osmanlı Devleti ve Rusya arasında imzalanan Edirne Antlaşması'na göre Osmanlı Devleti bu nahiyeleri Sırbistan'a bırakmıştır.

bu girişim 1832’de bastırılmış ve 1835’te de *"kapudanlık müessesesi"* tamamen ortadan kaldırılarak yerine *"müsellimlik"*ler⁴⁸ kurulmuştur⁴⁹.

1839’da Tanzimat’la birlikte uygulamaya konulan reformlar, tüm ülke genelinde olduğu gibi Bosna Eyaleti’nde de uygulanmak istenmiştir. Bu uygulama Bosnalı Beyler, tarafından tepki ile karşılanmıştır. Bölgede halkın da desteğini alan Boşnak Beyler, bu kriz esnasında vergi ödemeyi red etmişler ve asker göndermemeye başlamışlardır. Bunun için Sultan Abdülmecid, Bosnalı Beyleri etkisiz hale getirmek amacıyla ve de Gülhane Hattı Hümayunu hükümlerinin tatbikini sağlamak maksadıyla Ömer Paşa Latas’ı⁵⁰ Bosna-Hersek’e göndermiştir. Ömer Paşa’nın Saraybosna’ya gelişi, 1850 yılının Mayıs ayıdır. Diğer taraftan aralarında Hersek Veziri Ali Paşa Rizvanbegoviç Stoçeviç’in de bulunduğu Bosnalı Beyler, kendi aralarında bir toplantı yapmışlar; bu toplantıda Hersek Veziri Ali Paşa, Tanzimat’ın başarıya ulaşması halinde *"Boşnakların Bosna’dan sürüleceklerini"*; Ömer Paşa yenilgiye uğratılmadığı takdirde *"Otuz yıl sonra Bosna Bosnalıların (Boşnakların) olmayacaktı"* ifadesini kullanmıştır⁵¹.

Ömer Paşa, emrine verilen kuvvetlerle Saraybosna’ya girmiştir. Bu kuvvetler, 30 üst rütbeli subay (*ki çoğu 1849’da Avusturya-Macaristan İmparatorluğundan kaçmış ve Müslüman olmuş Polonyalılar ve Macarlar’dan oluşmaktadır*), 8.000 düzenli askeri, 2.000 Arnavut başıbozuk ve 34 modern toptan ibarettir. Saraybosna’ya geldikten sonra da hemen, Sultan II.Mahmud’un⁵² Bosna Beyleri’nin Tanzimat’ı kabul edip uygulamalarını istediği fermanı halka okumuştur⁵³.

Bosna Beyleri, buna itibar etmemişler ve direnmişlerdir. Bunun üzerine Ömer Paşa, Ekim 1850’de Zepçe’de direnen Bosna Beylerinin oluşturduğu güçlerle karşılaşmış; çarpışmalar sonrası beylerin çoğu imha edilmiştir. Zepçe’den sonra Gradaçats üzerine hareket eden Ömer Paşa buradaki beylerle de yaptığı çarpışmalar sonucunda da beylerin tamamını ezdimiştir⁵⁴. Bu olaylardan sonra Ömer Paşa, beylere verilmiş olan imtiyazların tamamını kaldırmasına

---

⁴⁸ Müsellim: Eyalet valileriyle sancak mutasarrıflarının uhdelelerinde bulunan yerlerin idaresine memur edilenler hakkında kullanılan bir tabirdir. Bkz.: Mehmet Zeki Pakalın, **a.g.e.**, s.628.

⁴⁹ Mustafa Imamovic, **a.g.e.**, s.333.

⁵⁰ Ömer Lütfi Paşa (1806-1871), Sırp kökenli, asıl adı Mihaylo Latas’tır. Avusturya Ordusu’ndan kaçmış 1828 yılında Osmanlı Devleti’nin ordusuna katılmış ve Ömer Lütfi adını almıştır.

⁵¹ Ferdo Sisić, **Bosna i Hercegovina za Vezirovanja Omer-Pase Latasa 1850, (1850 Ömer Lütfi Paşa Döneminde Bosna Hersek)** Beograd 1938, s.27; Misha Glenny, **Balkanlar 1804-1999 Milliyetçilik, Savaş ve Büyük Güçler**, Sabah Kitapları, İstanbul 2001, s.84.

⁵² Padişahın batılı kıyafetleri mecburi tutması üzerine Bosna halkı arasında Sultan II.Mahmut’a *"Gâvur Sultan"* lakabı takılmıştır.

⁵³ Safvet Beg Bosagić-Redzepasić, **Kratka Uputa u Proslost Bosne i Hercegovine (1463-1850) , (1463-1850 Bosna Hersek Tarihinden Kısa Bilgiler)**, Vlastita Naklada, Sarajevo 1900, s.166.

⁵⁴ Zafer Gölen, **Tanzimat Dönemi Bosna İsyancıları (1839-1878)**, Alter Yayıncılık, Ankara 2009, s.102.

rağmen, ekonomik olarak önemli sonuçlar oluşturacak "askere alma" ve "vergi toplama" düzenlemesini kaldırmayı ise, başaramamıştır⁵⁵.

Topal Osman Paşa'nın Bosna'da Vali olduğu dönemde (1860-1869), Bosna idari açıdan köklü bir yeniden yapılanma süreci yaşamıştır. Bosna Vilayeti yedi sancağa bölünmüş; Sancaklar da kazalara bölünmüşlerdir. Bu yeniden yapılanmaya göre vilayetler valiler, sancaklar mutasarrıflar ve kazalar da kaymakamlar tarafından idare edilmektedir. Ayrıca her yerleşim merkezinde idare meclisleri bulunmaktadır. Buralardaki gayri müslim ahalinin temsilcileri de idare meclislerinin tabii üyeleridir⁵⁶. O dönemdeki idari yapılanmaya göre Sancaklar ve kazalar aşağıdaki şekildedir:

- **Saraybosna sancağı:** Merkezi, Saraybosna. **Kazaları:** Visoko, Foynica, Kladany, Çelebipazar (Rogatica), Vişegrad ve Çayniçe
- **Hersek sancağı:** Merkezi, Mostar. **Kazaları:** Foça, Konyic, Duvno, Lyubuški, Gačko, Trebinje, Bileça, İstolça (Stolac) ve Nikşiç
- **İzvornik sancağı:** Merkezi, Tuzla. **Kazaları:** Garadaçac, Gračanica, Maglay, Biyelyina, Brčko, Birçe, İzvornik
- **Banya Luka sancağı:** Merkezi, Banya Luka. **Kazaları:** Derventa, Teşany, Gradiška
- **Bihaç sancağı:** Merkezi, Bihaç. **Kazaları:** Klyuç, Cazin, Novosel, Krupa, Kostaynica, Priyedor
- **Travnik sancağı:** Merkezi, Travnik. **Kazaları:** Yayçe, Akhisar, Hlivno, Glamoç
- **Yeni Pazar sancağı:** Merkezi, Yeni Pazar. **Kazaları:** Yenivaroş, Mitrovica, Akova, Kolaşin, Priyepolye, Gusinye, Tergovişte (Rozaye) ve Taşlıca (Plyevlya)⁵⁷.

Topal Osman Paşa dönemi içinde Bosna'ya 1863 yılında müfettiş göreviyle Ahmet Cevdet Paşa gönderilmiştir. Ahmet Cevdet Paşa, Bosna'da 1,5 yıl kaldığı süre içinde idari ve askeri alanlarda çok önemli işler yapmıştır. O dönemde Boşnaklar, askerlik konusunda 1826 yılında yeniçeriliğin kaldırılışından itibaren tedirgindirler. Ahmet Cevdet Paşa, Boşnakların askerlik konusundaki fikirlerini değiştirmiş ve yeni askeri uniformalarla Boşnaklardan üç tabur teşkil

---

⁵⁵ Tevfik Güran-Ahmet Uzun, "Bosna-Hersek'te Toprak Rejimi: Eshâb-ı Alâka ve Çiftçiler Arasındaki İlişkiler (1840-1878) ", **Bellekten**, C.LXX, sayı 259, Ankara 2006, s.867-902; Misha Glenny, **a.g.e.**, s.92.

⁵⁶ Şerâfettin Turan, "Topal Osman Paşa", **İA.**, C.XII, İstanbul 1979, s.442-449.

⁵⁷ Omer İbrahimagic, **Drzavno-Pravni Razvitak Bosne i Hercegovine (Bosna Hersek Devlet'in Gelişmesi)** Vijece Kongresa Bosnjackih Intelektualaca, Sarajevo 1998, s.18.

etmiştir⁵⁸. Ayrıca Ahmet Cevdet Paşa, sadece askeri ve idari işleri ile meşgul olmamış; eğitim meselesini de düzeltmek ve geliştirmek için çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur⁵⁹. Topal Osman Paşa döneminde Bosna'daki kazalar cemaatlere, cemaatler yaftalara, yaftalar da köylere bölünmüştü. Ahmet Cevdet Paşa gerçekleştirdiği girişimlerle, Bosna'daki köy yerleşim yapılarının yeniden düzenlenmesini sağlamıştır⁶⁰. Diğer taraftan Cevdet Paşa'nın müfettişliği sırasında Saraybosna'da erkek ve kadınlara mahsus hastaneler de hizmete girmiştir⁶¹. Yine Saraybosna'da bir Katolik okulu için arsa alınmıştır. Bu arsa Bosna Müfettişi Ahmet Cevdet Paşa'nın tavsiyesiyle Sultan Abdülaziz tarafından nakit olarak 12.000 kuruşa alınmış olup, atıyye-i seniyye olarak katolik cemaate bağışlanmıştır⁶². Bosna'da yetimler için ayrıca, Darüşşafaka da inşa edilmiştir⁶³. Ahmet Cevdet Paşa'nın Bosna dönüşü sonrasında kendisine, o vakte kadar ilmiye sınıfından kimseye verilmemiş olan ikinci rütbeden bir "*nişân-ı Osmâni*" verilmiştir⁶⁴.

Topal Osman Paşa'nın Bosna Valiliği sırasında Bosna Vilayeti'nde büyük ve olumlu değişimler gözlenmiştir. Bosna-Hersek'te bayındırlıkta (*yolların inşaatı, telefon trafiğinin iyileştirilmesi, ticaretin geliştirmesi vb.*), eğitimde (*okul tesislerinin inşaatı, yeni okulların açılması vb.*) ve kültürel alanda (*Saraybosna'da Devlet Matbaasının açılışı, Resmi gazetenin ilk baskısı vb.*) görülen hızlı büyüme, şüphesiz Topal Osman Paşa sayesinde gerçekleşmiştir. 1869 yılında Topal Osman Paşa'nın görevi sona ermiş; onun yerine Bosna Valisi olarak Saffet Paşa atanmıştır⁶⁵.

Saffet Paşa'nın Bosna Valiliği 1869-1871 yılları arasında olup; kaynaklara göre Saffet Paşa'nın bu iki sene zarfında eğitimin gelişmesine (*Darülmüallimin açılması*)⁶⁶ olan katkıları ile Bosna'daki Ortodokslar arasındaki Panslavizm propaganda ve yıkıcı faaliyetlerini bastırma konusundaki girişimleri kayda değerdir. Ancak Babıali, Saffet Paşa'yı 1871 yılı başlarında

---

⁵⁸ Ahmet Zeki İzgöer, "Ahmet Cevdet Paşa ve Bosna Islahatı", **Divân İlmi Araştırmalar**, sayı 6, İstanbul 1999, s.219.

⁵⁹ **Bosna- Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 1992, s.16; Ahmet Cevdet Paşa, **Ma'rûzât**, Hazırlayan: Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s.57-130.

⁶⁰ **BOA, A.MKT.UM, 528/97 Osmanlı Belgelerinde Bosna-Hersek**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 2009, s.31.

⁶¹ **BOA, İ.MVL, 566/25442 Osmanlı Belgelerinde Bosna-Hersek**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 2009, s.329-332.

⁶² **BOA, İ.HR, 207/11933 Osmanlı Belgelerinde Bosna-Hersek**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 2009, s.459-461.

⁶³ **BOA, A.MKT.MHM, 439/82 Osmanlı Belgelerinde Bosna-Hersek**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 2009, s.464-465.

⁶⁴ Ahmet Cevdet Paşa. **Tezâkir**, Hazırlayan: Cavid Baysun, C.IV, TTK Yayınları, Ankara 1991, s.60.

⁶⁵ Uğur Ünal, **Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008, s.79.

⁶⁶ **BOA, ŞD, 18/753 Osmanlı Belgelerinde Bosna-Hersek**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 2009, s.469-470.

görevden almış; onun yerine Mehmet Akif Paşa'yı ikinci kez Bosna Valisi olarak atamıştır. Mehmet Akif Paşa'nın görevi, yaklaşık olarak 6 ay sürmüştür⁶⁷.

Mehmet Akif Paşa'dan sonra Bosna'ya Vali olarak atanan paşalar ise, şunlardır: Mehmet Asım Paşa (21 Ekim 1871-22 Temmuz 1872), Mehmet Raşid Paşa (23 Ağustos 1872-15 Ekim 1872), Ferik Mustafa Asım Paşa (7 Kasım 1872-23 Kasım 1873), üçüncü kez Mehmet Akif Paşa (23 Kasım 1873-6 Ocak 1874), Derviş İbrahim Paşa (6 Nisan 1874-8 Eylül 1875), Ahmet Hamdi Paşa (Eylül 1875-Ekim 1875), Rauf Paşa (Ekim 1875-Ocak 1876), İbrahim Paşa (6 Ocak 1876-16 Mayıs 1876), Mehmet Nazif Paşa (23 Haziran 1876-Nisan 1877)⁶⁸ ve son olarak Ahmet Mazhar Paşa (21 Mayıs 1877-28 Temmuz 1878)dır⁶⁹.

Osmanlı'nın 1463'ten başlayıp 1878'e kadar olan dönemde Bosna'daki halkın büyük bir kısmı eğitim görmüş insanlardan oluşmaktadır. Özellikle son dönemlerde o günlerdeki devlet istatistik kurumu'nun yapmış olduğu bir araştırmaya göre 1870 yılında Bosna-Hersek'te 850 mektep; 1876'da da kırk üç medrese mevcuttur⁷⁰.

Ekrem Hakkı Ayverdi, eski Yugoslavya topraklarında Osmanlı'nın yaptırdığı eserleri şöyle vermektedir: 3500 camii ve mescit, 1500 mektep, 300 medrese, 400 tekke, 1000 çeşme, 500 han, 200 hamam, 25 misafirhane, 50 türbe, 40 saat kulesi, 15 bedestan, 60 imaret, 40 kervansaray, 15 kütüphane, 1000 sebil, 100 köprü, 50 kale⁷¹.

Boşnaklar, İslamiyet'i kabul etmeleri, devlete bağlılık ve güvenilirliklerini ispat etmeleri sayesinde Osmanlı Devleti'nin çeşitli kademelerinde görev yapmışlar, hatta defterdar, kaptan-ı derya ve sadrazam bile olmuşlardır. Osmanlı tarihini incelediğimizde beş kez sadrazamlığa getirilen Hersekzade Ahmet Paşa (1497–1516), yine üç kez sadrazamlık yapan Damad İbrahim Paşa (1596–1601) ve bir devre imzasını atmış Sokullu Mehmet Paşa'nın hep Boşnak asıllı olduklarını görmekteyiz. Bunlar haricinde muhtelif tarihlerde sadrazamlık yapan diğer Boşnak sadrazamlar da şunlardır: Lala Mustafa Paşa (1580–1580), Malkoç Ali Paşa (1603–1604), Lala Mehmet Paşa (1604–1606), Derviş Mehmet Paşa (1606–1606), Kara Davut Paşa

---

⁶⁷ İsmail Selimoğlu, "Balkanlardaki Türk İdare Sistemi (19.yy)", **Balkanlardaki Türk Kültürü'nün Dünü, Bugünü, Yarını, Uluslararası Sempozyum (26-28 Ekim 2001 Bildiri Kitabı)**, Bursa 2002, s.120.

⁶⁸ Sinan Kunalalp, **Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922):Prosopografik Rehber**, İSİS Yayınları, İstanbul 1999, s.28.

⁶⁹ Azem Kozar, "Bosanskohercegovačke Valije u Zadnjem Desetljeću Osmanske Uprave", (Bosna'da Osmanlı'nın Son On Yılında Bosna Hersek Valileri), **Povijesni Zbornik - Godišnjak za Kulturu i Povijesno Nasljede**, C.I, sayı 1-2, Osijek 2007, s.95-113.

⁷⁰ Muhamed Hadzizahic, Mahmud Traljić, Nijaz Şukrić, **İslam i Muslimani u Bosni i Hercegovini (Bosna Hersek'te İslam ve Müslümanlar)**, Sarajevo 1977, s.69.

⁷¹ Ekrem Hakkı Ayverdi, **Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri II: Yugoslavya**, İstanbul Fatih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1981.

(1622– 1622), Hüsrev Paşa (1628–1631), Topal Recep Paşa (1632–1632), Salih Paşa (1645–1647), Sarı Süleyman Paşa (1685–1687), Damad Melek Mehmet Paşa (1792–1794)⁷².

1877 yılında Meclis-i Mebûsânın I. Devresinde Bosna-Hersek'ten seçilen mebuslar ise şunlardır: Murat Bey, Fehim Bey, Mehmet Bey, İbrahim Bey, Ali Efendi, Yaver Efendi⁷³, Petraki Efendi, Yozo Efendi, İstefan Efendi ve Sava Efendi⁷⁴.

1.2. Panslavizm Hareketi'nin Bosna-Hersek Üzerine Etkisi

Panslavizm, Çarlık Rusya'sı liderliğinde tüm Slavları içine alacak şekilde "Birleşik Slav Devleti" kurma idealine verilen isimdir. Panslavizm tabiri ilk defa, 1826 yılında Slovak yazarlardan J.Herkel tarafından kullanılmıştır. Tarih boyunca Balkanlar'daki tüm Slav ırklarını bir araya toplamak ve Akdeniz'e inmek Rusya'nın en büyük hedefi olmuştur. Önceleri kültürel bir akım olarak ortaya çıkan Panslavizm, XIX. Yüzyılda siyasi bir renk almıştır. Bu akımdan önce ise, Balkanlar'da Panortodokslik görüşü hakimdi. Rusya, özellikle Osmanlı idaresinde yaşayan Ortodoksları korumayı, kendisine verilmiş kutsal bir görev olarak algılamakta; bunun için Ortodokslar ile ilgili konularda Osmanlı yönetiminin içişlerine sürekli karışmaktaydı⁷⁵.

Avusturya ve Osmanlı Slavlarını oluşturan Sırp, Hırvat, Sloven, Çek ve Bulgar aydınları bu Panslavizm ülküsünden etkilenmişler; bunun üzerine ilk "Milletlerarası Panslavistler Kongresi"ni 1848 yılında Prag'da toplamışlardır. Bir süre sonra da Panslavizmin merkezi Prag'dan Moskova'ya taşınmıştır. Bir kültürel akım olarak başlayan bu akım daha sonra, Ruslar tarafından siyasi amaçlar için kullanılmaya başlanmış; Slavofilizm'in en büyük lideri de Mikhail Petrovich Pogodin (1800-1875) olmuştur. Ayrıca Kırım Savaşı'ndan hemen önce Rusya'da Slavofil aydın ve yazarlar, 1841'de kurulmuş olan Moskvitya Dergisi etrafında toplanmışlardır. Pogodin'e göre, Osmanlı ve Avusturya-Macaristan İmparatorlukları yıkılmalı ve bunların yerine, merkezi İstanbul olmak üzere Yunanistan, Macaristan ve Tuna Prenslükleri'ni de kapsayacak şekilde büyük bir Slav devleti kurulmalıdır. Avrupa'da Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı sosyalist düşünce hareketi, zamanla Rusya'da da etkilerini

⁷² Hüseyin Yorulmaz, **Osmanlı'nın Batı Yakası Bosna**, 3F Yayınevi, İstanbul 2007, s.24.

⁷³ Hakkı Tarık Us, Paro Efendi'nin adını veriyor. Bu konuda bkz.: Hakkı Tarık Us, **Meclis-i Mebusan 1877**, C.I-II, Vatan Gazetecilik ve Matbaacılık Yayınları, İstanbul 1954, s.79.

⁷⁴ Ahmet Oğuz, **Birinci Meşrutiyet Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan**, Grafiker Yayınları, Ankara 2010, s.281-292.

⁷⁵ Mithat Aydın, "Bosna-Hersek Ayaklanması (1875)'nda Panslavizmin Etkisi ve Sırbistan Ve Karadağ'ın Rolü", **Bellekten**, TTK Yayınları, s.256, Ankara 2005, s.913-914.

göstermiş ve Rus düşünürleri arasında bu düşüncenin destekleyicileri artmaya başlamıştır. Fakat I. Nikola döneminde her türlü düşünce hareketine karşı takınılan olumsuz tutum, Slavcılık ve Panslavizm içinde mevzu bahis olmuştur. Zira bu düşünce hareketinin Avusturya-Macaristan içerisinde ortaya çıkardığı demokratik ortam arayışı, I.Nikola'yı korkutmaya yetmiştir⁷⁶. Nikola döneminde Panslavizm'in sözcülüğüne soyunan Pogodin, Avrupa devletlerinin Rusya'ya karşı takındığı bu düşmanca tavra karşılık olarak tüm Slavları birlikte hareket etmeye çağırmıştır. Böyle bir planın gerçekleşmesi durumunda Bulgaristan, Sırbistan, Bosna-Hersek, Karadağ, Sırmıyye, Hırvatistan, Dalmaçya, Slovenya, Kraina, Stelermark, Karintiya, Bohemya, Bukovina, Lehistan ve Rusya'dan oluşan ve yaklaşık 80 milyonluk bir bloğun oluşacağı düşünülmektedir⁷⁷.

O dönemler itibariyle Rusya'nın Balkan halklarına karşı izlediği politika ile Bosna halkı üzerindeki Panslavizm etkisi, 1870'lerde kaleme alınmış bir layihada açıkça görülmektedir. Bu layihada Eflak, Boğdan, Sırbistan, Karadağ, Bosna-Hersek, Arnavutluk ve Bulgaristan'da hüküm süren durumlar ile Rusların bu bölgelerde çevirdikleri entrikalar ve besledikleri emellere ilişkin ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Belgenin içeriği incelendiğinde lahiyanın tarihinin 1870 ve sonrasına ait olduğu kolaylıkla anlaşılmaktadır.

Layiha'ya göre, Rusya'nın Slav halkları üzerine takip ettiği politikalar özetle şöyledir:

- *Sırbistan üzerinde hakimiyet kurmak suretiyle Rumeli eyaletlerini ele geçirmek,*
- *Bulgar halkı üzerindeki nüfuzunu arttırma ve bu sayede Bosna Eyaleti'ni de etkilemek,*
- *Bosna Eyaleti'nden yaşı uygun çocukları Rusya'ya çağırmak suretiyle kendi mekteplerinde eğitip, terbiye ettikten sonra Slavcılık fikirleriyle donatılmış olarak vatanlarına geri göndermek⁷⁸.*

Layihadan, kısaca, Rusya'nın Sırbistan'ın öncülüğünde Slav halklarını kendi bünyesi altında toplamak, Bosna'yı ele geçirmek ve Slav kökenli çocukları Rusya'da eğitmek suretiyle Panslavist duygularla yetiştirmek, kendi emellerine uygun olarak kullanmak şeklinde bir politika takip ettiği görülmektedir⁷⁹.

---

⁷⁶ Akdes Nimet Kurat, "Panslavizm ", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C.XI, sayı 2-4, Ankara 1953, s.254.

⁷⁷ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, TTK Yayınları, Ankara 1993, s.343

⁷⁸ Kimin tarafından verildiği anlaşılamayan bu layihada Eflak, Boğdan, Sırbistan, Karadağ, Bosna-Hersek, Arnavutluk ve Bulgaristan ahvali hakkında ve Rusların buralarda çevirdikleri entrikalara ve besledikleri emellere dair ayrıntılı bilgi verilmektedir. BOA, Cevdet. Hariciye. no: 942, (tarihsiz).

⁷⁹ Erdoğan Keleş, "Rusya'nın Panslavizm Politikasının Balkanlarda Uygulamasına Dair Bir Layiha", **Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sayı 21, Muğla 2008, s.132.

1.3. 1875 Hersek İsyanı ve Şark Meselesi'nin Ortaya Çıkışı

XIX. Yüzyıl Bosna-Hersek'te fırtınalı yılların hüküm sürdüğü dönem olmuştur. Bu dönemdeki en önemli olay, 1875'teki Hersekli köylülerin isyanıdır. Bu ayaklanma, batı ve doğu Bosna'ya ve Sancak bölgesine de sıçramış; daha sonra da Makedonya ve Bulgaristan'a kadar yayılmıştır. Bu köylüler, 1875 yılında vergi vermeyi redederek dağlara çıkmış sonra da yönetime karşı direnenek isyan başlatmışlardır⁸⁰. Bu isyancılar ve Avrupalılar hassas bir "Doğu Sorunu" (Şark Meselesi) oluşturmuşlar, ardından isyana Karadağ ve Sırbistan; sonra da Rusya'nın katılımıyla Osmanlı Devletine karşı bir savaşı da başlatmışlardır. Diğer taraftan bu isyan, tüm Avrupa diplomasisinin devreye girmesine neden olduğu kadar; Osmanlı Devleti'nin bir kez daha Avrupa'daki toprak bütünlüğünü koruyabilmesi ve Müslümanların Balkanlar'daki varlığını sürdürebilmesi sorunu gündeme gelmiştir⁸¹.

Bosna-Hersek'teki ayaklanmadaki temel sosyal hedef, mevcut tarımsal sistemlerinin yıkılması ve özgür köylü işletmelerinin oluşturulması; siyasi temel hedefi olarak da Osmanlı yönetiminden kurtuluş ve Sırbistan Karadağ ile birleşmektir⁸².

Osmanlı Devleti'nce XIX. yüzyılın başında başlatılan reformlar, yüzyılın sonlarına kadar devam etmiş ve XVI. yüzyıl'dan beri sahip olunan üstünlük de yavaş yavaş kaybedilmeye başlanmıştır. Öte yandan Avusturya-Macaristan, Rusya ve Almanya, Avrupa'daki belli başlı güç odağı durumundadırlar⁸³. Her geçen gün Cermen-Slav mücadelesine sahne olan Balkan sorununundaki temel sebep: "Şark Meselesi"nin ikinci bir halkasını teşkil eden Müslümanlar ile Türkleri Balkanlar'dan atmak düşüncesidir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nce takip edilen politika nedeniyle himayeleri altındaki başta Hristiyan nüfus olmak üzere, imparatorluğu oluşturan halklar, Rusya ve Avusturya-Macaristan'ın teşvikiyle birbiri ardına bağımsızlık mücadelesine girmişler ve bunda başarı da sağlamışlardır. Bu dönemde dünya güç dengesinde daha önemli bir devlet olarak ortaya çıkmaya başlayan Avusturya-Macaristan, Osmanlı topraklarını bir doğal yayılma alanı olarak kabul etmekte ve Balkanların güneyinden sıcak denizlere açılma hedefini gütmektedir⁸⁴.

⁸⁰ François Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, Çev. Ali Berktaş, Homer Kitabevi, İstanbul 2006, s.50

⁸¹ Kemal Baltalı, "1875 Hersek Ayaklanmasının Uluslararası Bir Nitelik Kazanması", **Belleten**, TTK Yayınları, sayı 199, Ankara 1987, s.205-212.

⁸² İbrahim Tepiç, **Bosna i Hercegovina Od Najstarijih Vremena Do Kraja Drugog Svjetskog Rata, (Eski Zamanlardan Beri İkinci Dünya Savaşı'nın Sonuna Kadar Bosna Hersek)**, Bosanski Kulturni Centar, Sarajevo 1998, s.208.

⁸³ Reco Çauşeviç, **Bosna Müslümanlara Son Uyarı 1**, Özyılmaz Matbaası, İstanbul 1994, s.34.

⁸⁴ Mithat Aydın, "19-20. Yüzyıllarda Osmanlı Balkanlarında Rusya'nın Casusluk Faaliyetleri", **XVI. Türk Tarih Kongresi, Ankara 20-24 Eylül 2010**, Ankara 2010, s.32.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun, Balkanlardaki hüküm süren durumdan fazlasıyla yararlanma peşinde olduğu; bu politikasınada en güzel şekilde ortaya koyan gösterge, Başbakan Andrassy'nin 29 Ocak 1875'deki bir bakanlar konferansında yaptığı açıklamadır: *"Osmanlı İmparatorluğu Avusturya için adeta ilahi bir yarar sağlıyor. İmparatorluğun varlığı bizim çıkarlarımız için gerekli. Küçük devletlerin statükosunu koruyor ve bizim çıkarımıza onların yükselme hırslarına engel oluyor. Osmanlı İmparatorluğu olmasaydı, bu ağır yük bizim omuzlarımıza binecekti"*⁸⁵.

Avusturya askeri çevreleri, ilk fırsatta Bosna'nın işgali gerektiğini dile getirirlerken⁸⁶ Rusya da Balkan Politikasını, Başbakan Gorçakof zamanında 1862'de açıklamıştır. Bu politikanın ana fikri *"Ya otonomi, ya otonomi"* şeklindedir. Yani Hristiyanlar, yaşadıkları vilayetlerde muhtar/özerk duruma getirilecek; aksi taktirde Osmanlı Devleti'nden ayrılmaları sağlanacaktır. Bu politika çerçevesinde Bosna ve Hersek de aday eyaletler olarak gösterilmekteydi⁸⁷. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, kendisini yeterince kuvvetli hissettiği dönemde ve özellikle 1875'den itibaren, kendisini Balkanlar üzerinde bir medenileştirme sorumluluğu olduğundan söz etmeye başlamıştır⁸⁸.

Diğer taraftan Avrupa o dönemler, sanayileşme devrimi sonrası gerçekleştirdiği sermaye birikimi sayesinde kapitalist bir aşamaya geçmiştir. Osmanlı Devleti ise, 1865'ten itibaren borçlarını ödeyebilmek için borç alma kısır döngüsüne girmiş, bu nedenle de iflası artık kaçınılmaz durumdadır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti, yaşadığı kriz nedeniyle, özellikle Rusya ile herhangi bir savaşa girmemek için gayret sarf etmektedir. Zira bundan sonra, Balkanlar'da Osmanlı Devleti'ni birçok açıdan yıpratın ve Avrupa'nın müdahalesine yol açın isyanlar görülecektir. Nitekim Hersek isyanı da bunlardan biridir⁸⁹.

Hersek isyanı 1875 yılı Nisan ayında başlamıştır. Ayaklanan Sırp köylülerinin çoğu Karadağ'dan aldıkları silâh ve cephaneyle yolları kesmiş, köprüleri ele geçirmişlerdir. Bu isyancılar Osmanlı'nın müdahalesi sonucu, daha sonra Karadağ'a sığınmışlardır⁹⁰.

Nevesin (Nevesinye) kazası Hristiyan ahalisinden Karadağ'a geçmiş bulunan bu 160 kişi, Prens Nikolaya Osmanlı vergilerinin (ağnam vergisinin) ağırlığından ve jandarmanın "yaptığı

---

⁸⁵ Matthew Smith Anderson, **Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme**, Çev. İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s.197.

⁸⁶ Selçuk Günay, "Bosna-Hersek'in Avusturya Tarafından İşgali Üzerine Bosnalılar'ın Çektiği Telegraflar ve Düşündürdükleri", **Tarih Dünyası Dergisi**, sayı 29, İstanbul 1989, s.45-47.

⁸⁷ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, c.VII, TTK, Ankara 1988, s.76.

⁸⁸ A.J.P. Taylor, **Habsburska Monarhija (Habsburg Monarşi)**, Skolska Knjiga, Zagreb 1990, s.131.

⁸⁹ Justin McCharty, **Ottoman Bosnia, 1800 to 1878, The Muslims of Bosnia-Herzegovine**, Editör:Mark Pinson, Harward Univ.Press.Cambridge, Massacuhsetts 1994, s.80.

⁹⁰ Bekir Sıtkı Baykal, "Şark Burhanı ve Sabah Gaztesi (1876)", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C.VI, sayı 4, Ankara 1948, s.225-226.

zulümlerden bahsetmiş"; prens de bu durumu İstanbul'daki Rus Elçisi İgnatiyef'e bildirmiş; 160 kişilik bu mültecilerin cezalandırılmamak kaydıyla geri dönmelerine izin verilmesini talep etmiştir. Osmanlı'nın affı sonucu bu isyancılar geri dönmüş ve Hersek'te kahramanlar gibi karşılanmışlardır. Ancak Babıali'nin bu affedici siyaseti bir zaaf gibi algılanmış⁹¹ ve isyan kısa bir süre sonra Temmuz ayında bütün Hersek bölgesine ve bazı Bosna'daki şehirlere yayılmıştır⁹².

Hersek İsyanı'nın başlamasından kısa bir süre sonra Sadaret'e Mahmud Nedim Paşa getirilmiştir. Yeni kabine kendilerinden istenilen ıslâhatları benimsemekte, siyasî dengeyi kendi lehine çevirmeye çabalamaktadır. Göreve gelir gelmez yeni hükümet, valilerin vilâyetlerdeki görev yerleriyle ilgili değişiklikler yapmış; bir süre sonra de "Aşar"a eklenen ek vergiyi kaldırmış; çok sayıda çiftçinin ödenmemiş borçlarından bir kısmını da affetmiştir⁹³.

Bu süreçte Bosna Valisi Derviş Paşa, isyanı bastırmak için Babıali'den onay beklemiş; ancak bu onay bekleyişi, isyanın daha da genişlemesine neden olmuş; isyanın bastırılmasına dair Babıali'ye gönderilen asılsız raporlar ise yanılığlara sebep olmuştur⁹⁴.

Mahmut Nedim Paşa'dan sonra göreve atanmış Sadrazam Esad Paşa ise, isyanın siyasi bir amacı olmadığı, mahalli ve idari karakter taşıdığı şeklinde bir kanaate sahiptir. Ayrıca Esad Paşa, Rusya'ya bu olay nedeniyle bir müdahale imkanı oluşturmamak için, isyancılar üzerine askerler yerine nasihatçılar gönderilmesi konusunda Derviş Paşa'ya talimat vermiştir⁹⁵.

Rus ajanları ve Avusturya'da eğitilmiş Slav komitacıları, isyancılara her türlü yardım yapmaktadırlar. Bu yardımlar, isyancılara cesaret vermiş, aynı zamanda isyancıların Babıali ile görüşme ve uzlaşma istekleri de gündeme gelmiştir. İsyancıların başlıca istekleri:

- *Mezhep hürriyeti,*
- *Hristiyan mahkemelerinin kurulması,*
- *Hristiyanlardan oluşan mahalli bir jandarma teşkilatının tesisi,*
- *Vergi sisteminde ıslahat yapılması,*
- *Bir Hristiyan vali yönetiminde, Bosna-Hersek'e muhtariyet verilmesi,*
- *Bu işler tamamlanıncaya kadar da eyaletin büyük devletlerin garantisi altına alınması,*

⁹¹ Zafer Çakmak, "1875 Hersek İsyanı", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 8, Elazığ 2003, s.247.

⁹² Mehmet Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, C.I, Tercüman Yayınları, İstanbul 1975, s.72.

⁹³ Mithat Aydın, "Bosna-Hersek Ayaklanması (1875)'nda Panslavizmin Etkisi ve Sırbistan ve Karadağ'ın Rolü", *Bulleten*, C.LXIX, sayı 256, Ankara 2005, s.916.

⁹⁴ Emine Altunay Şam, "Derviş Paşa'nın Bosna-Hersek Vilayeti'nde Yapılan Askeri Düzenlemeye İlişkin Babıali'ye Sunduğu Layiha", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 150, İstanbul 2004, s.56.

⁹⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c.VII, TTK, Ankara 1988, s.75.

gibi konulardır⁹⁶.

Söz konusu isyan, süreç içinde mahalli özelliklerini kaybetmiş; din ve mezhep savaşı ekseninde adeta bir bağımsızlık mücadelesine dönüşmüştür⁹⁷. Nitekim isyancılar ile Babıali'nin uzlaşması mümkün olmamış⁹⁸; bundan dolayı da isyan giderek büyümüş ve daha da genişlemiştir. Ayrıca 1875'teki Hersek İsyanı, Osmanlı Devleti'ne karşı, daha sonra Bulgar Ayaklanması'nı başlatmak üzere kurulmuş Bulgar ihtilâlciler komitelerini de teşvik etmiştir. Bunun üzerine Babıali'nin 20 Ekim 1875'te açıkladığı "İrade" ve 12 Aralık 1875'te yayınladığı "Ferman"la Osmanlı Devleti, vergi ve hukuk düzenlerinde genel ve köklü ıslâhatların yapılacağını duyurmuştur⁹⁹. Buna göre:

- *Vergi usulünün kaldırılması,*
- *Hristiyanlardan alınan askerlik bedelinde indirim yapılması (20 yaşından küçük ve 40 yaşından büyük erkekler için askerlik bedeli kaldırılmıştır),*
- *Mahkemelerinin yeniden düzenlenmesi,*
- *Vazifesini kötüye kullanan memurlar hakkında halkın şikâyet hakkına sahip olması,*
- *Mezhep imtiyazlarına riayet edilmesi*¹⁰⁰.

Bu çabalara rağmen isyan yine devam etmiş; Avusturya Başbakanı Andrassy, Osmanlı'ya verilmek üzere bir nota hazırlamıştır. Rusya ile Almanya tarafından da onaylanan bu nota, Babıali'ye verilmiştir.

31 Ocak 1876 tarihli notanın başlıca hükümleri ise, şunlardır:

- *Din ve mezhep özgürlüğünün kabul edilmesi,*
- *Vergilerin yerel olarak harcanması,*
- *İltizamın kaldırılması,*
- *Köylülerin toprak sahibi kılınması,*
- *Reformları denetleyecek Hristiyan ve Müslümanlardan oluşan yerel meclislerin kurulması*¹⁰¹.

Osmanlı Devleti söz konusu bu notayı kabul etmiş; fakat Rusya, Sırbistan ve Karadağ bu notayı kabul etmeyerek daha köklü ıslahatlar yapılmasını beyan etmişlerdir¹⁰². Bu arada

---

⁹⁶ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.79.

⁹⁷ Mithat Aydın, **Balkanlar'da İsyân, Osmanlı-İngiliz Rekabeti, Bosna Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875-1876)**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s.1.

⁹⁸ Halil Sedes, **Bosna-Hersek ve Bulgaristan İhtilalleri ve Siyasi Olaylar**, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul 1946, s. 99-100; Mahmud Celaleddin Paşa, **Mir'ât-ı Hakikat**, Hazırlayan: İsmet Miroğlu, Berkât Yayınevi, İstanbul 1983, s.77-80.

⁹⁹ Ahmet Cevdet Paşa, **Ma'rûzât**, Hazırlayan: Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s.57-130

¹⁰⁰ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.80.

¹⁰¹ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.81.

Osmanlı Devleti'nde Sultan Abdülaziz tahttan indirilmiş, yerine V.Murat geçmiştir. Bosna ve Hersek'te emelleri olan Sırbistan, ayaklanan köylülere her çeşit yardım yapmaktan öte Rus desteğini de arkasına alarak Karadağ ile bir antlaşma imzalamıştır. Ardından da 1 Temmuz 1876'da Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilân etmiştir¹⁰³.

Böylece Birinci Balkan Buhranı da başlamıştır. Bosna ve Hersek Buhranı, Bulgar Ayaklanması ve Osmanlı-Sırp-Karadağ Savaşı, Osmanlı Devleti'nin açık olarak iç işlerine karışma fırsatını Avrupa devletlerine vermiştir. Balkan Yarımadası üzerinde kendilerini en yetkili gören Avusturya-Macaristan ile Rusya, aralarında bir ihtilâf veya silâhlı çatışma çıkmaması için, Osmanlı-Sırp-Karadağ Savaşı'nın başlamasından hemen bir hafta sonra, bu bunalımla ilgili gerekli önlemlerin alınması veya görüş birliğine varılması ihtiyacını duymuşlardır. Kendi tepkilerini ortaya koymak ve amaçlarına ulaşmak için Rus Çarı II. Aleksandr ile Avusturya-Macaristan Çarı Frans Joseph 8 Temmuz 1876 tarihinde Bohemya bölgesindeki bir şehirde Reichstad (*bugünkü Çek Cumhuriyeti'nde Zakopi şehri*) Antlaşması'nı imzalamışlardır¹⁰⁴.

Osmanlı ordusu başta, Sırp ve Karadağ ordusunu bozguna uğratarak Belgrad yolunu açmıştır. Bu haberi alan İgnatyev ise, 30 Ekim 1876'da "*dindaşlarını koruma*" amacıyla 48 saat içinde barış yapılması için Babıali'ye bir nota vermiş; Osmanlı Hükümeti de 2 Kasım 1876'da barış yapmayı kabul etmiştir. Bu savaş esnasında Osmanlı Devleti'nde 31 Ağustos 1876'da Sultan V. Murat'ın yerine II.Abdülhamid tahta geçmiştir¹⁰⁵.

Bu gelişmeler sonunda 12 Aralık 1876'da İstanbul'da bir konferans düzenlenmiştir. Büyük Devletlerce düzenlenen bu konferansa Osmanlı Devleti temsilcileri alınmamış ve Babıali'ye sunulacak teklifler hazırlanmıştır. Ancak 11 gün sonra, yani 23 Aralık 1876'da Osmanlı temsilcileri bu konferansa davet edilmişlerdir. Tarihte bu konferans, İstanbul veya Tersane Konferansı olarak bilinmektedir¹⁰⁶.

Bu konferansta görüşülecek noktalar ve gündem tartışılırken, Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girdiği ve I.Meşrutiyet'in ilan edildiği, hem yerli ahaliye hem de yabancı devlet temsilcilerine duyurulmuştur. Bu konferanstaki görüşmeler sonucunda:

---

¹⁰² Mehmet Hocoğlu, **Abdülhamid Han ve Muhtıraları**, Türkiyat Matbaacılık, İstanbul 1989, s.24.

¹⁰³ Nihat Erim, **Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, C.I, Ankara 1953, s.374.

¹⁰⁴ Mithat Aydın, "Osmanlı-Sırp, Karadağ Savaşlarında İngiltere'nin Balkan Politikası", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi**, sayı 15, Ankara 2004, s.142.

¹⁰⁵ Odile Moreau, **Reformalar Çağında Osmanlı İmparatorluğu, Askeri "Yeni Düzen" in İnsanları ve Fikirleri: 1826-1914**, Çev. Işık Ergüden, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s.75-81.

¹⁰⁶ Mithat Aydın, "İstanbul Konferansı (1876)'na Giden Yolda İngiltere'nin Doğu Politikası", **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, sayı 17, Denizli 2005, s.70.

- *Karadağ savaşı sırasında kazandığı Hersek, Kuzey Arnavutluk topraklarını alacak,*
- *Sırbistan sınırları ise, savaştan önceki şekilde kalacak,*
- *Bulgaristan, Tuna'dan Edirne yakınlarına kadar ve Balkan dağlarının kuzey ve güneyinde olmak üzere iki eyalete bölünecek,*
- *Bosna ve Hersek bir eyalet halinde birleştirilecek,*
- *Her vilayete Babiali tarafından altı devletçe onaylanan genel bir vali atanacak ve bu genel valiler mutlaka Hıristiyan olacak,*
- *Güvenliğin sağlanması için yabancı kuvvet bulundurabilecek,*

Tersane Konferansı'na katılan devletler mevcut isteklerine ilaveten Osmanlı Devleti'nden ayrıca Bosna-Hersek ve Bulgaristan'da özerk bir idare kurulmasını; Karadağ ve Sırbistan'ın topraklarının da genişletmelerini istemişlerdir. Osmanlı Devleti bu kararları kabul etmemiş; konferans, 20 Ocak 1876'da herhangi bir sonuç alınmadan dağılmıştır.

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin Sadrazamı ise, Mithat Paşa'dır. Görevden alınmadan önce (5 Şubat 1877) milli geleneklere aykırı davranışlarda bulunmuştur. Mithat Paşa'nın milli geleneklere aykırı davranışlarından biri, Bosna-Hersek Eyaleti'nde, Türk bayrağındaki ayyıldızın yanına bir haç ilave edilmesini emretmesi, bu emrini de uygulatmış olmasıdır. Mithat Paşa ancak bu suretle eyaletteki Hıristiyan isyanını durdurabileceğine inanmaktadır. Ancak bu durum, isyanı durması şöyle dursun, bu sefer Müslüman Boşnakların olumsuz etkilenmelerine neden olmuştur. Devlet bayrağının, bu şekilde bir tek eyalette de olsa sadrazam emriyle değiştirilmesi, Mithat Paşa'nın yönetim anlayışı konusunda parlak bir örnek teşkil etmektedir. Nitekim, üzerinde haç bulunan Türk bayrağını taşıyan ve Hıristiyanlar'la Müslüman gönüllülerden oluşturulmuş bir tabur asker, söz konusu bayrakla İstanbul'da bir resmi geçit yapmış; daha sonra da Niş'teki birliklerine geri gönderilmiştir¹⁰⁷.

1.4. Ayastefanos Antlaşması

3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması, 93 Harbi yada 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı bitiren antlaşmadır. 93 Harbi, Osmanlı Devleti'nin mağlubiyetiyle sonuçlanmıştır. Bundan sonra, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'den tamamen çıkarılması gündeme gelecektir. Ayastefanos Antlaşması, 29 maddeden ibaret olup, Rusya adına İgnatiyef

¹⁰⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi**, TTK Basımevi, Ankara 2000, s.56; Yılmaz Öztuna, **II. Sultan Abdülhamid Zamanı ve Şahsiyeti**, Kubbealtı Yayınevi, İstanbul 2008, s.30.

ve Nelidof; Osmanlı Devleti adına da Hariciye Nazırı Saffet Paşa ve Berlin Elçisi Sadullah Bey tarafından imzalanmıştır. Ayastefanos Andlaşması'nın bazı maddeleri özetle şunlardır:

- *Karadağ'ın bağımsızlığı tanınacak ve sınırlarını çizmek için Avrupa Devletleri tarafından bir komisyon tayin edilecek,*
- *Sırbistan'ın da bağımsızlığı tanınacak;sınırları: Niş Kalesi, Drina Vadisi ve Küçük Zvornik'in bırakılmasıyla sınırlar kesinleşmiş olacak,*
- *Romanya'nın bağımsızlığı Babiali tarafından tasdik edilecek,*
- *Bulgaristan özerk bir prenslik haline gelecek ve sınırları Manastır ve Selanik vilayetlerini içine almak şartıyla Tuna'dan Ege Denizi'ne kadar uzanan, yüz ölçümü 3.000 mil kare ve nüfusu 5 milyon olan bir bölge olacak,*
- *Bulgaristan Prensi, halk tarafından seçilecek; bu durum hem Osmanlı Devleti hemde Avrupa devletleri tarafından tasdik edilecek; Bulgar idaresinin kurulmasına bir Rus komiseri tarafından nezaret edecek,*
- *Eski kalelerin yıkılmasından sonra Osmanlı askerleri bölgeden geri çekilecek,*
- *Bulgaristan'ın asayişinin korunması için Hristiyanlardan yerli asker oluşturuluncaya ve memurlar tayin edilinceye kadar Bulgaristan'da 50 bini aşmayacak bir Rus kuvveti bulundurulacak,*
- *Tuna Kaleleri tamamen yıkılacak ve nehirde Osmanlı gemileri bulunmayacaktır.*
- *İstanbul (Tersane) Konferansı'nda kararlaştırılan ıslahat programı, Bosna-Hersek'te tatbik edilecek,*
- *Girit Adası'nda 1868 nizamnamesi icra edilecek,*
- *Yanya, Tesalya, Rumeli, Ermenistan ile diğer bölgelerde bulunan Hristiyanların lehine benzer ıslahatlar yapılacaktır¹⁰⁸.*

Ayastefanos Antlaşması, Edirne Ateşkes Antlaşması'na dayanır ve temelinde Panslavizm ideolojisi ve taraftarlarının emellerini yerine getirmektedir. Bu antlaşmayla Sırbistan, Karadağ ve Romanya, Osmanlı Devleti'nden ayrılacaklardır. Osmanlı Devleti, Romanya'ya bir miktar savaş tazminatı ödeyecek, Rusya'nın Güney Besarabya ilhakını kabul edecek ve Romanya'ya Dobruca'nın bir bölümünü verecektir. Sırbistan savaşta olan katkısı nedeniyle güneyde sınırlarını genişletecek, Drina Vadisi, Niş ve Yeni Pazar Sancağı'nın bir bölümünü alacaktır. Bosna ve Hersek de özerk bölge olarak tanınacaktır¹⁰⁹.

¹⁰⁸ Ali Fuad Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye**, C.II, Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal, TTK Yayınları, Ankara 1987, s.77.

¹⁰⁹ Marian Kent, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler**, Çev. Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.147-149.

Anlaşmanın en önemli maddelerden biri de Bulgaristan'a ilişkindir. Bulgaristan, kendi prensi, ordusu ve yönetimiyle Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde özerk devlet statüsüne sahip olacak; Makedonya'nın bir bölümünü, bütün Rumeli'yi ve Sırp şehirleri Vranje ve Pirot'u da alarak, topraklarını Tuna'dan Ege Denizi'ne kadar genişletecektir. Böylece Kavala'yı içine alarak kuzeyde Rodop Dağları'ndan doğudaki sınırı Lüleburgaz'ın yanından geçmek üzere İskeçe'yi de içine alacak; Edirne'yi Osmanlı Devleti'ne bırakarak Karadeniz'de Midya Şehri'ne kadar uzanacaktı¹¹⁰.

Rusya, dikte ettiği Ayastefanos Antlaşması'yla Avrupa devletlerini, özellikle Avusturya-Macaristan ve İngiltere'yi bir oldu-bittiye getirmek istemiş; ancak yanılmıştır. Bu antlaşmanın doğuracağı Avrupa tepkisini ve tehlikesini ise, hiç hesaplayamamıştır. Tepki sadece sözü edilen devletlerden gelmemiş; Balkan devletçikleri Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan'dan, hattâ Rusya'nın müttefiki sayılan Almanya'dan bile gelmiştir. Tepki gösteren bu devletler Ayastefanos Antlaşması'nın sonuçlarını değerlendirmek üzere acilen bir Avrupa konferansının toplanmasını istemişlerdir. Savaştan yıpranmış halde çıkan Rusya, bu isteği kabul etmek; Avrupa devletleri ile Rusya arasında çıkabilecek muhtemel bir savaşı önlemek niyetindedir. Bu yüzden de Alman Çarı Bismark'ın talep edilen konferansın Berlin'de yapılması yolundaki önerisini Rusya kabul etmek zorunda kalmıştır. Böylece Berlin Kongresi hazırlıklarına başlanmıştır¹¹¹.

Kongre arifesinde Avusturya-Macaristan, Doğu Avrupa'daki Rus gücünün kırılması için Bulgaristan'ın küçültülmesini istemektedir. Rusya ise, Bosna ve Hersek'in Avusturya-Macaristan'a ilhakını kabul etmek zorunda kalmıştır. Avusturya-Macaristan, Rusya'nın bu kabulü karşılığında ise, İngiltere'nin şart koştuğu talepleri eskisi kadar desteklememeye başlamıştır. Bunun üzerine İngiltere doğrudan doğruya Rusya'ya dönerek yeni kurulan Bulgaristan'ın Balkan Dağlarının kuzeyindeki bölgeyle sınırlandırılmasını kabul ettirme niyetindedir. Bölgenin geri kalan bölümü Osmanlı Devleti'ne iade edilerek Doğu Rumeli Vilâyeti adı altında özerk bir bölge kurulacak ve Osmanlı Devleti bu bölgede hemen ıslâhlara başlayacaktır. Kongre arifesinde mevcut görüşlere göre Makedonya, Osmanlı Devleti'ne bırakılacak; Doğu Anadolu'nun bir bölümü de Osmanlı Devleti'ne iade edilecek; ancak Kars, Batum ve Güney Basarabya yine Rusya'da kalacaktır¹¹².

---

¹¹⁰ Ali İhsan Gencer, "Ayastefanos Antlaşması", **DİA.**, C.IV, İstanbul 1991, s.225.

¹¹¹ Bekir Sıtkı Baykal, "Doksanuç Harbi Arifesinde Osmanlı Devleti İle Büyük Devletler Arasındaki Münasebetler", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C.III, sayı 2, Ankara 1945, s.188.

¹¹² Bayram Kodaman, "**1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi**", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C.XII, İstanbul 1989, s.144.

Sonuç olarak Bosna ve Hersek Buhranı, Bulgar Ayaklanması ve Osmanlı-Sırp-Karadağ Savaşı, Avrupa devletlerine artık Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışma fırsatı vermiştir. Avrupa devletlerinin gerçekleştirdikleri diplomatik oyunlar ve Berlin Kongresi'ne gitmeden önce kendi aralarında imzaladıkları gizli antlaşmalar, hep bu dönemde gerçekleştirilmiştir.

1.5. Berlin Antlaşması (1878)

1878'de imzalanan Berlin Antlaşması, aslında 93 Harbi denilen Osmanlı-Rus Savaşı'nı bitiren Ayastefanos Antlaşması'nın bir denetimi niteliğindedir. Antlaşmanın imzalandığı kongre, 13 Temmuz 1878'de Avrupa devletlerinin katılımıyla Almanya'daki Berlin kentinde toplanmıştır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu Kont Andrassy, Osmanlı Devleti'ni Hariciye Nazırı Aleksandar Karatodori ve Maarif Nazırı Münir Paşalar temsil etmiştir. Ayrıca kongreye İngiltere Murahhası Lord Salisbury ve Rusya Murahhası Prens Gorçakof gözlemci sıfatıyla katılmışlardır.

Bu Kongre, bölgesel çatışmaları durdurmak ve sorunları çözmek yerine, Osmanlı Devleti'nin topraklarını tam anlamıyla parçalamak üzere düzenlenmiş bir kongre olmuştur¹¹³. Kongrenin başlarında Kont Andrassy, Osmanlı Devleti'nin Bosna-Hersek'te ıslahat yapılamaması ve asayişin sağlanamamasından dolayı durumun Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu rahatsız ettiğini belirtmiş; bunun üzerine İngiltere temsilcisi Lord Salisbury'de Kont Andrassy'yi destekleyerek Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından işgal edilmesini önermiştir. Bu teklif, Rusya temsilcisi Prens Gorçakof tarafından da onaylanmıştır¹¹⁴.

Osmanlı Murahhası Karatodori Paşa bu teklife şiddetle karşı çıkmış; ancak kongreye başkanlık eden Alman Şansölyesi Otto von Bismark "*Kongre teşkilinden maksat, Osmanlı Devleti'nin menfaatlerini savunmak olmayıp, Avrupa'nın menfaatlerini korunması, Avrupa'nın şu andaki ve gelecekteki asayişini muhafaza amacıyla toplanmıştır*" diye cevap vermiştir¹¹⁵.

Bilindiği üzere Ayastefanos Antlaşması, Doğu Avrupa'nın durumunu alt-üst etmiş ve Avrupa devletlerinin şiddetli tepkisine neden olmuştu. Berlin Konferansı'nda ise, onlarca

---

¹¹³ Hüner Tuncer, **Doğu Sorunu ve Büyük Güçler (1853-1876)-Osmanlı'nın Kader Yılları**, Ümit Yayıncılık, Ankara 2003, s.156.

¹¹⁴ Reco Çauşeviç, **Bosna Müslümanlara Son Uyarı 1**, Özyılmaz Matbaası, İstanbul 1994, s.37.

¹¹⁵ Zafer Gölen, "Osmanlı Yurdu Olan Bosna Hersek'te XIX Yüzyıldaki Siyasi Olaylar", **Bellekten**, TTK, sayı 270, Ankara 2010, s.461.

problemlerle uğraşan Osmanlı Devleti'ni meşgul eden meselelerden birinin, tekrar Bosna-Hersek olduğu görülmüştür¹¹⁶

Ayastefanos Antlaşması hükümlerine göre Bosna-Hersek, muhtariyet altında olsa bile bölgenin Osmanlı Devleti eline bırakılmasını öngörmüş; buna karşı İngiltere, Bosna-Hersek idaresinin Avusturya'ya bırakılması teklifini ileri sürmüştü. Osmanlı Devleti ise, kongre kararını beklemekten başka bir şey yapmamıştı¹¹⁷.

Kongre'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu temsilcisi Kont Andrassy'nin okuduğu raporda Osmanlı Devleti, Bosna-Hersek'te ıslahat yapılmamasından dolayı suçlanmış. Bunun üzerine İngiltere temsilcisi Lord Salisbury, bir teklif yazısı okuyarak yazının gerekçelerinde Kont Andrassy'nin ifadelerini tasdik etmiş; yazının sonunda da Bosna-Hersek Vilayeti'nin Avusturya birliklerince korunduğu bir idarenin iyi olacağını belirtmiştir. Prens Bismark da Almanya adına bu teklifi kabul ederken *"Bosna Hersek'te daimi asayişin sağlanması, ancak Avusturya gibi komşu bir devletin el koymasına bağlı"* diyerek bu meselede devletlerin kongreye katılma niyetlerini gerçek anlamda ne olduğunu açığa vurmuştur. Osmanlı Devleti'nin temsilcisi Karateodori Paşa'nın konuya ilişkin cevabı: *"Bosna Hersek'te asayişin sağlanması ve idarenin iyi bir şekilde sokulması, haklı olarak, Osmanlı Devleti'ne aittir. Gerçi ihtilal uzayıp gitti; Ama buna Sırbistan ve Karadağ isyanlarının ve Rus muharebesinin çıkışı sebep oldu"* denilerek, İngiltere temsilcisinin teklifi reddedilmiştir. Ancak Fransa temsilcisi, *"Bosna-Hersek meselesi bir Avrupa meselesidir ve Avusturya'nın müdahalesi ile halledecektir"* demiştir¹¹⁸.

Berlin Antlaşması, Bosna-Hersek Vilayeti için, bu vilayetle ilgili olarak "hukuken" bir Osmanlı egemenliğini kabul etmekte; Yeni Pazar Sancağı için ise, sancağın Osmanlı Devleti'nde bağlı kalacağı, ama sancak statükosunun iki devlet arasında yapılacak bir antlaşmayla belirleneceğini öngörmektedir. Dolayısıyla Osmanlı İdaresinde bulunan Bosna Hersek Vilayeti, tamamı 64 madde olan Berlin Antlaşması'nın 25. maddesine göre Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bırakılmaktadır¹¹⁹.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun maksadı, Bosna-Hersek'i almak suretiyle hem Balkanlardaki Rus ilerlemesini durdurmak; hem de Selanik yolunu kendisi için açık tutmaktır.

---

¹¹⁶ Sina Akşın, "Siyasi Tarih (1789-1908)", **Türkiye Tarihi Osmanlı Devleti 1600-1908**, C.III, Cem Yayınevi, İstanbul 2009, s.163.

¹¹⁷ Mahmud Celaleddin Paşa, **Mir'ât-ı Hakikat**, Hazırlayan: İsmet Miroğlu, Berkât Yayınevi, İstanbul 1983, s.630.

¹¹⁸ Mahmud Celaleddin Paşa, **a.g.e.**, s.631.

¹¹⁹ Fahir Armaoğlu, **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, TTK Yayınları, Ankara 2003, s.526.

Bu şekilde Balkan yarımadasının batı tarafını kontrol altında tutarak, Ege Deniz'ine çıkmak istemektedir¹²⁰.

Öte yandan Rusya, Balkanlarda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu en büyük rakibi olarak görmektedir ve Rusya'nın asıl amacı ise, Balkan yarımadasında yeni bir Slav devleti kurdurmak; Sırbistan ve Bulgaristan'ı desteklemek suretiyle Boğaz ve Akdeniz üzerinde kendi egemenliğini sağlamaya çalışmaktır¹²¹.

Bu anlaşmayla Osmanlı Devleti ise, sadece Bosna Hersek'i değil, yaklaşık olarak 212.450 km² toprak ve 5.455.000 insanını kendi sınırları dışında bırakmak zorunda bırakılmış ve Avrupa'daki topraklarının beşte ikisini kaybetmiş olmaktadır¹²².

Keza, Berlin Kongresi'nde Avrupa Devletlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı uyguladıkları politika, şu diyalogtan da anlaşılmaktadır. 10 Temmuz kongre oturumu bittikten ve Bosna-Hersek ile ilgili madde okunduktan sonra, Fransa Dışişleri Bakanı Giyom Vadington kongreye katılan Osmanlı heyetlerinden birine yaklaşarak şunları söylemiştir: *"Siz üzüldünüz. Sizin için ben de üzülüyorum; ama sizin için bir şey yapmam mümkün değil. Benim yanımda oturan bu adam (Bismarck), bizimle ne isterse yapabiliyor. Sizler, güçlü olanın hakkını tanımak zorundasınız. Bosna Hersek'i kaybettiniz. Biz buna engel olamadık. Sizler, güçlü olanın hakkını tanımak zorundasınız"*¹²³.

---

¹²⁰ Gül Tokay, "Ayastefonos'tan Berlin Antlaşmasına Doğu Sorunu, (Mart-Temmuz 1878)", Hazırlayan: İsmail Soysal, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Ankara 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler**, TTK Yayınları, Ankara 1999, s.192.

¹²¹ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.48-52.

¹²² Bekir Sıtkı Baykal, "100.Yıldönümü Münasebetiyle Berlin Kongresi Hakkında Bazı Düşünceler", **Bellekten**, C. LII, sayı 202, Ankara 1988, s.195-208.

¹²³ Safet Bandzovic, **Iseljavanje Bosnjaka U Tursku (Boşnakların Türkiye'ye Göçleri)**, Institut za Istrazivanje Zlocina Protiv Covjecnosti i Medjunarodnog Prava, Sarajevo 2006, s.123.

2 BÖLÜM

AVUSTURYA-MACARİSTAN İMPARATORLUĞU'NUN BOSNA-HERSEK'İ İŞGALİ ve BOŞNAKLAR'IN OSMANLI DEVLETİ'NE GÖÇÜNÜN BAŞLAMASI

2.1. Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan Tarafından İşgali ve "Halk Meclisi"nin Oluşumu

13 Haziran'da başlayıp 13 Temmuz 1878'de biten Berlin Kongresi, Avrupa'da ve özellikle Avrupa'nın Güneydoğu bölgesi yani Balkanlarda yeni sonuçlara ve yeni değişikliklere sebep olmuştur. Kongrenin 25 maddesine göre Bosna Hersek, Osmanlı Devleti'nden alınarak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na geçici olarak bırakılmıştır. Bu antlaşmaya göre bir Hristiyan devleti olan Avusturya-Macaristan Bosna Hersek'i işgal edince 415 sene Osmanlı himayesinde yaşayan Boşnakları şok içinde bırakacak ve bu işgal Boşnak halkı üzerinde bir panik ve ciddi bir travma oluşturacaktır.

5 Temmuz 1878'de Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Camisi avlusunda Bosna halkının ileri gelenleri toplanarak "Halk Meclisi" adında bir teşkilat kurmaya karar vermişlerdir. Bu toplantıda Boşnakları temsilen Nütvî Bey Muşoviç, Hacı Çurçîç ve Hacı Loyo bir meclis oluşturmuşlar; bu Meclise daha sonra Mehmed Bey Kapetanoviç Lyubuşak, Mustafa Hayruddin Bey Fadilpaşîç, Muhammed Hacıyamakoviç ve Gazi Hüsrev Bey Camisi'nin imamı hafız Abdullah Kaukçiya katılmışlardır. Ayrıca Boşnaklar'ın yanısıra bu mecliste, Katolik Hırvatlar'dan bir kısım, Ortodoks Sırp ve Yahudiler de bulunmaktadır. Meclisin merkezi, Moriça Han'da bulunmakta; malî ve diğer işler de buradan yönetilmektedir. Kısa bir zaman sonra Halk Meclisi, 16-60 yaş arası erkeklere sefeberlik çağrısında bulunmuştur¹²⁴.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, işgal haberini 3 Temmuz'da Bosna Vilayeti'nin merkezi olan Saraybosna'ya iletmiştir¹²⁵. Bu haber, Bosna-Hersek ahalisi üzerinde oldukça

¹²⁴ Mustafa İmamovic, **Pravni Polozaj i Unutrasnjo-Politicki Razvitak BIH od 1878-1914, (1878-1914 Hukuki Durum ve Bosna Hersek'in İç Siyasi Gelişmesi)**, Magistrat Yayınları, Sarajevo 2007, s.10.

¹²⁵ Avusturyanın Bosna Hersek'i işgal etme arzusu ilk defa 17 yüzyılda ortaya çıkmıştır. 1697, 1737 ve 1788-91 yıllarında Avusturya Bosna Hersek'i işgal girişiminde bulunmuş; ama herhangi bir sonuç alamamıştır. Bkz.: Murat Yılmaz, **Sancak Drina'nın Öbür Yakası**, s.77.

derin izler bırakmıştır. Travnik Nakşibendi Şeyhi Salih Efendi önderliğinde bir grup, Sultan II.Abdülhamid ile görüşmek üzere İstanbul'a gelmiş ve Bosna'nın işgal ordularına karşı ne şekilde savunulacağına planları yapılmıştır. Sadrazam Sait Paşa, Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Boşnak milletvekilleri olan Besimzade İbrahim Fehim, Hafizzade Mehmet Bey ve Başağazade İbrahim Ethem Bey'le yaptığı görüşmede, sultanın Bosna'nın direniş olmadan teslim edilmemesini istediğini mebuslara iletmıştır¹²⁶.

Ardından 5 Temmuz'da Bosna-Hersek'e giren Avusturya ordusu (yaklaşık olarak 82.000 asker) Bosnalı Müslümanların silahlı direniş ile karşılaşmıştır. Burada belirtilmesi gereken nokta, işgale karşı yapılan direnişe Boşnaklar ile Ortodok Sırlar'ın katıldığı; Katolik Hırvat ahalinin büyük bir çoğunluğunun ise, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu askerlerini büyük bir sempati ile bekledikleridir¹²⁷.

Halk Meclisi 27 Temmuz 1878'de, Saraybosna'daki Osmanlı hükümetini lağvettikten sonra kendi Ulus Hükümeti'ni kurmuş; Ulus Hükümeti'nin ordu yönetimine Smail Bey Selmanoviç Taşlıcak ve Muhammed Hacıyamakoviç; polis yönetiminin başına Abid-ağa Gaçanın ve Ahmed Naki; Posta-Telegraf teşkilatının başına da Şerif Zilciç'i getirmişlerdir¹²⁸.

Direniş hazırlıkları sürerken 29 Temmuz'da Bosanska Gradişka ve Bosanski Brod'dan Ulus Hükümeti'ne çeşitli telgraflar gelmiştir. Gelen telgraflarda Avusturya-Macaristan ordusunun Sava nehrini geçtiği ve Bosna'ya girdiği yazmaktaydı. Diğer taraftan Avusturya-Macaristan ordusu başta Şamats, Kostaynitsa, Vragorça ve İmotski şehirlerine girerek Bosna-Hersek'i işgale başlamıştı. İmparatorluk ordusunu Hırvat General Josip Filipoviç yönetmekteydi.

General Filipoviç, Kral Franyo Josip adına Bosna Hersek halkına bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiri de, Avusturya-Macaristan ordusunun "Büyük Devletlerin" ve "Sultanın" onayıyla Bosna-Hersek'e girdiği; ayrıca Sultanın Bosna-Hersek halkına hitaben "*Kendilerini, büyük dostları çar ve krala emanet ettiği*"¹²⁹ ifade edilmekteydi. Kralın herkesin can ve mal güvenliğini koruyacağına söz verdiği; herkesin kanun önünde eşit olacağı ve dini ne olursa olsun herkesin serbestçe ibadetini yapabileceği de bildirilmekteydi. Bildiri de, halkın adetlerine kimsenin karışmayacağı; yeni kanunlar ortaya çıkıncaya kadar, eski kanunların uygulanacağı; Avusturya-Macaristan ordusunun ihtiyaçlarının nakit parayla ödenerek karşılanacağı belirtilmekteydi. Son olarak Bosna-Hersek halkına teslim olma çağrısında

¹²⁶ Zafer Gölen, "Osmanlı Yurdu Olan Bosna Hersek'te XIX. Yüzyıldaki Siyasi Olaylar", **Bellekten**, TTK, sayı 270, Ankara 2010, s.462.

¹²⁷ Zafer Gölen, "Bosna-Hersek Yahud Osmanlıların Alsas-Loren", **Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, sayı 4, İsparta 1999, s.217.

¹²⁸ Mustafa İmamovic, **a.g.e.**, s.13.

¹²⁹ Kullanılan bu ifade, tamamen gerçek dışı olup, Sultan'ın böyle bir iradesi yoktur.

bulunularak "Bizim askerlerimizi arkadaş olarak kabul edin, işlerinize tekrar dönün ve ürettiğiniz her şey koruma altında olacak" denmekteydi. Bu bildiri, hem Boşnakça hem Türkçe olarak halka dağıtılmıştı¹³⁰.

Avusturya-Macaristan ordusu Bosna'nın her tarafında beklemediği bir direnişle karşılaşmıştır. Bosna kumandanı Smail Hakkı Selmanoviç, Ağustos başında bütün Bosna-Hersek halkına hitaben Müslüman, Hristiyan ve Latinlere çağrıda bulunarak düşmana karşı birlikte savaşılmasını istemiştir. Selmanoviç'in yayınladığı bildiri sadece Bosna halkından ve Bosna tarihinden bahsedilerek, Osmanlı Devleti'nden ve Sultandan hiç söz edilmemekte; açık bir şekilde Bosna'nın tek başına olduğu ve tek başına savunulacağı belirtilmekteydi¹³¹.

Bosna Hersek'teki direnişi Ulus Hükümeti tek başına organize etmiştir. Avusturya-Macaristan ordusu ancak 19 Ağustos 1878'de Saraybosna'ya girebilmiş; böylece direnişin büyük bir kısmı bastırılmıştır. Bilindiği gibi Avusturya-Macaristan ordusu hem kuzey Bosna'dan hem de güneyden, yani Hersek'ten hareket etmişti¹³².

Kuzey tarafından gelen ordunun başında General Filipoviç bulunmakta; Hersek'ten giren orduyu ise, General Stevan Jovanoviç yönetmekteydi. Bu iki ordu ancak 8 Ekim 1878'de birleşebilmişlerdir. Saraybosna'nın dışındaki son direnişler ise, 20 Ekim 1878'e kadar sürmüştür¹³³.

1878'de Saraybosna'ya girmiş bulunan Avusturya-Macaristan ordusunun bir gecede yaklaşık 120 camiyi ateşe verdiği kaydedilmektedir¹³⁴. Öte yandan Yeni Pazar Sancağı konusunda 4 Temmuz 1878'deki Berlin Kongresi'ndeki karar gereği bu sancak, Osmanlı Devleti'ne bırakılmış; ancak, 4000-5000 kişiden oluşan bir Avusturya-Macaristan birliğinin Sancak'ta konuşlandırılması kararlaştırılmıştır. Dolayısıyla Avusturya-Macaristan askeri ayrıca, Sancak'ın Plyevlya (Taşlıca), Priyepolye ve Priboy bölgelerinde de bulunabilecekti¹³⁵. Berlin Kongresi'nde, Osmanlı'ya bağlı otonom bir bölge olarak tanımlanan Sancağın durumu ise, 21 Nisan 1879 tarihinde yapılan "Yeni Pazar", "Nisan" veya "İstanbul" ismiyle anılan anlaşmayla Osmanlı Devleti'nin dışında olmak üzere ayrı bir hukuki statüye sahip olduğu uluslararası alanda böylece tanınmıştır. Özerk yönetim ve toprak bütünlüğüne kavuşan

---

¹³⁰ Mehmedalija Bojiç, **Historija Bosne i Bosnjaka (Bosna ve Boşnakların Tarihleri)**, Şahinpaşiç Yayınları, Sarajevo 2001, s.130.

¹³¹ Mehmedalija Bojiç, **a.g.e.**, s.131.

¹³² Kemal H.Karpat, **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik**, Çev. Recep Boztemur, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s.132.

¹³³ Hakkı Şinasi Çoruh, "Kısa Boşnak Tarihi", **Türk Kültürü**, sayı 122, Ankara 1972, s.153.

¹³⁴ Alija Nametak, "Islamski Kulturni Spomenici Turskog Perioda u Bosni i Hercegovini, (Bosna Hersek'te Osmanlı Döneminde İslam Kültür Eserleri)", **Glasnik İ.V.Z**, sayı 6, Sarajevo 1939, s.17.

¹³⁵ Murat Yılmaz, **Sancak Drina'nın Öbür Yakası**, s.78.

Sancak, 1912 yılında Sırbistan ve Karadağ tarafından işgal edilene kadar bu statüsünü sürdürmüştür¹³⁶.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu kaynaklarına göre Bosna-Hersek'te 60 büyüklü küçük çaplı çatışma olmuştur. Çatışmalarda Avusturya-Macaristan 6.000 asker ve subayını kaybetmiştir. İlk başta Bosna'yı işgal etmek üzere 82.000 asker ile yola çıkan ordu, görülen direniş üzerine sayı bakımından 200.000 askere ulaşmıştır. Yine Avusturya-Macaristan kaynaklarına göre, Bosna-Hersek'teki direniş kırıldıktan sonraki mevcut sayının 93.000 civarında olduğundan bahsedilmektedir¹³⁷.

Bu direniş, ne kadar küçük olsa da bu kısa zamanda Boşnakların içinde çok iyi asker ve subayların olduğunu göstermiştir. Bunların arasından Hacıyamakoviç ve Taşlıca'da müftü olan Şemsekadiç'in gerçekleştirdiği kahramanlıklar, halk arasında efsaneler olarak nesilden nesile aktarılmaktadır¹³⁸.

2.2. Boşnaklar'ın Direniş Mücadelesinde Müftü Şemsekadiç'in Rolü

Osmanlı ordusu Bosna Hersek'ten çekilirken ağır silahları götürmemiştir. Osmanlı'nın Bosna Kumandanlığı, 13 Mayıs 1878'teki bir telegrafta Bosna Salis Taburları için Dersaadet'ten Selanik'e gönderilen tüfek ve fişeklerden, 800 sandık fişegin 400 kadarlık kısmının Recep Paşa'ya verildiği, buna karşılık eksilen malzemenin tamamlanacağı belirtildiği halde halâ Selanik'e gönderilmediğini belirtmektedir¹³⁹. Bu ağır silahlar da Avusturya-Macaristan ordusunun eline geçmiştir.

Diğer taraftan Müftü Şemsekadiç, Sancak ve Kosova'dan topladığı gönüllü askerlerle birlikte 4 Ağustos 1878'de Saraybosna'ya gelmiş¹⁴⁰; Müslüman, Hristiyan ve Ortodoks'lardan oluşmuş Saraybosna halkı, Müftüyü adeta "Vezir" gibi karşılamışlardır. Müftü ve beraberindekiler, Saraybosna'da Ulus Hükümeti'nin temsilcileriyle görüşükten kısa bir süre sonra binlerce askerle Kladyany şehrini geçerek Tuzla şehrini savunması için yardıma koşmuşlardır. Çünkü İmparatorluk Generali Sapari, o bölgede hızla ilerlemektedir. Hızla

¹³⁶ Noel Malcolm, **Bosna'nın Kısa Tarihi**, Çev. Aşkın Karadağlı, Om Yayınevi, İstanbul 1999, s.224.

¹³⁷ Mustafa İmamoviç, **a.g.e.**, s.14.

¹³⁸ Safet Bandzovic, **Iskušenja historije (Tarihin Ayartması)**, Novi Pazar 1993, s.21.

¹³⁹ Abdulnasır Yiner, **Müşir Recep Paşa'nın Askeri ve Siyasi Hayatı (1842-1908)**, İstanbul Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2006, s.46.

¹⁴⁰ Safet Bandzovic, **a.g.e.**, s.21.

ilerleyen Avusturya-Macaristan Ordusu Kuzey Bosna'yı kolaylıkla alacağını sanmaktadır. Ancak bu ordu, Gračanitsa şehrinde bozguna uğratılmıştır¹⁴¹.

Müftü Şemsekadiç Foça, Rogatitsa (Çelebi Pazar), Vlasenitsa ve Kladany'den bir çok asker toplayarak Avusturya-Macaristan ordusuna karşı verdiği mücadelede, işgalin hiç de kolay olmayacağını göstermiştir. Nitekim Müftü Şemsekadiç, 8 Ağustos'ta Donya Tuzla'ya varmış, şehirde korkunç bir manzara görmüş; halkın dağıldığını, şehrin ileri gelenlerinin moralsiz olduğunu ve korkularından şehri teslim etmek üzere hazırlandıklarına şahit olmuştur. Fakat Müftünün gelişi her şeyi değiştirmiştir. Müftü, özellikle şehrin savunmasında bizzat ön saflarda çarpışmıştır. Şemsekadiç, ağır silahları şehrin tepelerine yerleştirmiş, Gradiška'daki mühimmat deposundan getirilmiş mermileri halka ve askerlere dağıtmıştır. Savaş iki gün boyunca sürmüştür; Müftü Şemsekadiç, ilk hücumda hem top ateşiyle hem de tüfek atışlarıyla Avusturya-Macaristan ordusu subaylarına savaş taktikleri konusunda adeta bir ders vermiştir. Savaş esnasında çevredeki köylerden yardıma gelen askerlerle ön safları doldurarak düşmana karşı direnmiştir¹⁴². Müftü Şemsekadiç askerlerine, disiplinli olmalarını, kahramanca ve hiçbir şekilde geri çekilmeden savaşmalarını emretmiş; General Sapari'nin sağ kanattaki birliği savaşı kaybetmiş ve geldikleri yoldan geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Peşlerine de müftünün askerleri düşmüşlerdir. General Sapari, Gračanitsa şehrine kadar geri çekilerek Bosna nehri kıyısındaki Doboy ile o şehre ulaşan yolları tutmuş; daha cesur olan müftünün askerleri ise, General Sapari'nin birliklerini Beçely şehrine kadar takip etmişlerdir. General Sapari'nin askerleri burada, uzun bir süre sıkışıp kalmışlardır¹⁴³.

Şemsekadiç'in bu zaferi bütün Bosna'da yankılanmış; Posavina bölgesindeki Beyler, bu haberi alınca müftünün birliğine katılmışlar ve ona eşlik etmişlerdir. Avusturya-Macaristan ordusu bunun üzerine, kuzeydeki Sava nehrini öte yanına geçerek Hırvatistan ile Bosna Hersek sınırına kadar geri çekilmek zorunda kalmıştır. İşgalci kuvetlere karşı kazandığı bu zaferden sonra Müftü Şemsekadiç, Gračanitsa'da askeri bir kamp kurmuştur.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu bu mağlubiyetten ve General Sapari'nin başarısızlıklarından dolayı Bosnayı işgal edebileceği konusunda şüpheler duymaya başlamıştır. Avusturya Genelkurmay Başkanlığı General Sapari'yi görevden almayı

---

¹⁴¹ Hajrudin Curic, "Uloga Pljevaljskog Muftije Semsekadica u Otporu Protiv Austrougarske Okupacije Bosne i Hercegovine Godine 1878 (1878 yılında Bosna Hersek'in Avusturya-Macaristan İşgaline Karşı Direnişinde Taşlıca Müftü Şemsekadiç'in Rolü)", **Otpor Austrougarskoj Okupaciji 1878. Godine u Bosni i Hercegovini**, Akademija Nauka i Umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1979, s.339.

¹⁴² Safet Bandzovic, **a.g.e.**, s.22.

¹⁴³ Georges Castellan, **Balkanların Tarihi**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1993, s.362.

düşünmektedir ve Andrassy'nın "*Bir tabur asker Bosna-Hersek'i kolay ele geçirir*" sözleri artık suya düşmüştür.

Sonraki planlarda Müftü Şemsekadiç, General Sapari'nin birliğine karşı bir hücum daha yapılmasına karar vermiş ve 16 Ağustos'ta Doboy şehri yakınlarında işgalci kuvvetlerle çatışma başlatmıştır. Sapari'nin birlikleri bu hücum karşısında, zorla ayakta kalmaya başarmış ve kısa bir süre sonra kendilerine yardıma gelen bir birlik sayesinde Doboy şehrinde kalmayı başarmışlardır. Ancak asker sayısı bakımından daha üstün olan Avusturya-Macaristan'a karşı Müftü Şemsekadiç sadece bir ay direnebilmiştir. Müftü bu işgalci kuvvetlere karşı direnirken, diğer cephelerde direniş zayıflamış; artık insanlar teslim olmayı düşünmeye başlamışlardır¹⁴⁴.

Müftü Şemsekadiç Tuzla'dan Saraybosna'daki direnişçi gruplara haber yollamış, yazdığı mektupta kendilerinin gerçekleştirdiği büyük zaferden bahsederek direnişçileri savaşıma teşvik etmekte; Müftü mektubunda, kim savaşımayı red ederse Din ve Kur'an üzerine yemin ederek bu kişileri bizzat cezalandıracağından bahsetmektedir. Müftü Şemsekadiç'in askerleri büyük ölçüde müslümanlardan oluştuğu için tek kanun olarak Şeriat Kanunu geçerlidir. Hristiyanlar ve Ortodokslar bu kanuna karşı karşı çıkmamışlar; çünkü savaş ortamında amaca ulaşmak için gerekli disiplin, ancak bu şekilde sağlanabilmiştir¹⁴⁵.

19 Ağustos 1878'de büyük ve şiddetli çatışmalardan sonra Saraybosna şehri, Avusturya-Macaristan tarafından işgal edilmiştir. Saraybosna'yı işgal eden Avusturya-Macaristan yetkilileri, Hafız Paşa Müftü Şemsekadiç'i teslim olmaya ve askerini de evlerini gönderme çağrısında bulunmuşlardır. Bu çağrıyla, Şemsekadiç'in müftü ve genel komutan gibi ünvanları da sona ermiş bulunmaktadır¹⁴⁶.

Müftü bu sözlerden sonra teslim olmayacağını ve savaşıma devam edeceğini bildirmiş; General Sapari'ye karşı yeni harekete hazırlanırken, diğer taraftan da Teşany şehrinin müslümanlarını direnişe çağırmaya devam etmiştir. Bu durum Avusturya-Macaristan Generali Filipoviç'i öfkelenmiştir; müftünün canlı yakalanması, ardından da ölüm cezasına çarptırılmasını 24 Ağustos'ta emretmiştir.

Saraybosna işgal edildikten hemen sonra Avusturya-Macaristan'ın Dışişleri Bakanı Andrassy "*Orient'e doğru yollarım açıktır*" mesajını Kral Franyo Josip'e bildirmiştir. Ancak Saraybosna'nın düşüşü, müftünün direnişe devam etmeyeceği anlamına gelmemektedir.

---

¹⁴⁴ Ali Fuad Türk geldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiye**, C.II, Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal, TTK Yayınları, Ankara 1987, s.125.

¹⁴⁵ Fehmi Nuza, "Bosnalıların Avusturya İşgal Ordusuna Karşı Mukavemetleri", **Türk Kültürü**, C.XXIV, sayı 281, Ankara 1986, s.594.

¹⁴⁶ Zafer Çakmak, "Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i İşgali ve Sonrasında Osmanlı Devlet İle Yaptığı Anlaşma", **Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları**, sayı 4, Elazığ 2003, s.18.

Nitekim Eylül ortalarında General Sapari ve General Bienert, iki ayrı (Doboy ve Brčko) koldan Tuzla şehri'ne saldırmaya karar vermişler; iki gün süren çatışmalardan sonra Brčko işgal edilmiş, Müftü Şemsekadiç de Tuzlaya doğru geri çekilmek zorunda kalmıştır¹⁴⁷.

Geri çekilen Şemsekadiç Tuzla da yeni bir direnişle, Avusturya-Macaristan ordusunu durdurmaya tekrar karar vermiş; ancak 100.000 askerinin karşısında direnilemeyeceğini anlayan Müftünün birlikleri, paniğe kapılmaya ve dağılmaya başlamıştır. Müftü Şemsekadiç de savaşımdan Tuzla şehrini terk etmiş, Brčko ve Biyelyina'nın işgal edilmesinden sonra abluka altında kalabileceğini düşünerek İzvornik'e doğru çekilmiştir. Çatışmadan çatışmaya koşan Müftünün askerleri artık yorgun düşmüş ve yavaş yavaş eve dönmek istemişlerdir. Bazı kaynaklar, Müftü Şemsekadiç'in 3.000-4.000 civarındaki askerle güney'e doğru Srebrenitsa şehrine geçerek oradan da Vişegrad şehrinde son bir direniş organize etmek istediğine yer vermektedirler¹⁴⁸.

30 Eylül 1878'de Vişegrad'a ulaşan Müftü, arkasından Avusturya-Macaristan Ordusu'nun geleceğini düşünerek, geçilebilecek tüm köprü ve benzerlerini birer birer yıkmıştır. Müftü artık, Bosna-Hersek hudutları dışındadır ve doğduğu şehir olan Taşlıca'ya da ulaşmıştır. 4 Ekim 1878 itibarıyla planlarından vazgeçmemiş, aksine savaşımda devam etmek istemektedir. O, Bosna Hersek'in kesin kaybını kabul edememekte; Avusturya'nın "*Drang nach Osten*" (Şarka doğru yayılma) projesine son vermek istemektedir¹⁴⁹.

Yeni Pazar sancağına bağlı olan Taşlıca şehrinde Karadağ Ordusu komutanına mektuplar yazarak Bosna'dan Yeni Pazar'a geçmeden önce Karadağlılar'dan yardım istemiş, ancak bu yardım gelmemiştir.

Boşnakların son direnişi Ekim ayında 1878'de Velika Kladuša şehir merkezinde olmuş, ancak herhangi bir başarı sağlanamamıştır. Dolayısıyla Bosna-Hersek artık, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından tamamen işgal edilmiş olmaktadır.

İşgalden sonra Müftü Şemsekadiç, Yeni Pazar Sancağındaki batı sınırını kapatmış; ardından Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'yla olacak her türlü ticareti yasaklamıştır. Bundan böyle Yeni Pazar Sancağı, artık kendisi tarafından idare edilmektedir¹⁵⁰. 1878 Kasım ayında Kosova Vilayeti'nin Valisi Nazif Paşa¹⁵¹ tarafından kendisine Bosna'daki direnişde gösterdiği kahramanlık ve cesareten dolayı madalyalar verilmiştir.

---

¹⁴⁷ Mehmedalija Bojiç, **Historija Bosne i Bosnjaka (Bosna ve Boşnakların Tarihleri)**, Şahinpaşić Yayınları, Sarajevo 2001, s.135.

¹⁴⁸ Fehmi Nuza, **a.g.m.**, s.594.

¹⁴⁹ Mehmedalija Bojiç, **a.g.e.**, s.136.

¹⁵⁰ Safet Bandzovic, **a.g.e.**, s.29.

¹⁵¹ Kosova Valisi Manastırlı Mehmet Nazif Paşa (Haziran 1878-Aralık 1879).

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ancak, 21 Nisan 1879'daki Avusturya-Osmanlı Antlaşması'ndan sonra Yeni Pazar Sancağı'na girebilmiştir. Çünkü Sultan II.Abdülhamid, Müftü Şemsekadiç'i İstanbul'a çağırması; Sancak bölgesinde imparatorluğa karşı toplu herhangi bir direniş olmamıştır. Dolayısıyla yapılan antlaşmaya gereği, Avusturya-Macaristan Ordusu 8 Eylül 1879 tarihinde, Sancak'a serbestçe girebilmiştir¹⁵².

Müftü, bir kez daha hayal kırıklığına uğramış, Sancak'ın kuzey-batı kısmı, Avusturya-Macaristan ordusu tarafından işgal edilmiştir¹⁵³. İstanbul'da Sultan II.Abdülhamid kendisini ödüllendirmiş ve Çekmece'deki bir çiftliği Müftüye vermiştir. Müftü Es-Seyyid Mehmet Nureddin'in¹⁵⁴ Küçükçekmece'ye iskan edilmeleri için Taşlıca halkı adına Padişaha vermiş olduğu dilekçe ise şöyledir:

"Şevketli, Kudretli, Muhabbetli Velinimetimiz Padişahımız Efendimiz Hazretlerine...

Her türlü iyilik ve yardım Allah'tandır. Her türlü ikrama layık olan padişah hazretlerinin Allah'a kulluk ve yakınlık kazandıkları günden beri ve ömürleri var olduğu sürece kendilerine hizmette bütün varlığımı gönülden vakf ve sarf etmeyi adanmış bulunmaktayım. Padişah hazretlerinin başdanışmanlarından Hamdi Paşa'ya ait olan bu çiftliği, yine Padişah hazretlerinin iradesi ile bundan bir kaç ay önce Avcıbaşı İbrahim Ağa'yla beraber giderek bu çiftliği incelememiz sonucunda; arazinin cennetliği, su ve her havasının güzelliği nedeniyle isteğe uygun bir yer olduğu görülmüş ve her bakımdan fakir olan halimize elverişli bulunduğu Padişah hazretlerine arz edilmek üzere Hamdi Paşa'ya ifade olunmuştur. Padişah hazretlerinin sayesinde bu çiftliğin iskan için elverişli ve mesken yapmaya çok uygun olduğu görülmüş ve burasının bizim iskanımıza verileceği yolunda da arkadaşlarımızın çoğu bu durumu ailelerine mektupla bildirmişlerdi. Avusturya'nın Bosna ahalisi hakkında ıslahat yerine yapmış oldukları zulüm ve tecavüzler, bir iki aydan beri had sahfa varmış olması nedeniyle, bu halkın bir an evvel tek sığınağımız olan Osmanlı Devleti'ne (Dar-ül amana) aldırılmaları için her hafta posta ile yazışmalar yapılmakta ve perişan halde bulunan hallerini bildirerek yardım talep etmektedirler. Bu ahalinin buraya hicret ettirilerek iskanları için uygun bir mahallin tahsisinin Padişah

¹⁵² Kemal H.Karpat, **İslâm'ın Siyasallaşması, Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde, Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırması**, Çev. Şiar Yalçın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s.439.

¹⁵³ 14 Eylül 1879'da Avusturya-Macaristan ordusu Priboy, Priyepolye ve Plyevlya'yı işgal edildi, Bkz.: Safet Bandzovic, **İskusenja Historije**, Novi Pazar 1993, s.31.

¹⁵⁴ Osmanlı belgelerinde Müftü Şemsekadiç'in ismi, Taşlıca Müftüsü Mehmed Nureddin olarak geçmektedir.

hazretlerinin iradesine bağlı bulunduğu ve ziraat vaktinin ise yakınlaşmakta olduğundan bu konuda tarafımıza verilecek Padişah'ın emir ve fermanına itaat edeceğimizi arz etmeye cür'et eyledik. Emir ve Ferman Padişah hazretlerininindir"¹⁵⁵.

Müftü Şemsekadiç, 29 Ocak 1887'de İstanbul'da vefat etmiş; kabri ise, Fatih Sultan Mehmet Camisi'nin avlusunda bulunmaktadır.

Şemsekadiç için geride kalan sadece, kendisini hatırlatan ve nesilden nesile aktarılan bir türkü kalmıştır. Avusturya-Macaristan Ordusu'na karşı savaşmaya giden Müftü Şemsekadiç için Taşlıca (Plyevlye) şehrinin kızları, arkasından bu türküyle kendisini uğurlamışlardır:

*Ordular karşı karşıya geldi
Çarın köşkünün önünde
Oradan geliyor, dilberim
Müftü Gazi
Sultan Hamid'in kılıcını
Taşıyor dilberim
Sultan Hamid'in atına binmiş
Sava nehrinin kıyısında yürüyor
Yeşil bayrak taşıyor
Nutku tutuyor dilberim
"Ayağa kalk arkadaşım silahını al.
Ayağa kalkın kardeşlerim.
Bizi Sultan çağırıyor!"¹⁵⁶*

2.3. Boşnakların, Bosna-Hersek Eyaleti ve Yeni Pazar Sancağı'ndan Osmanlı Devleti'ne Göçünün Başlangıcı

Tarihte 1878 Berlin Kongresi ve 93 Harbi¹⁵⁷ olarak anılan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Balkan ülkelerinde özellikle de Bosna-Hersek'te yaşayan Boşnak Müslüman toplum üzerinde çok büyük bir travma oluşturmuştur. 93 Harbi'nin en önemli sonuçlarından biri ise, şüphesiz

¹⁵⁵ BOA, Y.PRK.SRN., 1/25, (5 Şubat 1295-17 Şubat 1880).

¹⁵⁶ Hajrudin Curic, a.g.m., s.342; Çev. Esmer DRKENDA.

¹⁵⁷ Bu savaş, Rumi takvime göre 1293 yılına denk geldiği için tarihte 93 Harbi olarak anılmaktadır. Bu konuda bkz.: Hüseyin Raci Efendi, **Zağra Müftüsünün Hatıraları**, Çev. M.Ertuğrul Düzdağ, İz Yayıncılık, İstanbul 2012.

Balkanlar'dan ve Kafkasya'dan Anadolu'ya gerçekleşen göçler şeklinde cereyan eden nüfus hareketleridir. Önceki bölümde de ifade edildiği gibi Bosna-Hersek, 1878'de Berlin Antlaşması'nın 25. Maddesi gereği Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bırakılmış, ancak hukuken Osmanlı Devleti'ne bağlı bulunmaktadır.

1878 yılı, Boşnakların tarihinde en önemli kırılma noktalarından biridir. Bu antlaşmaya göre bir Hristiyan devleti olan Avusturya-Macaristan'ın Bosna Hersek'i işgal etmesi, 415 sene Osmanlı himayesinde yaşayan Boşnaklar üzerinde büyük bir şok ve ciddi bir panik oluşturmuştur. Bosna Hersek'e giren Avusturya ordusu, Bosnalı Müslümanların silahlı direnişiyle karşılaşmış; bu direniş ve ardından gelen şiddetli çatışmalar Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Kralı Franyo Yosip'i oldukça endişelendirmiş; Boşnakların bu direnişi ise, 300.000 mevcuduyla daha modern ve ağır silahlara sahip imparatorluk ordusunun yaklaşık üç ay süren çatışmaları sonucunda ancak kırabilmiştir¹⁵⁸.

Üç kat büyük Avusturya-Macaristan ordusu, nihayet 19 Ağustos 1878 tarihinde Saraybosna'ya girebilmiş ve Boşnakların merkezini işgal etmiştir. Boşnaklar, Avusturya-Macaristan ordusunu hep "gavur" ve büyük bir Hristiyan gücü olarak görmüşlerdir. Çünkü Boşnaklar, İslam dinine 415 sene bağlı kaldıktan sonra yeni bir devlet sistemi korkusuyla karşı karşıyadırlar. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun kendilerinin vatanını, dinini ve kültürünü yok etmek amacıyla topraklarını işgal ettiğini düşünmekte, dehşet ve korku içinde bulunmaktadırlar. Osmanlı Hükümeti ise, Avusturya-Macaristan askerlerinin Bosna-Hersek bölgesine yerleşmesini kesinlikle istememekte ve bunu her bakımdan engellemeye çalışmaktadır. 1878'deki bir telgrafta Almanya Başbakanı Bismark, Osmanlı Devleti'nin bu engellemelerinin Berlin Antlaşması'na taraf olan devletlere bildirildiğini belirtmektedir¹⁵⁹. Bundan böyle Boşnaklar için yeni bir hicret süreci başlamıştır.

Boşnakların bir kısmı, Osmanlı Devleti'ne göç etmek zorunda kalmıştır¹⁶⁰. Avusturya-Macaristan hükümeti işgalden sonra Bosna-Hersek halkına karşı çeşitli baskılar uygulamış ve onları göçe zorlamıştır¹⁶¹.

Boşnak Müslümanları göçe zorlayan nedenleri saymak gerekirse:

- *Dini sebepler (Halkın gayrimüslim bir devletin hükümrانlığında yaşamayı kabul etmemesi),*

¹⁵⁸ Saraybosna'da Ali Paşa Camisinin önünde 80 Boşnak Müslüman kız, dini ve toprağını korumak amacıyla çatışma sırasında hayatını kaybetmiştir. Bkz.: Mehmedalija Bojiç, **a.g.e.**, s.131.

¹⁵⁹ **BOA, Y.A.HUS.MAR., 159/55** (1295 N 12/10 Eylül 1878).

¹⁶⁰ Tarihimizde 93 harbi öncesinde de bazı Boşnaklar Türkiye'ye göç etmeye mecbur kalmışlardır. Örneğin 1804 ve 1815'te Sırp İsyanlarından sonra Sırbistan'da yaşayan Boşnakların bir kısmı, Bosna'ya; bir kısmı da Osmanlı Devleti'ne göç etmişlerdir. Bkz.: Mehmedalija Bojiç, **a.g.e.**, s.140.

¹⁶¹ **BOA, Y.PRK.MŞ., 1/21** (1297 Ra 30/10 Nisan 1880); **Y.A.RES., 3/7** (1296 Ca 05/27 Nisan 1879).

- 1881 yılında Avusturya-Macaristan'ın çıkardığı zorunlu askerlik yasası,
- Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'teki eğitim programlarına müdahalesi,
- Avusturya-Macaristan'ın aşırı Katolik Hırvatları desteklemesi,
- Avusturya-Macaristan'ın "Din Değiştirme Kanunu" çıkararak Boşnakları Hristiyanlaştırmaya çalışması¹⁶².

Bilindiği üzere, Sultan II.Abdülhamid tahta çıkmadan önce Rusya tarafından desteklenen Pan Slavizm, bütün Balkanları etkisi altına almış, önceleri Hersek'te sonraları da Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan'da çeşitli ayaklanmalarla sonuçlanmıştır. Öte yandan Kırım Harbi döneminde alınmış, ancak ödenmemiş dış borçlar ve Abdülmecid ile Abdülaziz döneminde yapılan kontrolsüz harcamalar, devleti mali bunalıma sokmuştur¹⁶³.

Osmanlı Devleti bu tarihlerde Ruslar ve Batılı devletlerle hep mücadele etmiştir. Artık bunu bir İslam-Hristiyan mücadelesi olarak da (*kaynaklarda bilinen "Şark meselesi" yâda "Doğu Sorunu" yani Osmanlı'nın bitişiğinde sahip olunan toprakları batılı devletlerce paylaşılma projesi*) kabul etmek mümkündür. Çünkü bu dönemde, özellikle Balkanlar'da ve Kafkasya'da yaşayan Hristiyan ve Ortodokslar, Müslüman nüfusu kazıma ve yok etme politikası izlemişlerdir.

1876 yılında Osmanlı Devleti'nde toplam 27 vilayet bulunmaktaydı. Vilayetlerden 10'u Rumeli vilayetinin içinde toplam 44 sancak; 15 Anadolu vilayetinin içinde de 74 sancak bulunmaktaydı. Ayrıca Afrika kıtasında da 2 vilayet ve 5 sancak söz konusuydu¹⁶⁴.

Tarih'te Boşnaklar, kendi istekleriyle İslam dinini seçmişlerdir. Boşnakların İslamiyet'e girmeleriyle Balkanlar'daki Osmanlı varlığı sağlamlaşmıştır¹⁶⁵. Diğer taraftan Rusya'nın desteğiyle ortaya çıkan Pan Slavizm'le birlikte Balkanlar'daki halklar, özellikle de Sırlar ve Yunanlılarda Osmanlı'ya karşı bu mücadeleyi kazanabilecekleri fikri ve inancı oluşmuştu. Osmanlı Devleti, savaş'tan savaş'a girmesi ve isyanlardan dolayı eski gücünü kaybetmişti. Sultan II.Abdülhamid ise, devleti ayakta tutabilmek ve devleti dağılmaktan kurtarabilmek için İslâmcılık fikir akımını geliştirmeye çabalamıştı¹⁶⁶.

¹⁶² Musa Gürbüz, Ayşe Özkan, "Bosna-Hersek'ten Anadolu'ya Göçler", Uluslararası Suçlar ve Tarih, **ASAM**, sayı 2, Ankara 2006, s.168.

¹⁶³ Stanford J.Shaw-Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C.II, cev: Mehmet Harmancı, E Yayınları Tarih Dizisi, İstanbul 1983, s.225.

¹⁶⁴ Enver Ziya Karal, **Osmanlı tarihi, Islahat Fermani Devri (1861-1876)**, C.VII, TTK Yayınları, Ankara 2003, s.156-157.

¹⁶⁵ Tayip Okiç, "Balkanlarda Bogomilizm Hareketi ve Bunun Bir Araştırmacısı, Aleksandar Vasiljevic-Solovjev", **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, C.V, sayı 1-4, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1973, s.205-222.

¹⁶⁶ Bu konuda bkz.: Cezmi Eraslan, **II.Abdülhamid ve İslam Birliği**, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1992.

Berlin Antlaşması'na göre Yeni Pazar Sancağı Osmanlı Devletine bırakılmıştı. Ayrıca bu antlaşma ile Yeni Pazar Sancağı Osmanlı idaresinde kalmakla birlikte, Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna ise, sancağın her tarafında asker bulundurmak ve ticaret yapma yetkisi tanınmıştı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i işgal etmesinden sonra, ilk başlarda Yeni Pazar Sancağı'nı da işgal edip etmeyeceği konusu ise, belirsizdi. Ancak, daha sonra Avusturya-Macaristan ordusu Yeni Pazar'ı da işgal etmiş, burada yaşayan Müslüman nüfusu göçe zorlamıştır. İşgal etmeden önce bir mektupta Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Başbakanı Kont Andrassy'nin, Yeni Pazar sancağını işgal edip etmeyeceklerine dair sorulan bir soruya cevabı:

"Yeni Pazar Sancağı'na yönelik olarak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bu bölgeyi istila etmek niyetinde bulunduğu sözü gerçek değildir. Her ne kadar Berlin'de bize böyle izin ve vazife tevdi etmek istediler ise de reddyledik. Yeni Pazar Sancak dahilinde asker tutmak hakkına biz Bâb-ı âli ile ittifâk istimâl edeceğiz."

şeklinde¹⁶⁷. Ancak, 4 Temmuz 1878'de, 5.000 mevcutlu bir Avusturya-Macaristan Ordu birliği, Sancak'a girerek Plyevlya (Taşlıca), Priyepolye ve Priboy şehirlerine yerleşmiştir. İlk önce Plyevlya'da hızla yeni kışlalar inşa etmişler; Yeni Pazar Sancağı'nda yaşayan Boşnaklar bu işgal ve gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti'ne göç etmeye başlamışlardır. Bosna-Hersek ve Yeni Pazar Sancağı'ndan bir kısım Boşnak Müslüman, Osmanlı Devleti'nde önce Üsküp, Arnavutluk ve Selanik'te yerleşmişlerdir. Ancak büyük bir kısmı daha sonra daimi yerleşme bölgelerine, yani İstanbul'a, Bursa'ya ve İzmir'e yerleşmiştir. Avusturya-Macaristan askerleri 1908 yılına kadar bu bölgede işgalci olarak kalmışlardır. Berlin Kongresi'nde, Osmanlı'ya bağlı otonom bir bölge olarak tanımlanan Sancak, 21 Nisan 1879 tarihinde yapılan "Yeni Pazar" veya "İstanbul" isimli anlaşmayla Osmanlı Devleti'nin dışında ve ayrı bir hukuki statüye sahip olduğu uluslararası alanda kabul görmüştür¹⁶⁸. Özerk yönetim ve toprak bütünlüğüne kavuşan Sancak, 1912 yılında Sırbistan ve Karadağ tarafından işgal edilene kadar bu statüsünü korumuştur.

XVII. Yüzyıldan itibaren Sancak Bölgesi, Boşnak ve diğer Osmanlı Devleti'nden kopan yerlerden gelmiş mültecilere merkez; Bosna Eyaleti'nin de bir parçası olmuş ve bu şekilde gelişmiştir. Burada konuşulan dil "Boşnak dili"dir. 93 Harbi'den kısa bir süre sonra buraya gelip yerleşen Boşnak halkının maddi durumu çok iyi olmadığı gibi; bu halk aşırı soğuk hava ve yoksulluğa da maruz kalmıştır. O dönemde Polimlya'da yaşayan ve bu duruma da şahit

¹⁶⁷ BOA, Y.A.HUS.MAR., 160 / 65 (1296 Ra 19/11 Nisan 1879).

¹⁶⁸ Murat Yılmaz, **Sancak Drina'nın Öbür Yakası**, İnsani Yardım Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, s.80.

olmuş bir kişi şöyle yazmıştır: "*Şehrin etrafında toplanan yüzlerce göçmen, aşırı soğuklardan ve açlıktan dolayı ölüyordu. Herhangi bir giysi (kıyafet) ve yiyecek-içecekleri yoktu*" diyerek şöyle devam ediyordu "*Geçmiş yıllarda yerli halk arasında böyle bir manzara görülmedi ve böyle bir şeye rastlanmamıştır*"¹⁶⁹.

Yetkililer daha sonra, sadece diğer bölgelerde bir kolonizasyon başlatmışlardır. Sırp ve Karadağ hükümetleri o yıllarda kendi milliyetçilikleri ve ulusal çıkarlarıyla ilgilenmekte; mültecilere özel bir anlayış göstermemekte; onların sorunlarını dinlememekteydiler. Mültecilerin varlığı, onları rahatsız etmiş; tek çıkış yolu olarak da bu mültecileri Osmanlı Devleti'ne ya da başka bir bölgeye göçe zorlama konusunda fikir birliğine varmışlardı. Bazı kaynaklara göre Makedonya'da 1875-1881 yılları arasında yaklaşık bir milyon göçmen bulunmaktadır. Bu göçmenler Bulgaristan, Bosna-Hersek, Karadağ ve Sırbistan'dan gelmişlerdir¹⁷⁰.

Diğer taraftan Bosna-Hersek'ten göç eden muhacirlerin İstanbul'a ulaşımı ise, kara ve deniz yoluyla gerçekleşmektedir. Özellikle kara yolunu kullanan muhacirler, yolda çeşitli sıkıntılarla karşı karşıya kalmışlardır. Bu dönemde bir çok hastalık çeşidi yaygındır. Tifo, sıtma gibi hastalıklar bu dönemden çok rastlanan ve en yaygın hastalıklarındandır. Muhacirlerden bazıları, bu hastalıklara ansızın yakalanmış; hastalananların büyük çoğunluğu ise, ölümlerle sonuçlanmıştır. Kaynaklara göre Makedonya'da 1878'de açlıktan ve çeşitli hastalıklardan dolayı 60.000 muhacirin hayatını kaybettiğinden bahsedilmektedir¹⁷¹.

Osmanlı Devleti'nin bu dönemde göçlerle ilgili olarak yabancı şirketlerden kiraladığı gemiler, Bosna-Hersek'ten gelen muhacirleri Anadolu'ya taşımışlardır. Bu yabancı şirketlerin en tanınanı İngiliz Lloyd, Fransız Messageries Maritimes ve Fraissinet şirketleridir¹⁷².

XIX. Yüzyılın yetmişli yıllarında Müslümanlar, Balkan Yarımadası'nın toplam nüfusunun yarısını oluşturmaktaydılar. 1870-1890 yılları arasında yaklaşık 300.000 civarında Müslüman bu bölgede katledilmiş; beş milyondan fazla Müslüman ise, bu yüzyılın sonuna kadar Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmışlardır¹⁷³.

---

¹⁶⁹ Safet Bandzovic, "Demografska Deosmanizacija Balkana i Odluke Berlinskog Kongresa 1878", (1878 Berlin Kongresi'nin Kararları ve Balkanlar'da Osmanlılar), **Almanah**, sayı 41-42, Podgorica 2008, s.166.

¹⁷⁰ Ejup Mušović, **Stanovništvo u Sjeverno-Peštarskoj Visoravni (Syenitsa-Pešter Bölgesinin Nüfusu)**, Beograd 1989, s.22.

¹⁷¹ Bilal Şimşir, **Turkish Emigrations from the Balkans, I**, Ankara 1989, s.737; Ejup Musovic, **Muslimansko Stanovništvo Srbije od Pada Despotovine 1459 i Njegova Sudbina, (1459 Yılından İtibaren Sırbistan'daki Müslüman Nüfusu ve Onun Kaderi)**, Kraljevo 1992, s.153.

¹⁷² Zerrin Olaş, **Avusturya-Macaristan İmparatorluğu İşgalinde Bosna-Hersek**, Sakarya Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2007, s.96.

¹⁷³ Rusmir Mahmutćehajić, "Trajnost Stradanja " (Acıya Dayanıklılık), **Glasnik Rijaseta Islamske Zajednice u RBiH**, sayı 7-9, Sarajevo 1996, s.397; Kemal H. Karpat, **Ottoman Population 1830. - 1914. Demographics and Social Characteristich**, Medison 1985, s.26.

Bosna Müslümanlarının Osmanlı topraklarına göç etme yönündeki toplu müracaatları Osmanlı Hükümeti'ne gelmeye başlayınca, konu, 27 Nisan 1879 yılında Meclis-i Vükela'da görüşülmüştür. Görüşmede 400.000 Bosna Müslümanının topluca Osmanlı topraklarına göç etmesi halinde birçok mahsurun ortaya çıkacağı düşünülmüştür. Her şeyden önce bu göçmenlerin göç masrafları, iaşeleri, iskânları ve diğer masraflarının tamamının devlet tarafından karşılanmasının mümkün olmadığı tespit edilmiştir¹⁷⁴.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna'yı işgalinden kısa bir süre önce Mostar'ın en büyük ve meşhur aileleri (Stupats, Çehayıç, Hacıyahıç, Rizvanbegoviç, Lakşiç, Draçe) İstanbul'a temsilciler göndermiş; Türkiye'ye yerleşmek için padişah'tan izin istemişlerdir. İzin verildikten sonra göç etmek üzere 6 ay süren hazırlıklar başlamıştır. Bosna'da yeni kurulan hükümet ise, göç edecek muhacirlere zorluklar çıkarmamış; öte yandan yardım da etmemişlerdir. Muhacirler mal ve mülklerini çok ucuza satmışlardır. Bu aileler, genelde Hersek bölgesinden başta Mostar olmak üzere Stolac, Trebinje ve Çaplyina'dan gelmekteydiler. Yaklaşık 100 kişiden oluşan bu ailelerin ilk yerleşim yeri, İstanbul; sonra İzmir; sonra da diğer Anadolu şehirleri (Ankara, Adana, Sivas gibi) olmuştur¹⁷⁵.

Bosna-Hersek'te Müslümanların bulunması, stratejik açıdan Osmanlı Devleti ve Balkan Müslümanları açısından önem arz etmekteydi. Boşnak Müslümanların Bosna Hersek'te kalması stratejik açıdan da çok önemliydi. Hem arazilerin büyük çoğunluğuna sahiptiler, hem de toplumun en ileri ve en eğitimli kısmını oluşturmaktaydılar. Dolayısıyla belki Bosnalıların Adriyatik denizine çıkışı ile ticaret az da olsa gelişebilirdi. Diğer taraftan ekonomik olarak verimli çiftliklerin terk edilmesi, Bosnalı Müslümanların aleyhine gelişecek bir durumdu.

Örneğin Boşnakların Kosova'ya gelişi, Priştine şehrinin valisi tarafından hiç hoş karşılanmamış; bu yüzden burada kalmalarına ilk başta izin verilmemiştir¹⁷⁶. Fakat göç engellenememiştir. Bu nedenlerden dolayı Bosna Müslümanlarının topluca göç etmelerinin önlenememesi; her şeye rağmen göç etmek isteyenlerin Selanik'ten askeri nakliye vapurları ile Anadolu'ya iskânları için her türlü yardımın yapılması; göç edenlerin masraflarının halkın yardımlarıyla ve devlet hazinesinden karşılanması kararlaştırılmıştır¹⁷⁷.

II.Abdülhamid, göçmenlerle ilgili nakil, geçici barınma ve onların iskânları gibi tüm konularla yakından ilgilenmiştir. 15 Aralık 1878 tarihinde göçmenlerle ilgili işlere bakmak

¹⁷⁴ BOA, Y.A.RES., 3/7; **Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 1992, s.82-85.

¹⁷⁵ Raif Hajdarpaşiç, "Sandzak-Stjeciste Izbjeglica" (Sancak- Göçmenlerin İskan Bölgesi), **Almanah**, sayı 37-38, Podgorica 2007, s.131-134.

¹⁷⁶ Raif Hajdarpaşiç, **a.g.m.**, s.139.

¹⁷⁷ BOA, Y.A.RES., 3/7; **Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 1992, s.412-414.

üzere hükümete bağlı çalışan "*İdare-i Umumiyye-i Muhâcirin Komisyonu*" kurulmuştur¹⁷⁸. Sultan II.Abdülhamid bu komisyonun başına eski Bosna Valisi Mazhar Paşa'nın atanmasına karar vermiş¹⁷⁹, daha sonra bu komisyonu yeterli görmeyerek "*Umum Muhâcirin Komisyonu*" adıyla yeni bir komisyon daha teşkil etmiştir¹⁸⁰. İlaveten de göçmenlerin iskân edildiği vilayetlerde İskân-i Muhacirin Memurlukları kurulmuştur¹⁸¹. Bu komisyonun en önemli görevi de göçmenlerin yerleştikleri yerin sosyal yapısına uyum sağlamasına yardımcı olmaktır.

1878 yılından sonra, özellikle Rumeli'den gelmiş yüz binlerce muhacirin barınma ve iaşelerini sağlama, Osmanlı Devleti açısından büyük bir sorun oluşturmuştur. Ayrıca bu dönemde Kafkasya'dan gelen göçmenler de Osmanlı hükümeti için ilave bir problemdir. İstanbul'da geçici olarak barındırılan göçmenler Sultan Ahmed Camii, Yeni Camii, Ayasofya Camii gibi büyük camiiler başta olmak üzere diğer camilere, medreselere, mescitlere, mekteplere yerleştirilmişlerdir. Muhacirlerin masraflarını karşılamak üzere Hükümet kaynakları yetersiz kaldığından halktan yardım toplanmış; Karaköy Köprüsü geliri göçmenlere bağlanmıştır. Hükümetin göç veya göç meseleleriyle ilgilenmesinin yanısıra hali hazırda süren savaş ve askeri ihtiyaçların da bu döneme denk gelmesi, Osmanlı'nın içinde bulunduğu sıkıntının büyüklüğünü göstermesi bakımından önemlidir¹⁸².

Bütün bu yardımlara rağmen bazı muhacirler zamanında iskân edilememiş; bazılarının arazi verilememiş; bazılarının verilen arazilerden istenilen hâsılat alınamamış; bu nedenlerden dolayı geçimlerini temin edemeyen çok sayıda muhacirler, aç ve açık kalarak perişan olmuşlardır. Sultan II.Abdülhamid, sorunların çözümü için bizzat ilgilenmiş; Hükümet'e gerekli talimatları vermiştir¹⁸³.

1879 yılında Küçük Çekmece gölünün batı tarafında kalan Çiftlik-i Hümayun ile Hamdi Paşa Çiftliği, Padişah tarafından Bosna göçmenlerine verilmiştir. Bu çiftlikler, Bosna göçmenlerine tahsis edildikten sonra, bu göçmen temsilcileri bu çiftlikleri incelemiş, 11 Şubat

¹⁷⁸ Osmanlı Devletinde ilk defa 1860 tarihinde (Kırım Savaşı'ndan sonra) Trabzon Valisi Hafız Paşa yönetiminde "*İdâre-i Umumiyye-i Muhâcirin Komisyonu*" adıyla kurulmuş olan komisyon, göç olayları yavaşladığı dönemde ortadan kaldırılmış; ancak göç olaylarının yoğunlaşması üzerine tekrar kurulmuştur. Bkz.: Hayati Bice, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991, s.45.

¹⁷⁹ BOA, Y.E.E., 43/132 (1295 Z 20/15.12.1878).

¹⁸⁰ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, TTK Yayınları, Ankara 1999, s.68-74.

¹⁸¹ BOA, Y.PRK.KOM., 3/30.

¹⁸² Muammer Demirel, "Türkiye'de Bosna Göçmenleri", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 12, Erzurum 2008, s.288.

¹⁸³ BOA, İ.DH., 1006/02.

1880 tarihinde, bu çiftliklerin kendileri açısından her yönüyle tatmin edici olduklarını belirten bir teşekkür mektubunu Padişaha göndermişlerdir¹⁸⁴.

Göçmenler iskân edildikten sonra 10 sene vergi ve öşürden; 25 sene de askerlikten muaf tutulmuşlardır¹⁸⁵. Padişah II.Abdülhamid, İstanbul'da bulunan binlerce Bosnalı muhacir için Damat Ethem Paşa himayesinde bulunan Kağıthane'deki arazinin satın alınmasını 20 Nisan 1882 tarihi itibarıyla mevcut Osmanlı Hükümeti'ne emretmiş; bu arazinin ziraat ve iş yapmaya uygun Bosnalı muhacirlere tahsisi ve onların iskanı için gerekli girişimleri yapmıştır¹⁸⁶.

İzmit Sancağı'na bağlı Kara Mürsel kasabasına, 1880 yılında 25 hane Bosna muhaciri gelmiştir. Zengin ve varlıklı ailelerden oluşan bu muhacirler, kendi paralarıyla Sarı Kum adlı yere yerleşmişlerdir. Sonrada yerleştikleri mahalleye Bosna-i Cedid Sarı Kum Mahallesi ismi verilmiştir. Daha sonra Bosna göçmenlerinden varlıklı Derviş Mehmed oğlu Hüseyin Efendi, bir cami ve mektebi kendi parasıyla inşa ettirmiştir¹⁸⁷.

1883 yılı itibarıyla Yalova'da 443 nüfuslu Bosnalı bir muhacir grubu iskân edilerek kendilerine araziler verilmiştir. Genellikle sahip oldukları nüfusa göre çayır ve tarla dağıtılmış muhacirler için toplam 4.722 dönüm tarla ve 201.700 dönüm çayır tahsis edilmiştir¹⁸⁸.

1896 tarihli bir belgede, İzmit'teki bir kısım Boşnak muhacirlerin, kasaba bataklığının temizlenerek kendilerine verilmesi konusunda ısrar ettiklerinden bahsedilmektedir¹⁸⁹.

Padişah II.Abdülhamid Bosna muhacirlerinin iskan, sevk ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması konusunda çok yakından ilgilenmiştir. Buna rağmen bazı muhacirlerin, bazı vilayetlerde memurların lakayt davranışları, maddi yetersizlik, uygun boş arazinin bulunmaması gibi sebeplerden iskanlarının az da olsa geciktiği anlaşılmaktadır. Bu durum bazı muhacirleri perişan etmiş; aralarından bir kısmı ise, memleketlerine geri dönmek istemişlerdir. İstanbul'dan sonra en fazla Boşnak göçmen Bursa vilayetine gelmiş ve iskân edilmişlerdir. Örneğin, 1885 tarihinde Bursa merkez köylerinden Dinoz (Dimpoz) köyü yakınında bulunan boş araziye Boşnak muhacirlerden 40 hane yerleştirilmiş ve bu yeni yerleşim yerine "Boşnak" köyü ismi verilmiştir¹⁹⁰.

Sonuç olarak Türkler, Boşnaklar ve Müslüman Arnavutlar, Balkanlar'dan göçeden müslüman ahali arasında yer alan en önemli üç unsuru oluşturmaktadır. Bu milletleri birbirine

---

¹⁸⁴ BOA, Y.PRK.BŞK., 1/21.

¹⁸⁵ BOA, A.MKT.MHM., 465/35.

¹⁸⁶ BOA, İ.DH., 68406.

¹⁸⁷ BOA, İ.DH., 99310.

¹⁸⁸ BOA, Y.PRK.KOM., 4/26.

¹⁸⁹ BOA, Y.PRK.DH., 9/22.

¹⁹⁰ BOA, İ.DH., 77656.

bağlayan en önemli nokta, İslâmiyet'tir. Osmanlı Devleti ise, millet sistemi ile yönetildiğinden, bu kesim, özellikle nüfus sayımlarında II.Abdülhamid'in İslâm Birliği siyaseti ve müslümanları bir arada tutarak güçlendirmek kapsamında sadece Müslüman olarak kaydedilmekteydi¹⁹¹.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu özellikle 1878-1883 yılları arasında Boşnakları göçe zorlamıştır. 1883 tarihinden sonra Avusturya-Macaristan Hükümeti Boşnak Müslüman nüfusunu, Bosna'daki yaşayan diğer halklarla dengelemeyi hedeflemiştir. Boşnak Müslümanların nüfusu, Osmanlı Devleti'ne göç ederken azalan nüfusa karşı, Bosna'da Boşnak Ortodoks (Sırp) nüfusunun oransal olarak hızla artacak olması, Avusturya-Macaristan siyaseti ile çelişmektedir.

Osmanlı Devleti, Balkan bölgesinde siyasi hâkimiyetini kaybettiği gibi kültürel, milli, manevi ve demografik olarak ta kayıplara uğramıştır. Milyonlarca insan göç etmek zorunda kalmıştır. Yüz binlercesi ise, çeşitli şekillerle katledilmiş yâda asimile edilmeye çalışılmıştır. Bu durum Kırım, Kafkasya ve Rumeli topraklarından Anadolu'ya göçler şeklinde kendisini göstermiştir. Bölgeden sadece Türkler göç etmemiş, Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Çerkezler, Çingeneler, Arnavutlar ve Boşnaklar da Türkiye'ye çeşitli baskı ve hayat kaygısından dolayı göç etmişlerdir.

2.4. Boşnak Muhacirlerden Bazılarının Tekrar Bosna'ya Dönüşü

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun 1879 yılında Bosna-Hersek'te yaptığı resmi sayıma göre Bosna-Hersek'teki Müslüman nüfusun 448.613 olduğu görülmektedir; ki bu da genel nüfusunun %39'u demektir. 1910 yılında bu rakam, %32'ye gerilemiştir¹⁹².

Yukarıda belirtildiği üzere Boşnak muhacirler, Osmanlı Devleti'nde başta Trakya bölgesi olmak üzere İstanbul'dan İzmir'e kadar olan bir coğrafyaya yerleştirilmişlerdir. Muhacirlere verilen boş araziler ve evler, genelde deniz kenarında olduğu için, muhacirler bu yeni iklime alışamamışlardır. Bu yüzden nem ve rutubet'ten dolayı ziraat için uygun olmayan topraktan çok şikayetçi olmuşlardır. Genelde varlıklı ve zengin olan aileler ise, kendi imkanlarıyla İstanbul'da kalmışlardır. Muhacir ailelerden bir kısmı da Devletin planladığı yerlere

¹⁹¹ Tüfan Gündüz, **Allahimanet Bosna**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012, s.24-25.

¹⁹² Smail Balić, "Okupacija 1878 i Muslimani Bosne " (1878 İşgali ve Bosna'daki Müslümanlar), **Glasnik Rijaseta Islamske Zajednice u BIH**, sayı 11-12, Sarajevo 2000, s.23.

yerleşmişlerdir. Ancak farklı iklim şartlarından dolayı muhacirlerin yaklaşık 1/10'u çeşitli hastalıklardan ölmüş; bu nedenle birçok muhacir, memleketine geri dönmeyi arzu etmişlerdir.

1882-1905 yılları arasında 2.027 kayıtlı muhacir ve 617'si de kaçak statüsüyle Bosnaya geri dönmüştür. Diğer taraftan Avusturya-Macaristan Hükümeti, Bosnaya geri dönen bu insanlar için Prnyavor şehri civarında 3 yeni köy yaptırmıştır¹⁹³.

1900 yılının sonunda ise, çoğunluğu bekar olan erkekler Bosnaya geri gelmişlerdir. Geri dönmelerinin asıl sebebi, Osmanlı'nın bekar olan erkeklere ve ailesiz insanlara ev ve araziler vermemesidir. Bunlar için Osmanlı Hükümeti sadece, 1 sene boyunca para yardımı yapmıştır. Ayrıcabu kimseler dil ve zanaat da bilmemektedirler. Okuma-yazma bilmeyenler için iş bulmak oldukça zordur. Genelde bu kimselere, kendilerinden önce gelen Boşnaklar iş vermekte yada onlara iş bulmaktaydılar. Bu bekar erkekler, 1881 ve 1882'den sonra Osmanlı Devleti'ne sığınmışlardı. Sığınma nedenleri, bu tarihte Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Askeri Kanun çıkarması (1881); bu kanuna göre Boşnak erkeklerinin de askere alma zorunluluğu getirmesiydi. Askere gitmek istemeyen erkekler kaçak olarak Osmanlı Devleti'ne gelmişlerdi¹⁹⁴.

1902 yılında Avusturya-Macaristan Hükümeti, Osmanlı Devleti'ne gidip geri dönenler için her şehirde bir komisyon kurulması için emir vermiştir. Bu komisyonun ilk görevi, Bosna'ya geri gelenleri sorgulamaktır. Bu konuyla ilgili olarak Bosna-Hersek Arşivinde toplam 296 tutanak bulunmaktadır. Komisyonun düzenlediği tutanaklarda, genelde muhacirlerden, niçin gittikleri, Osmanlı Devleti'nde nasıl karşılandıkları, niçin geri geldikleri ve Bosna'da nasıl ve nerede yaşamak istediklerine dair soruları cevaplamaları istenmekteydi. Genelde bütün muhacirler kendilerine sorulan sorulara karşılık olarak yaşadığı bölgenin iklimine alışamadıkları, Osmanlı Devleti tarafından verilen toprakların işlemek için uygun olmadığı, aynı zamanda iş çalışma saatleri belli olmadığı gibi şikayet belirten cevaplar vermişlerdir¹⁹⁵.

Tutanaklara göre gelen muhacirlerin %95'i bekar erkeklerden oluşmaktadır ve Osmanlı Devletine kendi istekleriyle kaçmışlardır. Bazıları, ifadelerinde Padişah'ın herkese ev ve toprak verdiğini bizzat duyduklarını; bazıları da bunu yakın akrabalarından duyduklarını ve buna dayanarak Bosna'da sahip olduğu çiftlikleri ve hayvanları sattıklarını; daha iyi yaşayabilmek için Osmanlı Devletine kaçtıklarını belirtmekteydiler. Askere gitmek istememe

---

¹⁹³ Smail Balić, **a.g.m.**, s.23.

¹⁹⁴ Osman Lavić, "Iseljavanje Bosnjaka Muslimana iz BIH za Vrijeme Austro-Ugarske Vladavine i Risala Mehmeda Teufika Azapagica " (Avusturya-Macaristan Yönetiminde Bosna-Hersek'ten Boşnak Müslümanların Göçü ve Mehmed Teufik Azapagiç'in Risalesi), **Anali Gazi Husrev-begove Biblioteke**, sayı 17-18, Sarajevo 1996, s.123-127.

¹⁹⁵ Mina Kujović, "Prilog Historiji Migracija u Bosni i Hercegovini " (Bosna Hersek'teki Göç Tarihine Katkısı), **Glasnik Rijasete Islamske Zajednice u BIH**, sayı 3-4, Sarajevo 2004, s.328.

ise, en büyük nedenlerden biriydi. Bugün mevcut 296 tutanaktan 42'si, kuzey-doğu Bosnadaki şehirlerde düzenlenmiş tutanaklardır¹⁹⁶.

---

¹⁹⁶ Mina Kujoviç, **a.g.m.**, s.330.

3 BÖLÜM

İŞGAL'DEN İLHAK'A KADAR BOSNA-OSMANLI İLİŞKİLERİ

3.1. 1879 Yeni Pazar Antlaşması

Bosna-Hersek'in statüsü konusunda ilgili olarak 1879 yılının Nisan ayında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Osmanlı Devleti arasında müzakereler yapılmış; müzakereler sonucunda da Yeni Pazar veya Nisan Antlaşması olarak bilinen bir antlaşma Bosna-Hersek'in yasal statüsünü düzenlemiştir. Bu antlaşmayla, Padişahın Avusturya işgaline rağmen Bosna-Hersek üzerinde bir egemenlik hakkına sahip olduğu onaylanmış bulunmaktadır.

1878 yılındaki Berlin Antlaşması'ndan sonra bağımsızlığını kazanmış olan Sırbistan'ın, Bosna-Hersek'e yönelik olarak topraklarını genişletmek için fırsat kolladığı bilinmektedir. Ancak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Yeni Pazar Antlaşması hükümlerine göre, Sırbistan ve Karadağ arasında henüz netleşmemiş olan sınırların kesinleşmesi ve bunun korunması için bir ordu kurma hakkına sahip olmaktadır. 21 Nisan 1879 yılında imzalanan Yeni Pazar Antlaşması'na göre şu kararlar alınmıştır:

- *Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Osmanlı Devleti memurlarından vazifesini iyi yapan ve memurluk bakımından gerekli yetki ve kabiliyete sahip kimselerin görevlerine devam edeceği; memurların değiştirilme gereğinin doğması halinde, Avusturya'nın kendi memurlarını Bosna-Hersekliiler arasından seçeceği,*
- *Bosna-Hersek ahalisinin din, mezhep ve mahkemelerle olan ilişkileri serbest olacağı; Avusturyalı kumandalar ve memurların Müslüman ahalinin ırz, namus, can ve malına zarar vermeyeceği; ahalinin gelenek ve dini ibadetlerinde serbest olacağı; zarar verenler olursa bunların cezalandırılacağı,*
- *Bosna-Hersek'teki gelirin, sadece ahalinin ihtiyacı, idaresi ve lüzum görülen ıslahatlarına harcanacağı,*
- *Osmanlı parasının Bosna-Hersek'te kullanılmaya devam edeceği,*
- *Babiali'nin, Osmanlı Devleti'ne ait olan siperler ve kışlalarda kalmış silahları, savaş malzeme ve diğer cephaneleri istediği gibi kullanacağı; ve bunların kayıtlarının devletin komiserleri tarafından düzenleneceği,*

- *Bosna Hersek ahalisinden olup bu eyaletler dışında oturan veya seyahat edenler hakkında yapılacak işlemin, ileride yapılacak antlaşma ile düzenleneceği,*
- *Avusturya-Macaristan ordusunun Yeni Pazar, Lim nehri ve Sırbistan-Karadağ sınırında Osmanlı ordusuyla beraber asayişini sağlayacağı, ancak bu bölgede Osmanlı hâkimiyetinin devam edeceği*¹⁹⁷.
- *Boşnak Müslümanlarının yanı sıra Osmanlı memurlarının da hizmete girebileceğini belirlendi,*
- *Padişah ve halifenin adının hutbelerde zikredilmesi ve camilerde Osmanlı bayrağının kullanılmasına izin verileceği*¹⁹⁸.

Bilindiği üzere Berlin Antlaşması'na göre Yeni Pazar Sancağı Osmanlı Devletine bırakılmıştı. Ancak bu antlaşmayla Yeni Pazar Sancağı Osmanlı idaresinde kalmakta, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na ise, sancağın her tarafında asker bulundurmamak ve ticaret yapma yetkisi de verilmektedir¹⁹⁹.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i işgalinden sonra, Yeni Pazar Sancağı'nı da işgal edip etmeyeceği ilk başlarda belirsizdi. Daha sonra Avusturya-Macaristan ordusu Yeni Pazar'ı işgal etmiş; burada yaşayan Müslüman nüfusu göçe zorlamıştı. Avusturya-Macaristan İmparatorluk Başbakanı Kont Andrassy'nin, Yeni Pazar sancağını işgal edip etmeyeceklerine dair sorulan bir soruya cevabı ise, şu idi: "*Yeni Pazar sancağı Avusturya-Macaristan İmparatorunun bu bölgeyi istila etmek niyetinde bulunduğu sözü gerçek değildir. Her ne kadar Berlin'de bize böyle izin ve vazife tevdi etmek istediler ise de reddyledik. Yeni Pazar sancak dahilinde asker tutmak hakkına biz Bâb-ı âli ile ittifâk istimâl edeceğiz*"²⁰⁰.

Fakat 1879 Ağustos başında 5.000 mevcutlu bir Avusturya-Macaristan ordusu Sancak'a girerek Plyevlya (Taşlıca), Priyepolye ve Priboy şehirlerine yerleşmiş; ilk önce Plyevlya'da hızla yeni kışlalar inşa etmiş ve Avusturya-Macaristan askerleri bu bölgede 1908 yılına kadar işgalci olarak kalmışlardır²⁰¹.

¹⁹⁷ **BOA, İ.MMS, 60/2849 Osmanlı Belgelerinde Bosna-Hersek**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 2009, s.77-84; **BOA. Mu'âhedenâmeler, nr. 56/15, Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)**, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1992, s.79-82.

¹⁹⁸ Mehmet Yılmazata, **Avrupa Devletlerin Bloklama Sürecinde 1908/09 Bosna'nın İlhak Krizi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2005, s.50

¹⁹⁹ Ali Fuad Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye**, C.II, Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal, TTK Yayınları, Ankara 1987, s.74.

²⁰⁰ **BOA, Y.A.HUS.MAR. 160 /65.**

²⁰¹ Murat Yılmaz, **Sancak Drina'nın Öbür Yakası**, İnsani Yardım Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, s.80.

Berlin Kongresi'nin kararına Avusturya-Macaristan, Bosna Hersek'teki din özgürlüğüne saygı gösterecektir. Ayrıca Yeni Pazar Antlaşması'nın 2. Maddesine göre Boşnak Müslümanların İstanbul'daki Şeyhülislam ile temaslarını özgürce sürdürecekleri garanti altına alınmıştır²⁰².

Bu garanti altına alınmaya rağmen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Şeyhülislam'ın Bosna Hersek'teki din görevlilerini atamasına rıza göstermekte; fakat yerel halk arasından seçilmelerinde ısrar etmektedir²⁰³.

Nitekim 18 Haziran 1880 yılında Bosna-Hersek müftüsü olarak atanmış olan eski Rumeli Kadıaskeri Ahmed Şükrü Efendi'nin Bosna-Hersek'e gelişi engellenmiştir. Şeyhülislam, bu engellemeler karşısında ve Viyana-İstanbul arasındaki uzun gecikmelere rağmen çeşitli diplomatik manevralar sonrasında, 22 Mart 1882 tarihinde Saraybosna müftüsü Hacı Mustafa Hilmi Efendi Omeroviç'i Bosna-Hersek müftüsü olarak atayabilmiştir. Böylece Mustafa Hilmi Efendi Omeroviç, Bosna Hersek'in ilk Reisü'l-uleması olarak seçilmiştir²⁰⁴.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun 24 Ekim 1882 yılında gerçekleştireceği reformlardan sonra ise, Reisü'l-ulema ile Ulema Meclisi imparatorluk tarafından seçilmeye başlanacaktır²⁰⁵.

Bosna Hersek'teki dini organlar herhangi bir özerkliğe sahip değildir. Çünkü Avusturya-Macaristan Hükümeti'nin temsilcisi dini organlarca alınmış kararları değiştirebilmektedir. Örneğin 1883 Mart ayında, Avusturya ile Macaristan'ın kendi aralarındaki anlaşmazlık nedeniyle Bosna-Hersek için atadıkları "Ortak Maliye Bakanı", Bosna Hersek'teki vakıf işleriyle ilgilenecek bir organizasyonun kurulması için bakanlık içinde bir "Geçici Komisyon" teşkil etmiş ve Saraybosna Belediye Başkanı Mustaybeg Fadilpaşiç'i de başkan olarak atamıştır. Hâlbuki bu "Geçici Komisyon" Fadilpaşiç tarafından değil, onların 2 temsilcisi tarafından yönetilmektedir. Böylece bütün vakıf işleri aslında, her zaman Hükümetin kontrol altındadır²⁰⁶.

Boşnak Müslümanlar, Avusturya-Macaristan'ın bu şekliyle yürütülen bir din ve vakıf anlayışı uygulamalarından memnun değillerdi. Daha sonra Boşnak Müslümanlar üzerinde

---

²⁰² Ayşe Zışan Furat, "Din Eğitimi Araştırmalarında Önemli Bir Kaynak Olarak Bosna-Hersek Ulema Meclisi Arşivi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 24, İstanbul 2011, s.153.

²⁰³ Raif Hajdarpaşiç, "1879 Yeni Pazar Antlaşması", *Muhacirlerin İzinde, Boşnakların Trajik Göç Tarihinden Kesitler*, Hazırlayan: Hayrı Kolaşinli, Otorite Yayınları, Ankara 2012, s.50.

²⁰⁴ Omer Nakiçeviç, *Istorijski Razvoj Institutije Rijaseta (Riyaset Kurumunun Tarihsel Gelişimi)*, RIZ BIH Yayınları, Sarajevo 1996, s.23.

²⁰⁵ Kemal Başçı, *Osmanlı Devleti'nin Bosna Müslümanlarıyla Dini İlişkileri, Ayrılıştan 1914'e*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1998, s.45.

²⁰⁶ Fahriye Emgili, *Boşnakların Türkiye'ye Göçleri 1878-1934*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2012, s.105,

sürdürülen Hristiyanlaştırma çabaları da tepkilere neden olmaktadır. Nitekim 5 Mayıs 1899 tarihinde Mostar Müftüsü Ali Fehmi Dzabiç önderliğinde Boşnakların "Din, vakıf ve maarif" konularında bir özerklik mücadelesi başlayacaktır²⁰⁷.

Siyasi olarak, Boşnakları İstanbul etkisinden her alanda koparmak Avusturya-Macaristan için ise, en önemli hedeftir.

3.2. Bosna-Osmanlı Siyasi İlişkileri (1878-1899)

İşgalden sonra da Bosna ile Osmanlı Devleti'nin ilişkileri kesilmemiştir²⁰⁸. Berlin Antlaşması'na göre Bosna-Hersek hukuki olarak Osmanlı Devleti'ne bağlı olmasına rağmen, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu hep Boşnakların Osmanlı Devleti ile olan bağlarını koparmaya çalışmıştır. Avusturya-Macaristan, 1879 yılında Yeni Pazar Antlaşması'nda imzaladığı kararları uygulamamış ve kısa bir süre sonra da iptal etmiştir. Böylece bu tarihten itibaren müslümanlar üzerine uygulanan baskı ve zulümler de başlamıştır²⁰⁹.

Bu zulüm kapsamında mahalli idarelerde görevli olan Müslümanlar, görevlerinden uzaklaştırılmaları²¹⁰; müslüman çocukların katolik okullarına gitmeye mecbur edilmeleri, daha sonra yapılan benzeri baskılar, Boşnakları göçe zorlamıştır. Avusturya-Macaristan Hükümeti'nin organize ve sistemli biçimde Boşnaklar üzerinde sürdürdüğü adaletsizlikler ve uygulamalar, Boşnaklar tarafından başta Osmanlı Devleti olmak üzere Avrupa'daki tüm büyük devletlere bildirilmiştir. Örneğin Avusturya-Macaristan'ın bu çeşit zulümlerinden dolayı Boşnakların hicrete hazır olduklarına dair Babıali'ye yapılmış çok sayıda başvuru söz konusudur²¹¹.

Tüm bu gelişmeler Bosna'da sürerken Osmanlı Devletine göçüp iskan edilmiş Boşnakların tarihte ilk defa, İstanbul'da 1878'de "**Boşnak Göçmenler Birliği**" adıyla siyasi faaliyetlere başladıklarına rastlanmaktadır. Bu siyasi hareketin temsilcilerinin, özellikle 1882 Hersek İsyanı'ndan sonra²¹² Bosna'daki siyaseti çok yakından izledikleri görülmektedir. Bu grubun liderleri, Taşlıca (*bugünkü Plyevlya*) müftüsü Vehbi Şemsekadiç, İbrahim Fehmi Dyumişiç ve

²⁰⁷ Fikret Karçiç, **Bosna-Hersek'te İslam Hukuku Tarihi**, Koba Yayınları, İstanbul 1994, s.27-38.

²⁰⁸ Hüseyin Yorulmaz, **Osmanlı'nın Batı Yakası Bosna**, 3F Yayınevi, İstanbul 2007, s.276.

²⁰⁹ **BOA, Y.PRK.AZJ., 4/75.**

²¹⁰ Görevde kalanlar, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna'yı işgaline rıza gösteren müslümanlar olup, müslümanların çok az bir kısmını teşkil edenlerdir.

²¹¹ **BOA, İ.HR., 17172/2.**

²¹² 4 Kasım 1881'de Avusturya-Macaristan Hükümeti yeni bir Askerlik Kanunu çıkarmış; Müslümanlar için özel maddeler koymalarına rağmen Müslümanlar askere gitmek istememişler ve bu sebepten dolayı da göçe karar vermişlerdir. Nitekim söz konusu isyanın başlıca nedenlerinden biri de bu askerlik kanunudur.

Banya Luka'dan Şahinpaşîç'tir. Daha sonra bu gruba, Ali Fehmi Dzabiç de katılmıştır. Kısa bir süre sonra bu kişiler, İstanbul'da "**Boşnaklar Derneği**"ni kurmuşlardır. Yaklaşık 100 kişiden oluşan bu derneğin başkanlığına da Ali Şefket Aliçehiç-Yunuzefendiç getirilmiştir²¹³.

Padişah II.Abdülhamid, Osmanlı Devleti'ne gelen Boşnaklar ile diğer yerlerden göç etmiş bulunan diğer halkları korumuş ve onlara sahip çıkmıştır. Anadolu'da göçmenlere verilecek boş araziler verimlilik ve ekonomik açıdan çok önemli arazilerdir. Ayrıca Anadolu nüfusunun Türkleştirilmesi, yani Türk unsurunun kuvvetlendirmesi de istenmektedir.

Boşnakların bir kısmı, Sultanın Bosna-Hersek üzerindeki egemenliğini tekrar tesis edeceğini ümit ederek ve bu yüzden Anadolu'ya göç etmeyerek Bosna'da kalmış; bir kısmı ise, Osmanlı Devleti'ne göç ederek ve orada doğrudan Sultan'ın himayelerine girmişlerdir. Bosna-Hersek'in işgalinden 1881 yılına kadar geçen süre içinde Boşnaklar, Osmanlı Devleti'nde büyük bir göçmen topluluğu değillerdir. Çünkü o zamana kadar gerçekleşmiş göçler, Avusturya-Macaristan iktidarını reddetmek değil, sadece Boşnakların Osmanlı Devleti'yle olan derin manevi bağlantılarının işaretidir. Ancak işgalden sonraki göçler ise, Boşnakların "*Gavur*" iktidarı altında kalmama ve Osmanlı Sultanının egemen olduğu topraklarda yaşama arzularına dönük bir hareket olarak ortaya çıkmıştır²¹⁴.

1878'den sonra Bosna'da Osmanlı Devletinin herhangi bir temsilcisi veya büyükelçisi yoktur. Avusturya-Macaristan'in işgal ettiği Bosna-Hersek'teki insanların hak ve hukuklarıyla ilgili sorunlar, Osmanlı Devleti'nin Viyana'daki sefirliği üzerinden çözülmeye çalışılmaktadır. Bu durum, 1911'e kadar bu şekilde sürmüştür. Bosna Hersek'teki Avusturya işgal güçlerinin ve memurlarının müslüman halka karşı keyfî davranışları, sefirate intikal eden başlıca şikayet konularıdır. Hariciye Nezaretine gelen başvuru ve şikayetler, ilgili dilekçeyle birlikte çözüm için Viyana'daki sefirate gönderilmekte; sorunlarla alakalı olarak sefaretin yaptığı girişimler ve elde edilen sonuçlar da bir yazıyla tekrar nezarete bildirilmektedir²¹⁵.

Avusturya-Macaristan memurlarının Bosna Hersek'te yaptığı suistimal ve keyfî davranışlarına ilişkin bazı örnekler, yani seferatin uğraşmak zorunda kaldığı bazı rutin konular şunlardır: Örneğin Avusturyalı memurların Hersek'in Nevesinye kazasına gelmiş Horasanlı seyyah Derviş Abdurrahman'ın 100 liralık borç senedine, kitaplarına, pasaportu ve kimlik cüzdanına el koyup kendisini İşkodraya sürmesi²¹⁶; Gacko'nun (Gaçka) işgali üzerine

²¹³ Murat Ramadanović, *Bosanska Emigracija u Osmanskom Carstvu i Sultanov Suverenitet u Bosni i Hercegovini*, (Osmanlı İmparatorluğun'da Bosna Göçmen Topluluğu ve Bosna Hersek'te Sultan'ın Egemenliği), **Znakovi Vremena**, sayı 9-10, Sarajevo, 2000, s.323.

²¹⁴ **Islamska Svijest (İslami Bilinci)**, sayı 105, Sarajevo 8.9.1934; Murat Ramadanović, **a.g.m.**, s.320.

²¹⁵ Ali Akyıldız, **Sürgün Sefir Sadullah Paşa, Hayatı, İntiharı, Yazıları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s.138-139.

²¹⁶ **BOA, HR.H 195/1**, Ali Akyıldız, **a.g.e.**, s.138.

Üsküp'e göç etmek zorunda kalan Zenparezade Haşim'in Gacko'da kalan oğlunun Avusturya makamları tarafından zorla askere alınması²¹⁷; elinde pasaportu olduğu halde ticaret yapmak üzere Hersek'e bağlı Trebinje (Tirebin) kazasına giden Rüstem isimli tüccarın hiçbir gerekçe gösterilmeksizin sınır dışı edilmesi²¹⁸ ve eşine para bırakmaksızın evden ayrılıp Avusturya'ya giden Abdülcuca'nın bulunup geri gönderilmesi gibi²¹⁹.

Avusturya-Macaristan Hükümeti'nin diğer uygulamaları ise, örneğin, 23 Subat 1880 tarihinde Tercüman-ı Hakikat gazetesinin 507. sayısının dağıtımını yasaklamasıdır. Tercüman-ı Hakikat gazetesi bu dönemde Avusturya-Macaristan'ın Boşnak Müslümanlara karşı yaptıkları zulümleri aktarmakta ve açık olarak Osmanlı Devleti'ne göç etmeye çağırılmaktadır²²⁰.

Yaşanan mevcut durumu göstermek bakımından diğer bir örnek de Ahmet Rıza Beyin²²¹, 1900 yılında yaptığı bir görüşmede Adem ağa Meşiç'e²²²: "*Size ve Bosnalılara Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun idaresi altında kalmak zor olmasın, çünkü bu yönetim geçicidir. Bosna-Hersek'te işler düzeldikten sonra, eğer orada müslümanların nüfusu kalırsa, bu ülkenin üzerinde bir hakkımız olacaktır. Eğer Bosna Hersek'te müslümanlar azınlık haline düşerse o zaman Türkiye bütün haklarını kaybedecektir*"²²³ demek suretiyle Boşnaklar'ın Osmanlı Devleti'ne göç etmeye devam etmesinin doğru olmadığını ve bunun da Bosna'daki Türk hakimiyetine zarar vereceğini belirtmesidir.

Belirtilen gelişmeler sürerken 1878-1908 yılları arasında İstanbul'daki "*Boşnak Göçmenler Birliği*", Bosna-Osmanlı ilişkilerinde ikili roller oynamaktadır. Bu grubun anlayışına göre, Bosna-Hersek sembolik de olsa Osmanlı Devleti'ne bağlıdır; aynı zamanda Sultan'ın Bosna'daki hakimiyeti hâlâ sürmektedir. Grubun amacı, Sultan II. Abdülhamid ve çevresindeki devlet adamlarının gütmeleri gereken siyasetin, Bosna ve Bosna halkının korunmasına odaklaştırmaktır.

Bu grup, Osmanlı Devleti'nde yüksek makamlarda bulunan Boşnaklardan; özellikle Mehmed Ali Paşa Rizvanbegoviç, Osman Mazhar Paşa Çengiç, Hamdi Bey Resulbegoviç ve Sultan Abdülhamid'in yanında bulunanlardan Beçir ağa Bihorac, Ömer ağa Plava, Zeçir ağa

²¹⁷ BOA, HR.H 195/3, Ali Akyıldız, a.g.e., s.138.

²¹⁸ BOA, HR.H 195/4-1, Ali Akyıldız, a.g.e., s.138.

²¹⁹ BOA, HR.H 195/6, Ali Akyıldız, a.g.e., s.138.

²²⁰ Safet Bandzoviç, **Iseljavanje Bosnjaka u Tursku, (Boşnaklar'ın Türkiye'ye Göçleri)**, Institut za istraživanje zlocina protiv covjecnosti i medjunarodnog prava, Sarajevo 2006, s.139.

²²¹ Ahmet Rıza Bey (1858-1930), Meclis Başkanı olup, 1909'da istifa etmiştir.

²²² Adem ağa Meşiç (1861-1945), bir Boşnak yazarı ve siyasetçisi olup, 1908 yılında kurulan Müslüman İlericiler Partisi'nin de üyesidir.

²²³ Adem ağa Meşiç, **Memoari (Tezakir)**, Nacionalna i Sveučilišna Knjiznica u Zagrebu, Zbirka rukopisa, Tarihsiz, s.400.

Nikşiç ve Emin ağa Travničanin'den destek almaktadırlar. Ancak bu grup ve çevresindekiler, işgalden hemen sonra Sultan Abdülhamid'i şiddetli şekilde protesto da etmişlerdir²²⁴.

Sultan Abdülhamid'i, protesto edenler arasında en kuvvetli etkileyen kişi Müftü Nuri Efendi Şemsekadiç olmuştur. Bu protestolar nedeniyle Sultan II.Abdülhamid, Avusturya'nın 1881'de Bosna'da çıkartmış olduğu Askerlik Kanunu'ndan sonra yeni adımlar atmak zorunda kalmıştır. Sultan II.Abdülhamid'e daha sonra yine Boşnak göçmenler tarafından bazı baskılar olacak; ancak kendisi, Avusturya-Macaristan'la karşı-karşıya kalmadan geri kalan toprak bütünlüğünü korumayı tercih edecektir. Kısaca Abdülhamid, Bosna-Hersek yüzünden riske girmek ve diğer topraklarını da kaybetmek istememektedir. Ortada paradoksal bir durum söz konusudur ve "*Boşnak Göçmenler Birliği*", önceleri Sultan'ın Bosna'daki hâkimiyetini korumaya çalışır ve her türlü siyasi işlere karışabilirken, daha sonraları ise, Sultan'dan artık gerekli desteği alamamışlardır. Ancak, XX. Yüzyılın başlarında Sultan'ın emir subayı ve binbaşı Nazım Bey Draça (*Mostar doğumlu*), Boşnak göçmenler ile iyi ilişkiler kurmuş; sonra da Müftü Dzabiç'ten Bosna Hersek'teki muhalefeti örgütlemesini istemiştir²²⁵.

"*Boşnak Göçmenler Birliği*"nin siyasi faaliyetleri üzerinde Ferik Mehmet Ali Paşa Rizvanbegoviç'in (1848-1903), çok önemli bir etkisi vardı. Ferik Mehmet Ali Paşa, 1851 yılında Serdar-ı Ekrem Ömer Lütfi Paşa tarafından öldürülmüş olan Hersek Valisi Ali Paşa Rizvanbegoviç'in oğluydu²²⁶. Paşa, XIX. Yüzyılın ortalarında İstanbul'a gelmiş ve kendisine burada general ünvanı verilmiştir. İstanbul'da olduğu sıralarda Bosna Hersek'in özerkliği için mücadele vermiş; 1878'den sonra da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun baskısıyla Sultan II.Abdülhamid tarafından Erzurum kalesi ve şehrinin komutanlığına tayin edilmiştir²²⁷.

Daha sonraları Ferik Mehmet Ali Paşa'nın, Avusturya-Macaristan'a karşı Bosna'da bir ayaklanma örgütleyebileceğinden endişelenen Osmanlı yetkilileri, kendisini Bosna-Hersek sınırlarından uzaklaştırmak istemiştir²²⁸. Çünkü, 1898 ve 1901 yıllarında özerk bir Bosna-Hersek'in valisi olarak adı sık sık geçmektedir²²⁹.

Diğer taraftan "*Boşnak Göçmenler Birliği*"nin üzerinde, Ferik Mehmet Ali Paşa'nın yanısıra Derviş Bey Lyuboviç'in de büyük bir etkisi vardır. Lyuboviç, 1882'den sonra

²²⁴ Adem aga Meşiç, **a.g.e.**, s.401.

²²⁵ Hamdija Kapidžic, **Hercegovacki Ustanak 1882 (1882 Hersek İsyanı)**, Sarajevo 1973, s.279.

²²⁶ H.Mirgöl Eren Griffie, **Osmanlı Hizmetkarı Galip Ali Paşa Rızvanbegoviç- Stoçeviç**, Babil Yayıncılık, Ankara 2005, s.242.

²²⁷ Muhamed Hadzijahic, **Od Tradicije Do Identiteta, Geneza Nacionalnog Pitanja Bosanskih Muslimana, (Gelenekten Etnik Kimliğe Kadar Bosna Müslümanların Ulusal Sorunu)**, Sarajevo 1974, s.167

²²⁸ Murat Ramadanović, **a.g.m.**, s.324.

²²⁹ Dzevad Juzbaşiç, "Pokusaji Stvaranja Politickog Saveza Izmedju Vodjstva Srpskog i Muslimanskog Autonomnog Pokreta u Bosni i Hercegovini" (Bosna Hersek'teki Sırp ve Müslüman Özerklik Hareketinin Liderliği Arasında Bir Siyasi İttifak Oluşturma Girişimi), **Prilozi Instituta za Istoriju u Sarajevu**, C.XIV, sayı 14-15, Sarajevo 1878, s.156.

Nevesinye'den İstanbul'a göç etmiş ve Osmanlı Devleti'nin ordusuna subay olarak girmiştir. Osmanlı Ordusu'ndaki hizmeti birkaç yıl sürdükten sonra Rus gizli servisiyle temasta olduğu; Rusya tarafından planlanan Bosna'daki ayaklanma için çalışmış olduğu; sonunda da Bosna-Hersek'in Sırbistan ve Karadağ'la birleşmesi üzerine çalıştığı ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Lyuboviç, İstanbul'dan önce bir Yunan gemisine binerek Rusya'ya kaçmış; Rusya'dan da Sırbistan'a gelmiştir²³⁰.

Belirtilen tüm bu gelişmeler çerçevesinde, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından bastırılan Boşnak direnişinden sonra, Osmanlı Devleti'ndeki "*Boşnak Göçmenler Birliği*"nin siyasi faaliyetleri daha da artmıştır. Özellikle, Avusturya-Macaristan Ordusu'nun Yeni Pazar Sancağı'na²³¹ girmesi konusunda Osmanlı-Avusturya arasında başlamış görüşmeler sırasında bu topluluk, sözleşmenin imzalanmasını engellemek için büyük bir çaba sarf etmiş; Balkanlar'ın bu kesiminde siyasi durumun netleşmesine kadar bu antlaşmayı ertelemek istemişlerdir. "*Boşnak Göçmenler Birliği*"nin bu antlaşmanın engellenmesi için silahlı bir direniş organize etmek gibi çeşitli girişimleri olmuş²³²; ancak bu antlaşma, 21 Nisan 1879'da imzalanmıştır.

İstanbul'daki bu "*Boşnak Göçmenler Birliği*" II.Abdülhamid'e devamlı olarak, Sultan'a sadık Bosna'daki vatandaşların kötü şartlar altında yaşadığına ilişkin bildirimler ve dilekçeler göndermiştir. Bildirim ve dilekçeler özetle "*Baskı altında ve sıkıntılardan dolayı kendi hayatlarını kurtarmak zorunda kalan Boşnaklar Türkiye, Romanya, Sırbistan ve Arnavutluk'a göç etmekte; Sultanların himayesinde 500 yıldır yaşamış bu halk gururludur; ama buna rağmen Sultan'ın egemenliği reddetmek istememektedir*" şeklindedir²³³;

Fakat Yeni Pazar Antlaşması, "*Boşnak Göçmenler Birliği*" üzerinde korkunç travma oluşturmuştur. Çünkü uzun zamandır kendilerini inandırdıkları "*Sultan Bosna üzerinde tekrar egemen olacak*" beklentisi gerçekleşmeyecek, Babıali'den bu konuda artık herhangi bir girişim yapılmayacaktır.

Belirtildiği gibi "*Boşnak Göçmenler Birliği*"nin siyasi faaliyetleri, Sultan II.Abdülhamid'e Bosna halkı tarafından gönderilen sayısız mektupların ulaştırılması ve bunun takibine dayanmaktadır. Öyle ki 1879 yılın ortalarında 250 Müslüman ve 175 Hıristiyan tarafından imzalanmış bir mektup Sultana verilmiştir. Mektupta, işgal dönemiyle binlerce masum insanın katledildiği özetlenmekte; devamında ise, mevcut Avusturya-Macaristan yönetiminin

²³⁰ Muhamed Hadzijahic, **a.g.e.**, s.168.

²³¹ Yeni Pazar Sancağı, Berlin Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti'ne bağlı bırakılmıştı.

²³² Kasim Isovici, "Austro-Ugarsko Zaposjedanja Novopazarskog Sandzaka 1879 Godine" (1879 Avusturya-Macaristan Yeni Pazar Sancağı'nın İşgali), **Godisnjak Društva Istoricara Bosne i Hercegovine**, C.IX, Sarajevo 1958, s.120.

²³³ Kasim Isovici, **a.g.m.**, s.121.

uyguladığı baskı, şiddet ve zulümle insanları ezdikleri ve göç ettirdiklerinden bahsedilmektedir. Yine bu mektupta, Müslümanlar için bu tür durumların ülkeyi yaşanmaz kıldığını, bu yüzden 21 Nisan 1879 Novi Pazar Antlaşması hükümlerinin kesinlikle hayata geçirilmesi Sultan'dan beklemekte; aksi taktirde Berlin Kongresi'ni imzalamış olan "Büyük Devletler"e durumu bildireceklerini; eğer o da işe yaramazsa göç etmekten başka bir şey kalmayacağını söylemektedirler²³⁴.

"Boşnak Göçmenler Birliği" çoğunlukla, Bosna'da silahlı direniş organize etme fikrinin yanısıra, daha ziyade Sarayda ve Hükümette etkili olan siyasi figürleri etkilemeye çalışarak amacına ulaşmaya çalışmıştır. Bu hareket, bu siyasi kişilere çok güvenmektedir. Ancak güvendikleri bu kişiler Bosna konusunda ya bir şey yapamamış ya da konuya ilgisiz kalmışlardır.

O zamanki Türk siyasi yetkililerinden son Bosna Valisi Ahmet Mazhar Paşa (1834-1890), "Boşnak Göçmenler Birliği" ile ilişki kurup sürdürenlerden birisidir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun İstanbul'daki Büyükelçisi Grof Zıçı, 18 Mart 1879'da kendi Dışişleri Bakanlığı'na göndermiş olduğu bir raporda: "Mazhar Paşa'nın Konağı'nda Bosna-Hersek'ten göç etmiş Boşnak beyleri toplanmakta ve burada Bosna ile ilgili planlama faaliyetleri yapmaktalar" demektedir²³⁵.

1896 yılında Girit Adası çevresinde Osmanlı-Yunan çatışması meydana geldiğinde, Yeni Pazar Sancağı'ndan, aralarında Bosna Hersek'ten muhacirlerin de olduğu yaklaşık 8.000 civarında gönüllü, asker olarak ortaya çıkmış; ve aynı sene içinde Askeri Taburları takviye etmek için Mitroviça'ya taşınmışlardır²³⁶.

Bosna için çaba sarfeden "Boşnak Göçmenler Birliği"nin en büyük başarısı olarak, Osmanlı Devleti'ndeki Arnavutlarla kurmuş oldukları yakın ilişkiler ve işbirliği gösterilebilir. Bu işbirliği esnasında Boşnaklar Arnavutlara, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun içinde bulunulan dönemdeki toprak genişlemelerine dikkat çekmişler; sadece Bosna-Hersek'in işgalinin Avusturya'ya yetmeyeceğini; gelecekte uygun bir zamanında ve ilk fırsatta Arnavutluk'u da işgal edeceklerini vurgulamışlardır²³⁷. Nitekim, Saraybosnalı Sorso isimli bir şahıs Arnavutluk'u gezerken, oradaki Müslüman halka, Avusturya-Macaristan

---

²³⁴ Teodor Krusevac, **Sarajevo Pod Austrougarskom Upravom 1878-1908, (Avusturya-Macaristan Yönetiminde Saraybosna 1878-1908)**, Sarajevo 1960, s.244.

²³⁵ Teodor Krusevac, **a.g.e.**, s.243.

²³⁶ Safet Bandzović, **Iseljavanje Bosnjaka u Tursku**, Institut za istraživanje zlocina protiv covjecnosti i medjunarodnog prava, Sarajevo 2006, s.172.

²³⁷ Kasim Isovici, **a.g.m.**, s.121.

İmparatorluğu'nun Yeni Pazar'ı işgal etmesi halinde, aynı duruma düşmemeleri için, müslüman halkın derhal ayaklanması çağırısında bulunmuştur²³⁸.

Avusturya-Macaristan Hükümeti tüm bu olaylar karşısında pasif kalmamış; gerekli girişimlerle Katolik olan Arnavut ahaliyi, kendi tarafına çekmeyi başarmıştır. İlâveten de Avusturya-Macaristan gizli servisi, Müslüman Arnavut ahali arasında propaganda yapma amacıyla Bosna'dan kendi adamlarını getirerek onların arasına sokmuştur. Propaganda konusu ise, *"Bosna'daki düzen, güvenlik ve Bosna'da sunulduğu gibi kapsamlı iş imkanlarının Arnavut halkına da sunulacağı ve bol kazanç sağlanacağı"* ile ilgilidir²³⁹.

Osmanlı Devleti'ndeki *"Boşnak Göçmenler Birliği"*, Babıali'ye zaman zaman Bosna-Hersek'teki duruma ilişkin muhtıra da göndermiştir. Gönderilen muhtıralar arasında en çok ilgi çeken, 1894 Aralık ile 1898 Nisan aylarında Sultan'a sunulan muhtıralardır. Boşnaklar, İstanbul'da sürdürdükleri siyasi faaliyet olarak muhtıra, dilekçe vb. işlerin dışında hiçbir zaman kendi dillerinde bir gazete çıkarmayı ise, denememişlerdir. Ayrıca Boşnaklar, ne kültürel ve siyasi bir özerklik; ne de yeni çevrelerinden uzak kalmak istemekte; sadece ve sadece Türkiye'nin sosyal ortamına uyum sağlamak; diğer ifadeyle o ortama katılma ve birleşmeyi amaçlamaktadırlar²⁴⁰.

"Boşnak Göçmenler Birliği", hem Bosna'daki Boşnak siyasi temsilcilerle; hemde Bosnalı Ortodoks siyasi temsilcilerle; özellikle Jeftan Despiç ve Kosta Çurkoviç beylerle temas halindedir. Bazı ipuçlarına göre Rus diplomasisi, kendi siyasi hedeflerine ulaşmak için *"Boşnak Göçmenler Birliği"*ni destekleyerek Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'yla mücadele etmek istemiştir²⁴¹. Nitekim, yukarıda da bahsedildiği gibi Derviş Bey Lyuboviç'in İstanbul'dan Rusya'ya kaçıışı; Rusya'nın kendi amaçları doğrultusunda Osmanlı Devleti'ndeki *"Boşnak Göçmenler Birliği"*ni neden desteklediğinin bir kanıtıdır.

Ayrıca bir başka önemli nokta da Sırbistan Hükümeti'nin *"Boşnak Göçmenler Birliği"* üzerinde bazı etkileri olduğudur. Sırp Hükümeti, 1901 yılında İstanbul'daki *"Boşnak Göçmenler Birliği"*ne bazı mesajlar yollamıştır. Bu mesajlarda Bosna'daki Boşnak liderlerin Bosna-Hersek'te Sultan himayesinde özerk bir hükümet kurulması yönünde oy kullanmak üzere hazırlanmaları gerektiğini hatırlatmıştır. Kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti'ndeki *"Boşnak Göçmenler Birliği"*nin etkisi azalmaya başlamıştır. Nedeni ise, Osmanlı askeri ve siyasi çevrelerindeki belirsizlik ve siyasi şaşkınlığın bir sonucudur. Bu hareket, Sultan'ın

²³⁸ Teodor Krusevac, **a.g.e.**, s.243.

²³⁹ Murat Radmanoviç, **a.g.m.**, s.328.

²⁴⁰ Mustafa İmamovic, **Bosnjaci u Emigraciji-Monografija Bosanskih Pogleda 1955-1967, (Sürgünde Boşnaklar-Bosanski Pogledi Monografisi 1955-1967)**, Sarajevo 1997, s.64-65.

²⁴¹ Kasim Isovici, **a.g.m.**, s.122.

Bosna üzerindeki egemenliğini savunma tezi konusunda başarılı olamamış, ayrıca bu faaliyetlerini sürdürebilmek için yeterli mali destekde bulamamışlardır. Başarısızlıktaki bir başka neden, İstanbul'daki "*Boşnak Göçmenler Birliği*"nin planlarını çökertmek üzere Avusturya-Macaristan hükümeti tarafından gönderilmiş bazı Boşnak göçmenlerin gerçekleştirdiği propaganda faaliyetleridir. Hareketi sabote etmek üzere gönderilmişler arasında, özellikle eski Banya Luka şehrinin mutasarrıfı Salih Paşa'nın; ayrıca Avusturya büyükelçisi (Grof Zıçı) tarafından "*Avusturya-Macaristan'ın sadık bir adamı*" olarak övülmüş olan Fadil Paşa Şerifoviç'in oynadığı roller küçümsenemez²⁴².

Fadil Paşa Şerifoviç'in siyasi tutumu ve görüşü konusunda Zıçı'nın söylediklerine pek güvenilmeyecek olsa da büyükelçinin İstanbul'dan Viyana'ya göndermiş olduğu raporlarda "*Boşnak Göçmenler Birliği*"nin üyelerinin siyasi görüşleri ve faaliyetlerini oldukça ayrıntılı raporladığı bilinmektedir²⁴³.

7 Ekim 1908 yılında Avusturya-Macaristan'ın Bosna'yı ilhakından sonra Osmanlı Devleti'ndeki "*Boşnak Göçmenler Birliği*" tekrar sesini yükselterek Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesiyle Padişahın Bosna-Hersek üzerindeki egemenliğinin tamamen kalkacağına dikkat çekmişlerdir.

1889 yılında İstanbul'da İshak Süküti, İbrahim Temo, Mehmet Reşit, Abdullah Cevdet ve birkaç askeri Tıbbiyeli, II.Abdülhamid'i tahttan indirmek amacıyla *İttihat ve Terakki Cemiyeti*'ni kurmuşlardır. Bu Cemiyet, kısa zamanda gelişmiş, özellikle Harbiye, Mülkiye ve Tıbbiye gibi yüksek okullarda çok sayıda taraftar kazanmıştır²⁴⁴. İstanbul'daki "*Boşnak Göçmenler Birliği*"de bu Cemiyet ile temas kurmuştur.

"*Boşnak Göçmenler Birliği*" 1908'den önce de İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilişkiler kurmuştu. İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidara gelince Osmanlı Devleti'nin kaybettiği toprakları geri almayı planlamaktaydı. Bosna-Hersek'i geri almak da doğal olarak planın bir parçasıydı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1879 Nisan Yeni Pazar Antlaşması hükümlerine dayanarak Bosna-Hersek'e yönelik belli bir politikası vardı. Fakat bu politika, Avusturya-Macaristan'ın Bosna üzerindeki siyaseti ile ters düşmeyecek şekilde ve herhangi bir pürüz çıkmadan Bosna konusunda hamleler yapmaya dayanıyordu. Jön Türk (İttihat ve Terakki Cemiyeti) hareketi, o dönemlerde Bosna-Hersek'te her Müslümanın kalbini gururla dolduran bir hareketti. Çünkü o

²⁴² Murat Radmanoviç, **a.g.m.**, s.330.

²⁴³ Kasim Isovici, **a.g.m.**, s.123.

²⁴⁴ Bu konuda bkz.: Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılâp Tarihimiz ve İttihad ve Terakki**, Tan Yayınları, İstanbul 1948.

dönemde Osmanlı Devleti'nin yeniden eski gücüne kavuşabilme konusunda herkese güven vermekteydi²⁴⁵.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Bosna-Hersek konusunda temkinli bir tavır içinde olmasının bazı nedenleri vardır. Çünkü, Bosna'daki durumun ön plana çıkarılması, herşeyi karmakarışık edebilirdi²⁴⁶.

1908 Ağustos ayının ortasında Viyana gazetesi Zeit, Osmanlı Dışişleri Bakanı Ahmet Tevfik Paşa²⁴⁷ ile yapılmış bir röportaj yayınlamıştır. Ahmet Tevfik Paşa yapılan röportajda: *"Osmanlı Hükümeti "Boşnak Göçmenler Birliği" yoluyla resmi olarak bir siyaset yapmaz; ancak yine de, Osmanlı Devleti'yle Bosna arasındaki varolan ulusal bağlardan dolayı, özellikle o hareketin kaderinin takipçisi olmamak mümkün değildir"* demektedir²⁴⁸.

Bosna'daki Sırp basını, yapılan bu röportaja dayanarak sürekli *"Osmanlı Devleti'yle Bosna arasındaki varolan ulusal bağlar"* ifadesine dikkat çekmekte ve olumsuz propaganda yapmaktadır. Onlara göre, sanki Jön Türkler Bosna için *"Osmanlı egemenliğinin geriye getirecek"* ve bunun ötesinde şeyler yapacak bir hareketmiş gibi gösterilmek istenmektedir. Öte yandan 23 Ağustos 1908'de İstanbul'da, Osmanlı Devleti'ndeki *"Boşnak Göçmenler Birliği"*, kendi aralarında olmak üzere, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidara gelmesinden ve Avusturya-Macaristan'ın Bosna'yı ilhakından önce bir toplantı yapmışlardır. Bu toplantıda *"Bosna için Osmanlı yararına olacak bir kurumun kurulması"* ve buna benzer konular görüşülmüş ve tartışılmıştır. Keza yeni atanan Avusturya-Macaristan Büyükelçisi Palaviçini'nin raporlarında belirtildiği gibi bu toplantıda, Avusturya-Macaristan Monarşisi'ne karşı herhangi ciddi bir konu yer almamıştır. Örneğin bir konuşmacı, Bosna'daki kültürel düzeyin yükseltilmesi ve her 50 kişilik mahalleye bir okul açılması gerektiğinden bahsetmiş; ayrıca bu toplantıda Bosna için parlamentonun kurulmuş olması memnuniyetle karşılanmıştır²⁴⁹.

Söz konusu bu toplantı *"Boşnak Göçmenler Birliği"* öncülüğünde Sirkeci'deki bir otelde yapılmış; toplantıya Viyana'dan bir grup Boşnak akademisyende katılmıştır. Bu akademisyenler *"Zvijezda"* (Yıldız) denilen derneğin üyeleridir. Toplantının yapılma teklifi de bu derneğin iki delegesi olan Avdo Sumbul ve Haydar Çekro'dan gelmiştir.

---

²⁴⁵ Hamdija Kapidžić, *Bosna i Hercegovina za Vrijeme Austrougarske Vladavine (Clanci i Rasprave)*, (Avusturya-Macaristan Yönetiminde Bosna Hersek), Sarajevo 1968, s.59.

²⁴⁶ Djordje Mikić, "Prilog Pitanju o Odnosu Mladoturaka Prema Bosni i Hercegovini u Aneksionoj Krizi", (Bosna'nın İlhak Krizinde Jön Türklerin Bosna Hersek İle İlişkileri), *Istorijski Zbornik*, C.I, sayı 1, Banja Luka 1980, s.45.

²⁴⁷ Ahmet Tevfik Okday (1845-1936), Osmanlı Devleti'nde 1899-1909 yılları arasında Dışişlerinden sorumlu bakan.

²⁴⁸ *Srpska Rijec (Sırp Sözü)*, C.IV, sayı 178, 13 (26) Ağustos 1908, s.1.

²⁴⁹ Djordje Mikić, *a.g.m.*, s.44.

Diğer taraftan II. Meşrutiyet'e kadar aktif olan ve "*Boşnaklar Derneği*" çatısı altında faaliyet gösteren "*Boşnak Göçmenler Birliği*" hareketinin yanısıra yeni oluşumlar da gözlenmektedir. Bu yeni oluşum "*Boşnaklar Kulübü*"dür.

Jön Türkler iktidara geldikten ve II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra Bosna ile ilgili bir toplantı daha yapılmıştır. Bu ikinci toplantı, yeni bir oluşumun ev sahipliğinde yapılmıştır. Yine Avdo Sumbul ile Haydar Çekro beyler, yeni kurulmuş bulunan "*Boşnaklar Kulübü*"nde birer konuşma yapmışlardır. Bu Kulüp, Osmanlı idaresinde ve Osmanlı toplumunda yüksek mevkilerde bulunan yaklaşık 300 Bosnalı göçmeni içine almaktadır.

Yeni oluşturulmuş bu kulübün yönetimi, 12 üyeden oluşmuştur. Kulübün başkanı, Bosanska Krayina'dan (Batı Bosna) gelmiş Emin Bey Kapetanoviç'tir. Kapetanoviç, o dönemdeki Osmanlı Devleti Dışişleri Bakanlığı'nda üst düzeydeki bir memurdur. Kulüp sekreteri ise, Burhan-i Terakki Lisesi'nde hocalık yapan Salih Safet Başıç'tir. Kulübün seçilmiş temsilcileri genellikle, Emin Beyin kardeşine ait konakta Avdo Sumbul ve Haydar Çekro Beylerle bir kaç toplantı daha yapmışlardır²⁵⁰.

Kulüp'te bulunan diğer ünlü kişiler ise, şunlardır: İstanbul'daki Sırp Lisesinde profesör *Ali Efendi Şehiç*, iş adamı *Hacı Selim Bey Şahinpaşiç*, Mostar'lı *Süleyman Faik Paşa Çerkez*, *Ömer Efendi Umişiç*, Trebinje'den *Hamdi Bey Cvijetiç*, Gacko'dan *İsmail Bey Çengiç*, Trebinje'den *Salih Efendi Kadiç* ile *Mustafa Efendi Kadiç*, Stolac'tan *Yarbay Turkoviç*, Ali Paşa Rizvanbegoviç'in torunu *Husref Bey Rizvanbegoviç*²⁵¹, Banya Luka'dan iş adamı *Süleyman Bey Dziniç*, *Asim Bey Muderizoviç*, *Ferhat Bey Skenderpaşiç* ve *Ahmed Bey Kulenoviç*²⁵².

Kulübün gençlik bölümü de mevcut olup, ismi "*Nada Istoka*"(*Doğu'nun Ümidi*) dir. Başkanlığını *Ahmed Bey Kulenoviç* yapmakta; yönetim kurulunda ise, *Süleyman Bey Hafizadiç*, *Salih Şişiç*, *Salih Efendi Sariç* ve *Rıfat Bey Hadzaliç* bulunmaktadır²⁵³.

Kulüp üyeleri ve özellikle gençlik grubunun üyeleri, Bosna'nın Avusturya-Macaristan tarafından ilhakına karşı aktif bir mücadele örneği sergilemişlerdir²⁵⁴.

Ayrıca aynı dönemlerde İstanbul'da, hayır amaçlı olarak kurulmuş "*Bosna Hersekliiler Derneği*" adında bir topluluğa da rastlanmakta; bu dernek bünyesinde, Bosna toplumunda tanınmış Sırp Ortodokslar ile Müslümanlar yer almaktadır²⁵⁵.

²⁵⁰ 1942-1947 yılları arasında Bosna Hersek'te Reisu'l-ulema görevini ifa etmiştir.

²⁵¹ Hüsrev Gere (1886-1962), Hersek doğumlu bir Türk askeri, siyasetçisi ve diplomatıdır.

²⁵² Hamdija Kapidzic, "Uloga Hajdara Čekre u Carigradu Protiv Aneksije Bosne i Hercegovine" (Bosna Hersek'in İlhaka Karşı İstanbul'da Haydar Çekro'nun Rolü), *Gajret*, sayı 39, C.XXV, Sarajevo 1941, s.17

²⁵³ *Musavat*, sayı 8, C.IV, 4 Mart 1909, s.1-2.

²⁵⁴ Hamdija Kapidzic, *a.g.m.*, s.18.

²⁵⁵ *Srpska Rijec*, C.IV, sayı 207, 20 Eylül 1908, s.2.

Avusturya-Macaristan'ın 1908'de Bosna Hersek'in ilhakına ve Sultan'ın Bosna üzerine egemenliğini resmen kalkmasına karşı Avdo Sumbul ve Haydar Çekro "*Boşnak Göçmenler Birliği*" ile birlikte ortak bir protesto planlamışlardır. Ancak kendileri henüz İstanbul'a gelmeden önce bir ziyafetli bir toplantı düzenleyerek ilhakı protesto etmek isteyen "*Boşnaklar Kulübü*"nün düzenlediği etkinlik, gergin bir atmosfer altında gerçekleşmiştir. Ziyafetli toplantıya kulüp üyelerine ilaveten Osmanlı parlamentosundaki tüm Balkan milletvekilleri davet edilmiştir. Gergin geçen toplantıda, özellikle Arnavut milletvekili Esad Paşa Toptani'nin²⁵⁶ konuşmaları dikkat çekmiştir. Ancak ziyafetli toplantı sonunda ve kulübün önerisi üzerine "*Balkanlar'dan tüm milletvekillerinin Osmanlı parlamentosunda ilhaki protesto etmesi ve ilhaki kabul etmemesi*" kararı alınmıştır²⁵⁷.

Buna ilaveten daha sonra "*Boşnaklar Kulübü*"nün sekreteri Profesör Salih Başış önderliğinde Avdo Sumbul ve Haydar Çekro, broşür şeklinde basılmış bir muhtırayı kaleme almışlar; tüm Osmanlı Parlamentosu üyelerine dağıtmışlardır. Broşürde, Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'te yaşattığı zulümden bahsedilmektedir. Ayrıca o tarihlerde İstanbul, "*Boşnak Göçmenler Birliği*"nin hazırladığı afişlerle donatılmıştır. Afişlerde İstanbul'da yaşayanlara ilhaki red etmeleri çağrısında bulunmaktadır. Bunların dışında "*Boşnaklar Kulübü*" de bir protesto mitingi organize etmiştir. Fatih'te yapılan bu mitinge yaklaşık 50.000 kişinin katıldığı tahmin edilmektedir²⁵⁸.

Mitinge katılanlar miting sonrasında İstanbul sokaklarında protestoya devam etmişler; Rusya, İngiltere, Sırbistan ve Fransa büyükelçiliklerinin önlerine gelerek ilhaka karşı protestolarını sürdürmüşlerdir. Protesto yürüyüşü, Osmanlı Parlamentosuna kadar ulaşmıştır. Milletvekillerinin pencerelerden protestoyu seyrettikleri parlamento binası önünde, parlamento üzerinde güçlü bir etki oluşturmak üzere 13-14 yaşlarındaki bir çocuğa duygulu bir konuşma yaptırılmıştır²⁵⁹.

Mitinge ve protestoya katılımcılardan birinin hatırladığına göre çocuk: "*Milletvekilleri!, Beyler!; Sizin ellerinizde genç bir Türkiye'nin kaderi var. İyi düşünün! Ne tür bir sorumlulukla karşı karşıyasınız? Annesi ve babası katledilenler tarihe kaydedilmiştir. Ama bugüne kadar hiç kimse kendi anavatanını satmamıştır. Böyle bir vak'a yoktur!*" şeklinde kısa bir konuşma yapmıştır. Atmosfer ise, olağanüstüdür²⁶⁰.

²⁵⁶ Esad Paşa Toptani (1863-1920) .

²⁵⁷ **Musavat**, sayı 4, C.IV, 31 Ocak 1909, s.1.

²⁵⁸ **Musavat**, sayı 8, C.IV, 4 Mart 1909, s.1-2.

²⁵⁹ **Musavat**, sayı 8, C.IV, 4 Mart 1909, s.3.

²⁶⁰ **Musavat**, sayı 8, C.IV, 4 Mart 1909, s.4.

Tüm milletvekilleri ağlamaktadır. Protesto korteji buradan Babıali'ye, ardından da Harbiye Nezareti binasının önüne gelerek protestolarını sürdürmüş; Avusturya-Macaristan'a karşı olan kızgınlıklarını haykırışlardır²⁶¹.

Bu arada Avdo Sumbul ve Haydar Çekro Beyler, "*Boşnaklar Kulübü*"yle birlikte o günlerdeki Jön Türkler Hareketi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelenleriyle konuya ilişkin görüşmeler yapmışlar; görüşmelerde "İlhaka karşı direniş" için Jön Türklerin basınından destek istemişlerdir. Profesör *Salih Başıç* ve *Munib Bey Kapetanoviç* bir muhtıra hazırlamışlar ve Sadrazam Mehmed Kamil Paşa (Kıbrıslı)'ya sunmuşlardır²⁶².

"*Boşnak Göçmenler Birliği*", 26 Şubat 1909'da Osmanlı'nın Avusturya-Macaristan ile yaptığı anlaşmayı kabul etmemiş; Avusturya-Macaristan'ın Bosna'yı ilhaka karşı Osmanlı'ya ödemeyi taahhüt ettiği tazminatın da kabul edilmemesini istemişlerdir. O zaman İstanbul'dan Bosna'ya gönderilmiş bir raporda: "*Boşnak Göçmen Birliği yapılan antlaşmaya karşı aktif bir mücadele vermektedir. Her yer afişlerle donatılmıştır. Bu yüzden her sabah güneş yeniden doğmaktadır. Afişlerde, her vatandaşın milletvekillerini etkilemeleri ve ikna etmeleri; yüz kızartıcı böyle bir siyasetin Osmanlı parlamentosunda leke bırakmaması istenmektedir*" yazmaktadır²⁶³.

İlginç olan ise, Osmanlı Devleti'nde "Sultanın Bosna üzerindeki hakimiyeti", "Bosna sorunu" ve buna benzer diğer problemlere en çok Sırp'ların ilgi duymasıdır. Çünkü Sırp'lar, kendi çıkarları için Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile çekişirlerken Osmanlı Devleti'ni kendi tarafına çekmek istemişler ve bu konuda hep Bosna ve Bosna-Hersek'in yasal statüsü argümanını kullanmışlardır.

Bu konuda bir başka yaklaşım da Sırp'ların Osmanlı Devleti'ndeki "*Boşnak Göçmenler Birliği*" üzerinde güçlü bir etkisi olduğu, söz konusu oluşumda yer almış olanlardan bir kısmının Sırp odaklı ve onlara hizmet eden bir politika izlediklerine ilişkindir²⁶⁴.

Sonuç olarak İstanbul'da kurulan "*Boşnak Göçmenler Birliği*" Bosna-Hersek ve Sancak'taki Boşnakların temsilcisi olarak ortaya çıkmış; yaklaşık 30 senelik süreç içerisinde Osmanlı Devleti'nin Bosna-Hersek konusunda siyasetini yakından takip etmiş; 1908'den sonrada yavaş yavaş siyaseten uzaklaşmaya başlamışlardır.

²⁶¹ Hamdija Kapidzic, **a.g.m.**, s.18.

²⁶² Hamdija Kapidzic, **a.g.m.**, s.19.

²⁶³ **Musavat**, sayı 4, C.IV, 31 Ocak 1909, s.1.

²⁶⁴ Muhamed Hadzijahic, **a.g.e.**, s.163.

3.3. Bosna-Osmanlı Kültürel ve Sosyal İlişkileri (1878-1908)

Osmanlı'nın Bosna'daki hâkimiyeti, bu bölgede yaşayan tüm halklar üzerinde derin tesirler oluşturuldu; 1878 yılında gerçekleşen değişiklikler ise, Boşnak Müslümanları'nı en derin olarak etkilemiştir. Özellikle hakimiyet bakımından imparatorlukların değişmesi, bölgede hüküm süren sosyal, kültürel ve ahlaki yaşam biçiminin İslam düşüncesinden Batı Avrupa Hristiyan medeniyetine dönüşümüne neden olmuştur²⁶⁵.

Osmanlı döneminde Boşnaklar, Türk dilini resmi bir dil olarak kabul etmişler; tüm idari işlerde Türkçe'yi kullanmışlardır. Farsça dili, daha ziyade Boşnak edebiyatçı ve şairler tarafından kullanılırken; Arapça, ibadet ve bilim dili olarak; Boşnakça ise günlük ve halk dili olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla siyaset, askeri, sanat ve bilimde kendini geliştirmek isteyenler ya da üst düzeyde görev almak isteyenler bu dillere aşina olmak zorundadır²⁶⁶.

1878'den sonra da Bosna-Osmanlı arasında kültürel bağlar kopmamıştır. Türk basını Bosna'daki gelişmelere ilgisiz kalmamış ve Osmanlı'da yayınlanan birçok gazetede Bosna ve Boşnaklar ile ilgili çeşitli yazılar çıkmıştır. Ayrıca Bosna ile Osmanlı Devleti arasındaki telegraf hatları 12 Ramazan 1278 tarihinde gerekli malzemeleri tedarik edilmiş ve Priştine-Saraybosna arasında bulunan Prizren'e, evvelâ Priştine-Prizren hattı için daha sonra da kalan Bosna hattı için 17.600 franklık malzeme gönderilmiştir. Bosna ile Priştine arasındaki muhabereye 6 Cemaziyelevvel 1279 (30 Ekim 1882)'de Türkçe olarak başlanmıştır. Zira o sırada Mostar ile Saraybosna arasındaki muhabere Türkçe yapılmaktadır. Daha önce Avusturya-İstanbul arasında Fransızca olarak yapılan muhabere Bosna-Priştine hattının tamamlanmasıyla birlikte tamamen Türkçe olarak yapılmaya başlanmıştır. Bosna'ya kadar ulaşan bu hattın Avusturya merkezleriyle birleştirilmesiyle, Osmanlı Devleti Avrupa muhaberatında Sırbistan'a ödediği küçümsenmeyecek meblağı Bosna hattına aktararak bu hattın inşa masraflarını karşılamıştır. Saraybosna'dan müşterek olarak, Travnik, Bayice, Gölhisar ve Kakany kasabalarına uğrayarak Banya Luka'ya uzanacak olan bu hat, bundan sonra da Avusturya hatlarıyla birleşebilecektir²⁶⁷.

Diğer taraftan Ebüzziya Tevfik, 1877'de Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesi üzerine Bosna mektupçuluğuna atanarak İstanbul'dan ayrılmış; Türk hâkimiyetinin sürdüğü bu son yıllarda

²⁶⁵ Şenol Alparslan, **Bosna'da Türk Kültürünün İzleri**, İQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s.158.

²⁶⁶ Bu konuda bkz.: Fahri Kaya, **Çağdaş Boşnak Edebiyatı Antolojisi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995.

²⁶⁷ Mustafa Kaçar, "Osmanlı Telegraf İşletmesi", **Çağın Yakalayan Osmanlı**, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu-Mustafa Kaçar, IRCICA Yayınları, İstanbul 1995, s.87.

bir Türk gazetecisi ve tarihçisi olarak Bosna'ya gitmiş ve 1879 yılında da Türkiye'ye geri dönmüştür²⁶⁸.

Ebüzziya Tevfik, Bosna'da bulunduğu sıralarda *Bosna Vilayet Gazetesi*'nin yönetimini üstlenmiş; Vilayet Salnamesi'ni tipografi baskı tekniğiyle yeni bir tarzda çıkarmıştır²⁶⁹. Ebüzziya Tevfik ayrıca, 1880 yılında çıkardığı Mecmua-i Ebüzziya'da "*Boşnakların Durub-ı Emsali*" aldı bir yazı yayınlamış ve yazısının başında şunları söylemiştir:

"Boşnaklar mükalemat arasında (söz arasında) irad-i meseleden (atasözü söylemekten) fev'al-gaye (son derece) müteleziz olduklarından (zevk duyduklarından) her ne bahiste olursa olsun bi-eyyi-hal (mutlaka) münasib bir mesel ile (uygun bir atasözü ile) teyid-i müddeayı-i esasiyesinden (sözün ana şartlarından) addederler (sayarlar). Bu sebeple zade-i fikir-i hikmetleri (düşüncelerinin ürünü) olmak üzere lisanlarında beş altı bin kadar mesel (atasözü) mevcud olup cümlesi (hepsi) müsecca'dır (secilidir).

Hele bir takımının amiyane olmakla beraber hiç birinin gerek müstehcen ve gerek kaba bir tabiri havi olmaması adab ü ahlakça havass ü avamını (okumuşlarıyla halkının) müsavi bulunduğuna (denk olduğuna) bürhan-ı celidir (açık bir kanıttır).

Bosna'da bulunduğum zaman lisan-ı Osmaniye vakıf ve lisan-ı maaderzadı olan İslavca'da (Osmanlıca bilen ve ana dili olan İslavca'da) yed-i tula sahibi bir zatın (üstün gücü olan bir kişinin) inzıam-ı muaventiyle (yardımı da eklenerek) bunlardan hükmen kabil-i nakl (çevrilebilir) olanlarını manası tağır etmeden (anlamını değiştirmeden) Türkçe'ye tahvil eylemiş olduğumdan (çevirmiş olduğumdan) – kendilerinin mahliyet-i efkârına (düşüncelerinin niteliğine) delil (tanık) olmak üzere mecmuamıza dercini (dergimize alınmasını) münasib addeyledim (uygun buldum)²⁷⁰.

Ebüzziya bu girişten sonra da elifba sıralamasına göre 148 Boşnak atasözü sıralamıştır.

Boşnaklar, XV. Yüzyıldan itibaren XX. Yüzyıla kadar İslam kültürüyle yoğrulmuş ve bu kültürün önemli bir parçası olmuşlardır. Bu zaman dilimi içinde Doğu dillerinde (Türkçe, Arapça, Farsça) birçok önemli edebiyat eserleri vermişlerdir. Bu dönemde yaklaşık 300 kadar

²⁶⁸ Alim Gür, *Ebüzziya Tevfik'in Hayatı, Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve Matabaacılığa Katkıları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s.37.

²⁶⁹ Şahap Nazmi Coşkunlar, "Ebüzziya Tevfik, Hayatı ve Eserleri", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C.VI, sayı 4, İstanbul 1957, s.68.

²⁷⁰ Ebüzziya Tevfik, "Boşnakların Durub-ı Emsali", *Mecmua-i Ebüzziya*, sayı 5, İstanbul 15 Zilkadde 1297 (1880), s.155-160.

Boşnak yazar, birbirinden farklı eserler bırakmışlardır. Eserlerin çoğu Türkçe, geri kalanları ise, Arapça ve Farsça'dır. Örneğin ilk Türkçe-Bosnevi Sözlük, Muhamed Havai Üsküfi tarafından 1631 yılında yayınlanmıştır.

1886'da İstanbul'da Boşnak İbrahim Edhem Berbiç'in "*Hatt-ı Osmanlı ile İmlayı Cedidesi Havi Elifba-yi Bosnevi*" adlı kitabı; 1893'te de "*Türkçe-Boşnakça Muallimi*" adlı bir diğer kitabı basılmıştır. Berbiç'i Boşnak İbrahim Selyubac takip etmiş ve 1900 yılında da kendisinin "*Yeni Boşnakça Elifba*" adlı kitabı basılmıştır²⁷¹.

Buna ek olarak Osman Nuri Ergin Boşnakların ticaret ahlakı ve dürüstlüğünü ise, şöyle anlatmaktadır:

"Harb-ı Umumi esnasında hükümetin Almanya ve Avusturya'dan bir çok mübâyaâta bulunduğu halde komisyonculuğun ve bi't-tabii ticaretinin ecnebilere ve gayrimüslim unsurlara inhisar eylediği nazar-ı dikkate alınarak Almanca ve Macarca'ya âşinâ ve Avusturya tebeasından olan Boşnaklarla Türkler'den mürekkebe ve mühim sermayeli bir şirket teşkili ve Peşte ile Viyana ve Berlin'de şubeler küşâdıyla hükümete ait mübâyaâtın yalnız bu şirket marifetiyle icrası o zamanki hükümeti idare edenlerce düşünülmüş ve keyfiyet sûret-i münâsibede Bosnalılar'a anlatılarak bunun üzerine başta Bosna Evkaf Müdürü Şerif Efendi²⁷² olduğu halde bir heyet kalkıp İstanbul'a gelmişti. İttihad ve Terakki Merkez-i Umûmîsi binasında ictima edilerek müzakereye başlanmış, ilk söz talebi üzerine tüccardan Abûd Efendi'ye verilmişti. Müşârunileyh demiştir ki:

"Efendiler, 1293/1876 seferine gelinceye kadar Bosna ile ticaret yapıyorduk. Bosnalılar hâlâ hama kumaşlarını, abânî sarıklarını terk etmediler. Oraya bu malları idhal eden bizim şirketimiz idi, vaktâ ki harp ilan edildi. Ticaret tabiatıyla durdu. Biz de kalktık İstanbul'a geldik. Bosna'da şunun bunun zimmetinde bir kaç yüz bin lira alacağımız vardı. Bosna'da âdet, mal tüccardan veresiye alınır, satılır. Bir sene sonra parası tüccara verilirdi. Harp bitti, Avusturya orasını taht-ı işgaline aldı. Beş altı sene ne içerden dışarıya ne dışarıdan içeriye kimseler giremedi. Çünkü harpten sonra Bosna'da muhârebât-ı dahiliyye sükûnet bulmamıştı. Bosnalılar'ın bilhassa âlem-i ticârette ciddiyet ve metânet-i ahlâkiyyelerini bilmekle beraber bu gibi fevkalâde ahval karşısında artık alacaklarımızdan ümidimizi kesmiştik. Altı sene sonra Avusturya hükümetince Bosna'ya duhûl ve hurûc memnûiyeti ref' edildi. Bir gün haber aldık ki İstanbul'a Bosna'dan bir çok Boşnak gelmiş. Bunların bizimle muâmelesi olan tüccar

²⁷¹ Senahid Halilović, **Bosanski Jezik (Bosna Dili)**, Ključanin Yayınevi, Sarajevo 1991, s.25.

²⁷² Şerif Arnautović (Mostar 1847-1930) 1899-1909 yıllar arasında Boşnak müslümanların din, vakıf ve maarif özerklik mücadelesinde en önemli liderlerden birisi.

olduğunu hatırımıza bile getirmiyorduk. Aradan iki gün geçti. Mercan'daki ticarethânemize omuzlarında heybeleri olduğu halde kırk elli Boşnak'ın geldiğini gördük. Hal hatır sorulmak için geldiklerini zannediyorduk. Meğer bunların heybelerinde şirketimizin o yüzbinlerce lirası yok mu imiş. Sağ kalanlar bizzat borcu heybesinde koyup getirmiş vefat edenler kalanlara vasiyet etmiş. Onları de getirilmiş. İşte ben bugünkü servetimi Boşnaklar'ın bu sadâkatine medyûnum. Boşnaklar böyle doğru kimseler. Bunlarla teşkil olunacak şirkete ben servetimden üç yüz bin lira korum" deyip o mesud zamanları ve bu merd ve afif müslümanları tahattur ederek kendini zabtedemeyip hümgür hümgür ağlamaya başlar. Oldukça uzun ve müheyyic olan bu muhâvereden hazâr da müteessir olur. Esasen yarım milyon lira sermayeli bir şirket teşkili ile sermayenin nisfinin Türkler, nisf-i diğerinin Boşnaklar tarafından vazolunması takarrür etmiş iken Abûd Efendi'nin bu izahati üzerine ictimâda bulunan tüccar vazedeceklerini sermayeyi taz'if ederek hemen o celsede yekûnu milyonu geçmiş ve teessüs etmiş ise de Avusturyalılar avâkıbini derhal derk ederek daha bidayetinde bu teşebbüsü akîm bıraktırmışlardır. İşte hâlâ salâbet-i dîniyyeleriyle şöhrat-şîâr olan Bosna ahâli-i İslâmiyyesinin ticaretteki meslek-i müstakîmleri bu tarzdadır. Müslüman tüccarın bu meziyetlerine Avrupaca daha ziyade ehemmiyet verilmekte idi. Biz müslümanlar ve Türkler daha bunun gibi bir çok meziyetimizi bilmekle ve kendi âsâr ve ef'âlimizle isbata muktedir olmakla beraber tafargîrliğe haml olunmamak için bu hususta Avrupalılar'ın şahâdetine müracaat edeceğim"²⁷³.

Bilindiği gibi Bosna-Hersek'in 1463 yılında Osmanlılar tarafından fethedilmesiyle birlikte Türkler ile Boşnaklar arasında doğrudan bir kültürel etkileşim başlamıştır. İslamiyet'in kabulüyle birlikte Boşnaklar, Türk kültürü ve İslam medeniyetinin havzasına girmişlerdir. Bunun bir sonucu olarak Osmanlı Türkçesi ve dinî-tasavvufî gelenekler, Bosna-Hersek coğrafyasında görülmeye başlamış ve Osmanlı toplum hayatı, Boşnak kültüründe derin etkiler bırakmıştır.

---

²⁷³ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, C.II, İ.B.B. Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1995, s.590-591.

3.4. 1878-1909 Yılları Arasında Bosna'da Yayınlanan Türkçe Gazeteler

Bosna-Hersek'in işgalinden sonraki 6-7 yıl boyunca Türkçe, bölgede yayın hayatında kendine bir yer bulamamış; bu yedi yıllık dönem hem Bosna-Hersek, hem Boşnaklar, hem de Bosna basın ve edebiyatı açısından ciddi bir kayıp ve boşluk olmuştur. Çünkü Bosna-Hersek'te Türk dili, eğitim dili olmasından ziyade, gerçekten bir edebiyat dili seviyesine yükselmiştir.

Osmanlı Dönemindeki Bosna-Hersek'te 1878 yılına kadar şu gazeteler çıkmıştı:

- *Takvim-i Vekayi* (1838-1908)
- *Tasfir-i Efkar* (1826-1871)
- *İbret* (1870-1873)
- *Basiret* (1869-1878) (1908-1909)
- *Terakkî* (1867)
- *Hadika* (1869)
- *Vakit* (1875)
- *Sabah* (1876-1888)
- *Hürriyet* (1868-1871)

Yukarıda belirtilenlere ilaveten *Tercüman-ı Hakikat*, *Gülşen-i Saray*, *Vakayi'-i Zabtiyye*, *Kevkeb-i Şarki*, *Hakikü'l-vekayyi*, *Ceride-i Havadis*, *Mümeyyiz*, *Muhbir*, *Sadakat*, *Hulasetü'l-efkar*, *Şark*, *Medah*, *Selamet*, *Muharrir*, *Mearif* adlı gazeteler de yayınlanmıştır²⁷⁴.

1866 yılındaki "*Takvim Selname-i Vilayet-i Bosna*" adlı gazete, Bosna'da Osmanlıca dilinde çıkarılan en eski gazetedir²⁷⁵. Bu gazete, Bosna Vilayeti'nin resmi gazetesi olarak 1878'e kadar çıkmış; işgal döneminde hemen sonra, Avusturya-Macaristan bu gazeteyi yasaklamıştır. Gazete 1882 yılında tekrar yayın hayatına geri dönmüş ve "*Bosna ve Hersek Vilayeti Salnamesi*" adıyla 1892 yılına kadar çıkmıştır. Bu gazetenin özelliklerinden biri, iki sayfasının Türkçe, öteki ikisinin de Kiril alfabesiyle Boşnakça basılmış olmasıdır. İlk sayısı 16 Mayıs 1866; son sayısı ise, 18 Temmuz 1878 olmak üzere toplam 636 sayı yayınlanmış olan bu gazete Vilayet matbaasında haftada bir kez basılmıştır²⁷⁶.

²⁷⁴ Neira Zaçinoviç, **Bosna Kütüphanelerindeki Eski Türkçe Gazetelerin Dili**, Ankara Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003, s.14.

²⁷⁵ Hamza Zülfikar, "Saraybosna (Sarajevo)'da Çıkmış En Eski Türkçe Gazete", **Türk Dili-Dil ve Edebiyat Dergisi**, sayı 564, Ankara 1998, s.467.

²⁷⁶ Salih Seyan, "Osmanlı Döneminde Bosna-Hersek'te Çıkan İlk Özel Türkçe Gazete Gülşen-i Saray", **Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi**, C.VII, sayı 3, Konya 2012, s.101

1878'den sonra kısa bir kesinti dönemini takiben Bosna-Hersek'te Osmanlıca-Türkçe gazeteler'in tekrar çıkışı, 1884'te yılından itibaren. Bunlardan ilki, "*Vatan*" gazetesidir²⁷⁷.

Boşnak Müslümanların Ulema Meclisi Başkanı Mustafa Hilmi Bey, 4 Nisan 1884'te, Avusturya-Macaristan hükümeti makamlarına, Saraybosna'nın önde gelen bir grup vatandaş adına mevcut Boşnak Müslümanların arzu ve isteklerini bildirmiştir²⁷⁸.

İsteklerden biri de Saraybosna'da Osmanlıca basılacak bir gazetesinin çıkarılmasıdır. Bu, kendileri için çok önemlidir. Çünkü bu gazete, Boşnak Müslümanların aydınlatılmasına hizmet verecek ve "gayri-resmi" yayın organı olarak Müslümanların bir sesi olacaktır. Gazete, Avusturya-Macaristan tarafından çıkarılan kanunlar ve idari emirler konusunda halkı aydınlatacak ve hükümet ile halk arasındaki teması kolaylaştıracaktır. Bu amaçlar doğrultusunda olmak ve sansüre tabi olmak şartıyla Avusturya-Macaristan hükümeti, 20 Mayıs 1884'te bu gazetenin çıkmasına izin vermiştir²⁷⁹.

"*Vatan*" gazetesi, Avusturya-Macaristan dönemi Bosnası'nda Boşnakların arzuları doğrultusunda Osmanlıca yayın hayatına başlamıştır. Gazetenin Osmanlıca çıkarılmış olmasının nedeni, XIX. Yüzyılda Boşnak Müslümanlar'ın latin alfabesini bilmemelerinden kaynaklanmıştır. Gazetenin ilk baş yazarı olan Mehmed Hulusi Bey (1843-1907); aynı zamanda 1876-77 tarihleri arasında çıkmış "*Neretva*" gazetesinin de eski baş yazarıdır²⁸⁰.

Gazetenin ilk sayısının çıkışı oldukça gecikmeli olmuştur. Çünkü gazete için gerekli olan malzemeyi almak üzere İstanbul'a giden Mehmed Hulusi Bey, orada uzun bir süre kalmıştır. İlk sayı 12 Eylül 1884'te ve toplam 4 sayfa olarak çıkmıştır. İlk sayıda içerik olarak, gecikme nedeniyle baş yazarın halktan özür yazısı, güncel haberler ve Saraybosna'nın ilk tramvayı konusunda haberler yer almıştır²⁸¹.

İkinci sayıda ise, dünyadaki önemli gelişmeler hakkında siyasi görüşlerin yanısıra çeşitli haberler vardır. Bunlardan en önemlileri, üç imparatorun aralarında yaptıkları toplantı haberi²⁸² ile Bosna'daki eğitim hakkındaki uzun bir makaledir.

İlerdeki sayılarda, örneğin 4.sayıda yayınlanmış olan "*Vatanseverlik*" makalesi, önemli bir makaledir. Makalede "*İnsan nasıl kendi çocukları ve ailesi nasıl seviyorsa, aynı şekilde*

²⁷⁷ Mehmet Ekiz, "İşgal Sonrası Bosna-Hersek'te Eski Eser ve Vakıf Eserleri: Vatan Gazetesi Örneği", **Turkish Studies**, sayı 7, İstanbul 2012, s.1006.

²⁷⁸ Todor Krusevac, **Bosansko-Hercegovacki Listovi u XIX Vijeku (XIX Yüzyılda Bosna Hersek'te Çıkan Gazeteler)**, Veselin Maslesa Yayınevi, Sarajevo 1978, s.180.

²⁷⁹ Todor Krusevac, **a.g.e.**, s.181.

²⁸⁰ İsmail Eren, "Bosna-Hersek'te Türkiye ve Avusturya İdaresi Altında Yayınlanan Türkçe Gazete ve Dergiler", **Kitap Belleten**, yıl:I, sayı 2, İstanbul 1960, s.14-15.

²⁸¹ Genç Osman Geçer, "İşgal Sonrası Bosna-Hersek'te Göç Olgusunun Vatan Gazetesine Yansımaları", **TÜBAR**, sayı 28, Ankara 2010, s.196.

²⁸² 15-17 Eylül 1884'te Lehistan'da (Polska) Rusya, Almanya ve Avusturya-Macaristan imparatorları bir araya gelmiştir.

Yurdunu da sevmesi gerekiyor. Ülkenin şerefi (onuru) gerçekten öncelikli bir konu olmalıdır. Çünkü bedenimiz, ülkemizin bir kara toprağının parçasıdır. Biz dünyaya gelince ilk olarak vatanımızı tanıdık" denilerek ülke sevgisini vurgulanmakta; Boşnak Müslümanların Osmanlı Devleti'ne göç etmeyip burada kalmaları konusunda çağrı da bulunmaktadı. Ancak Vatan gazetesi Sultan II.Abdülhamid'in Bosna politikasını eleştirdiği için, 1897 yılına kadar dağıtıldığı Osmanlı Devleti'nde yasaklanmıştır²⁸³.

1897 yılına kadar "Vatan" adı altında çıkan gazete; 24 Nisan 1897 yılından itibaren adını değiştirerek "*Rehber*" adıyla çıkmaya başlamıştır. Adının yanısıra yayın politikasını da değiştiren ve 1902 yılına kadar çıkan "*Rehber*" gazetesi, bir çok sayısında Jön Türkler hareketi ile alay etmiştir. Sultan II.Abdülhamid gazetenin baş yazarı Mehmed Hulusi'yi, bu çabaları nedeniyle dördüncü derece Mecidiye Nişanı ve Paşa ünvanı ile ödüllendirmiştir²⁸⁴.

Ayrıca Jön Türkler Bulgaristan, Romanya, Kosova ve Makedonya başta olmak üzere 1880 yılında Bosna-Hersek'te çok kısa süre olmakla birlikte bir gazete çıkartmışlardır. Bu gazetenin adı "*Sanska Bosna*" olup Saraybosna'da çıkmış ve Boşnakça basılmıştır²⁸⁵.

Ayrıca Sultan II.Abdülhamid, Saraybosna'da çıkan Ortodoks Sırp gazetesi "*Bosanska Vila*"nın baş editörü Nikola T.Kaşikoviç'i de 1896 yılında üçüncü derece Mecidiye Nişanı ile ödüllendirmiştir²⁸⁶.

Burada ilginç olan durum, Kaşikoviç'in Sultan tarafından ödüllendirilmiş olmasına gelen tebrik mesajlarının ertesi yılın sonuna kadar sürdüğü ve bu mesajların aynen gazetede yer aldığıdır. Bosna'daki Sırp'ların Sultan II.Abdülhamid'e olan sempatisinin arttığı gösterilmeye çalışılması, aslında bir taktiktir. Bu şekilde dünya kamuoyuna, Sırp'lar ve Boşnaklar açısından Bosna'nın gerçek hakiminin Sultan II.Abdülhamid olduğu ilan edilmektedir. Gerçekte bu durum, uluslararası hukuk açısından da böyledir. Sırp'lar da bunu vurgulamaktadırlar. Sırp'lar taktiksel olarak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na karşı kendilerini güçsüz hissetmekte; çözüm olarak Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldıklarını göstermektedirler. Gelen tebrik ve kutlama mesajları, hem bölgedeki önde gelen kişilere, hemde Osmanlı Devleti'nin üst düzey yetkililerine aittir.

"*Bosanska Vila*"nın 1897 yılındaki 1. sayısında Mehmed Bey Bişçeviç'in tebrik mesajı yer almıştır. Ardından Ömer Bey Suleymanpaşiç'in 7 Aralık 1896'da Nikola T. Kaşikoviç'e

²⁸³ Todor Krusevac, **a.g.e.**, s.185.

²⁸⁴ İsmail Eren, "Turska Stampa u Jugoslaviji" (Yugoslavya'da Türk Basını), **Prilozi za Orientalnu Filologiju**, C.XIV-XV, Sarajevo 1969, s.359.

²⁸⁵ Muammer Göçmen, **İsviçre'de Jön Türk Basını ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1995, s.92-104.

²⁸⁶ **Bosanska Vila**, 15.11.1896, Sarajevo 1896, s.2.

göndermiş olduğu tebrik mesajı, yayınlanmıştır. Ömer Bey bu tebrik mesajında Sultan II.Abdülhamid için "*Halifi Resululah*" terimini kullanmaktadır²⁸⁷.

Ayrıca Erzurum'dan Ferik Mehmed Ali Paşa Rizvanbegoviç tarafından gönderilmiş olan tebrik mesajı da gazetede yer almıştır. Ferik Mehmet Ali Paşa mesajında, bu büyük sevinç ve mutluluğu Nikola T.Kaşikoviç ile paylaştığını belirtmektedir²⁸⁸.

Daha sonraki tebrik mesajlarında Sırp lar, Sultan II.Abdülhamid için "*Yüce Padişah Hazretleri*" şeklinde hitaplar kullanmışlar; hatta Sultan'a teşekkür etmek için örneğin Vaso Kondiç, mesajında "*Padişahım Bin Yaşa!, Çok Yaşa!*" bile yazmıştır²⁸⁹.

Mesajlar arasında Padişaha övgü dolu sözler sarf eden Sırp Ortodoks din adamlarının mesajları da yer almıştır. Örneğin, Yeni Pazar Sancağı Taşlıca (Plyevlya) şehri Metropoliti Dionisiye'nin mesajı "*Bizim aydınımız ve haksever efendimiz Yüce Padişah Hazretleri Sultan Abdül Hamid Han*" hitabıyla başlamaktadır²⁹⁰.

Konuya ilişkin olarak kaynaklarda yer almış bir gazete bilgisi daha mevcuttur. Bu da İstanbul'da yayınlanan "*Bosna*" adlı bir gazeteye ilişkindir. Babıali, 16 Ağustos 1908 yılında Viyana Darülmuallemi mezunlarından Kara Mehmetzade Bosnalı Mehmed Nureddin Efendi'nin bir gazete çıkarması konusunda bir izin vermiştir. Bu gazete, Cuma ve Pazar günleri çıkacak; yarısı Türkçe, yarısı da Boşnakça olacaktır²⁹¹.

Sonuç itibariyle çıkmış bu gazeteler, halkın problemlerini, mevcut sansüre rağmen dile getirmişlerdir. Avusturya-Macaristan yönetiminde yaşanan sıkıntılar, hem Osmanlı Devleti'ne hemde Avusturya-Macaristan kamoyuna duyurma amaçlanmış, bunda da kısmen başarılı olmuşlardır.

3.5. Osmanlı Devleti'nde Öğrenim Gören Boşnak Öğrenciler (1878-1908)

Bosna Hersek'in aydınları için İstanbul, çok önemli ilim ve kültür merkezidir. Fatih Sultan Mehmet zamanında Boşnak Müslümanlar, aralastındaki en yetenekli çocukları İstanbul'daki medreselere eğitime göndermişlerdir. Boşnaklara verilmiş olan bu eğitim "hakkı", 1878'den sonra da kullanılmaya devam etmiştir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bosna Hersek'i işgalinden sonra Bosna Hersek'te eğitim, kültür ve basın hayatında ciddi bunalımlar ve

²⁸⁷ *Bosanska Vila*, 30.11.1896, s.1.

²⁸⁸ *Bosanska Vila*, 30.11.1896, s.2.

²⁸⁹ *Bosanska Vila*, 15.01.1897, s.1.

²⁹⁰ *Bosanska Vila*, 15.02.1897, s.1.

²⁹¹ *BOA, HR. MKT, 1295/43, Osmanlı Belgelerinde Bosna-Hersek*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 2009, s.89.

karışıklıklar yaşanmış; Boşnak toplumunun bazı aydınları, Bosna'ya dönmeyerek Osmanlı Devletinde kalırlarken; bazı aydınlar ise, eğitim görüp bitirdikten sonra Bosna Hersek'e geri dönmüşlerdir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'ne okumak için gelen öğrenciler siyasi etki altında kalarak, eğitimi tamamladıktan sonra siyasetle aktif olarak uğraşmışlardır. Bunlardan bir kısmı, Bosna-Hersek'e yönelik pasif politikası nedeniyle Sultan II.Abdülhamid'e muhalefet etmişler ve yönetimi açık açık eleştirmişlerdir.

Bazı öğrencilerin ise, isyana bile katıldıkları bilinmektedir. Örneğin ilk öğrenci isyanı 11 Mayıs 1876'da İstanbul'daki medrese öğrencileri tarafından yapılmıştır. Öğrencilerin büyük çoğunluğu Bosna Hersek ve Bulgaristanlı öğrencilerdir. Nedeni ise, memleketlerinde olaylar nedeniyle evleri ve aileleri hakkında herhangi bir haber alamamalarıdır²⁹².

Ayrıca isyana katılmaya bir başka örnek olarak da 1902 yılında İstanbul'da, aralarına Boşnak öğrenci Bosnalı Vahit'in de katıldığı Ahmet Bedevi, İsmet, Nişancı Mazhar adlı öğrencilerin Kuleli Askeri İdadisi'nde kurmuş oldukları "*İhtilalci Askerler Derneği*" gösterilebilir. Kurulmuş cemiyet'in ana hedefinin, Meşrutiyete zemin hazırlamak olduğu söylenmektedir²⁹³.

Asıl en önemli olan, Osmanlı Devleti'nde 1878-1908 arası eğitim görmüş Boşnak öğrencilerin, Bosna-Hersek'te Türk dilinin ve kültürünün yaşaması ve ilerlemesine yaptıkları katkılardır. Bu öğrenciler eğitimlerini, İstanbul başta olmak üzere Edirne, Bursa'da görmüşlerdir.

Özellikle İstanbul'a gelerek medrese eğitimini tamamlayan Boşnak öğrenciler, Bosna'ya döndüklerinde gerek günlük işlerinde, gerekse devlet kademelerinde, basında ve okullarda hep Türk dilini kullanmışlardır. Ayrıca Bosna-Hersek'teki medreselerde talebelere, Arapça ve Farsçanın yanısıra Türkçe de öğretilmektedir.

Avusturya-Macaristan'ın Bosna'yı ilhak etmesinden sonra bile Boşnakların Türklerle olan bağları kopmamıştır. Birçok Boşnak aydın, İstanbul'u bilim ve kültür merkezi; aynı zamanda kendileri için bir esin kaynağı olarak saymaya devam etmişlerdir. Ulema için de İstanbul, hilafetin bulunduğu kutsal bir şehir olarak kalmıştır²⁹⁴.

1878-1908 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde tahsil görmüş bazı Boşnak aydınlarının kişilikleri ve hayatlarının incelenmesi, bu ilişkilerin düzeyini görmemiz bakımından önemlidir. Bu aydınlar şunlardır:

²⁹²Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, Tan Matbaası, İstanbul 1945, s. 204; Ahmet Bedevi Kuran, **Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi**, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009, s.23-24.

²⁹³İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci, I ve II Meşrutiyet**, C.I, s.230.

²⁹⁴Hüseyin Yorulmaz, **Osmanlı'nın Batı Yakası Bosna**, 3F Yayınevi, İstanbul 2006, s.276.

Kadri Nasih Pajic (Hoca Kadri): 1855 yılında Konyic (Konjiçe) şehrinde doğmuştur. Gençlik yıllarında yazları koyun çobanlığı yapmakta; kışları ise, kendi kendine yazıp okuyarak kendini geliştirmiştir. Nasih'in gençken arzusu, Boşnakça, Türkçe ve Arapça olmak üzere üç lisanda Neşriyat-ı İslamiye ile meşgul olmaktır. V.Murat'ın tahta geçmesinden (30 Mayıs 1876) bir kaç ay önce ve 21 yaşında iken İstanbul'a gittiği ve kısa bir süre Fatih Medreseleri'nde okuduğuna ilişkin rivayetler vardır. Bu rivayetlere göre Daru'l-mualliminde üç sene okumuş ve buradan birincilikle mezun olmuş²⁹⁵; mezun olduktan sonra da İstanbul Rüşdiyelerinde 16 sene muallimlik yapmıştır. Bu Rüşdiyelerden biri de Fatih Merkez Rüşdiyesi'dir. Hoca Kadri, Türkçe dahil olmak üzere Arapça, Farsça ve Fransızca bilmektedir²⁹⁶.

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin yurtdışındaki faaliyetleri Hoca Kadri'yi de etkilemiş; daha Mısır'a kaçmadan önce, Laleli'de Yeşil Tulumba kahvehanelerinde siyasi sohbetlere katılmıştır. Sultan II.Abdülhamid yönetimine karşı mücadele etmek amacıyla da 1896 yılında Mısır'a kaçmış; daha sonra Mısır'daki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başına geçmiştir²⁹⁷. Hoca Kadri, Mısır'dayken Kahire'de Rodoslu Salih Cemal Efendi ile birlikte Türkçe-Arapça olan Kanun-ı Esasi gazetesini çıkarmıştır. Salih Cemal Efendi vefat ettikten sonra, Mısır'da "*Havattır*" isimli bir gazete de kurmuştur. Hoca Kadri ayrıca, Kahire'de kaldığı bu beş sene içinde bazı Jön Türklerle birlikte "*Terakki*" adında bir gazete de yayınlamıştır. II.Meşrutiyet'ten önce Hoca Kadri Paris'e geçmiş; İttihatçıların oradaki çalışmalarında yer almış; hatta 1902'de Paris'te yapılan İttihatçıların büyük kongresine de katılmıştır. Hoca Kadri'nin 1918 yılında Paris'te vefat ettiği bilinmektedir²⁹⁸.

Hafız İbrahim Maglayliç: 25 Nisan 1861 yılında Banya Luka'da doğmuştur. Doğduğu şehir olan Banya Luka, 31 Temmuz 1878'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nca herhangi bir direniş olmadan işgal edilmişti.

İşgali müteakip 14 Ağustos'ta işgal ordusu ile Krayişnik²⁹⁹ birlikleri arasında şiddetli çatışmalar meydana gelmiş; bu kargaşada genç İbrahim Maglayliç'i de esir düşmüştür. 550'den fazla kişi Olomuts, Pula ve Avusturya çevresindeki yerlerde esir olarak tutulmuştur.

²⁹⁵ Ali Birinci, **Tarihin Gölgesinde-Meşahir-i Meçhüleden Birkaç Zat**, Dergah Yayınları, İstanbul 2001, s.75.

²⁹⁶ Dilek Korkmaz, **Hoca Kadri Nasih'in Hayati Eserleri Ve Görüşleri**, Marmara Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s.3.

²⁹⁷ Dilek Korkmaz, **a.g.e.**, s.3.

²⁹⁸ Dilek Korkmaz, **a.g.e.**, s.4.

²⁹⁹ Batı Bosna bölgesi anlamına gelen "Krayişnik" terimi, Batı Bosna'da yaşayan insanlar için kullanılırdı.

Çağdaş kaynaklarda Tsazinska (Cazinska) ya da Bihke (Bihaçka), aynı isim altında "Krayina" olarak geçmektedir. Osmanlı kaynaklarında ise, bu bölgeye "Serhat" bölgesi denilirdi. Bu bölge, 1699 Karlofça Antlaşması'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun 1878'e kadar Avrupa'daki en batı sınırını teşkil etmektedir. Bu bölgede yaşayan insanlar, cesur ve kahraman askerler olarak tarihte bilinmektedir.

Olomuts kampında bir kaç ay kalan İbrahim Maglayliç, esaretten dönünce 1878'de İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da dokuz yıl dini ilimler tahsil etmiş; Manisalı Hafız Emin Efendi, Priştineli Hafız İbrahim Efendi ve Üçmihraplı Hafız İbrahim Efendi gibi hocalardan ders almıştır³⁰⁰.

Suleyman Hadziefendiç-İmamoviç (Süleyman Fikri Erten): 1875 yılında Brčko şehrine bağlı Rahiç köyünde doğmuştur. Çocukluğunda okumaya aşırı tutkulu olan Süleyman Fikri, okumanın yanı sıra camilere mum dökmüş, çiftlik işlerine yardımcı olmuş, ağabeyinin dükkanında çalışmıştır. Brčko'da tahrir dersleri almış, biraz da Almanca öğrenmiştir. İstanbul'da öğrenim görüp, Bosna'ya dönen öğrencilere hayranlık duyarak, İstanbul'a gitmek, Arapça ve Türkçe öğrenmek istemiştir. 1894 yılında İstanbul'a Gazanfer Ağa Medresesi'ne okumaya gelen Süleyman Fikri, bu dönemde parasal açıdan çok sıkıntı çekmiş, para ve yiyecek sağlamak, diğer bir deyişle "Cer toplamak" için çoğunlukla ramazan aylarında Anadolu'nun ve Bosna'nın çeşitli köylerine gitmiştir.

1898'de Darü'l-muallim'e (Öğretmen Okulu) kaydını yaptıran Süleyman Fikri, Darü'l-muallim'de okurken bir yandan da cami derslerine devam etmiştir. 1900 yılında Öğretmen Okulu'nun ilk kısmını bitirmiş; sıkıntılı geçen öğrenimini müteakip 1905 yılında Şehrî Nasuh Zade Mustafa Efendi'den "*İcazetname-i Darülmualimin*" ve okulun edebiyat şubesinden de bir "şahadetname" almıştır. Ancak, okulu bitirdikten sonra Bosna'ya bir daha dönmemiş; akrabalar ve çocukluk arkadaşlarıyla düzenli temaslarını posta yoluyla sürdürmüştür. 7 Mayıs 1906'da ilk olarak Bolu İdadisi'nde Coğrafya, Geometri, Ziraat ve Resim öğretmenliği; 1908 yılında da Antalya İdadisi Resim ve Türkçe öğretmenliği yapmıştır³⁰¹.

Rıza Muderizoviç: 1868'de Travnik şehrinde doğmuştur. Travnik'te rüşdiyeyi bitirmiş; okulu bitirdikten sonra da İstanbul'a gitmiştir. Burada Harp Okulu'nu tamamladıktan sonra Askeri-Tıp Okulu'na da kaydolan Rıza Muderizoviç, altı dönem okumuş; hastalığı nedeniyle okuldan ayrılarak Travnik'e geri dönmüştür. Bir sene Paris'te okuduktan sonra tekrar İstanbul'a gelmiş; İstanbul'da 8 sene kaldıktan sonra da 1913'te Bosna'ya dönerek Milli Müze küratörü olarak çalışmıştır³⁰².

Mehmed Tahir Bey: Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte Bosna'da doğmuş; öğrenimine Viyana'da başladıktan sonra İstanbul'a gelmiş; İslâmı kabul ederek Mekteb-i Harbiye'den subay olarak mezun olmuştur. Askerî Rüşdiyelerde ve Mekteb-i Harbiye'de

³⁰⁰ Ferhat Şeta, **Reisu-l Uleme u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji (Bosna-Hersek'te ve Yugoslavya'da Reisu-l Ulemalar)**, Sarajevo 1990, s. 32.

³⁰¹ Enver Mulahalilovic, "Imami i Hatibi Rahicke Dzamije od 1160 do 1400 Godine Po Hidzri" (Rahiç Camiinin İmamları ve Hatipleri 1160-1400 Yıllar Arasında), **Glasnik Visokog Islamskog Starjesinstva**, Sarajevo 1982, s.315-228, 397-417

³⁰² Mahmud Traljic, **Istaknuti Bosnjaci (Ünlü Boşnaklar)**, El-Kalem Yayınevi, Sarajevo 1998, s.192.

öğretmenlik yapmış olan Mehmed Tahir Bey, 1895'te "*Hanımlara Mahsus Gazete*" adında bir gazete yayınlamış ve çok sayıda çeviri yapmıştır. Çevirilerinin arasında Goltz Paşa'dan "*Plevne*" ve Corneilius'dan "*Meşhur Kumandanların Tercüme-i Ahvâli*" adlı eserleri de vardır. Bunlardan ilki, 1898'de; diğeri de 1877'de İstanbul'da yayınlanmıştır. 1903'de İstanbul'da vefat eden Mehmed Tahir Bey, İstanbul Beşiktaş Valide Çeşmesi'ndeki Şeyh Mezarlığı'nda yatmaktadır³⁰³.

Mehmed Cemaleddin Çauşeviç: 28 Aralık 1870'de Bosanska Krupa'ya bağlı Arapuşa köyünde doğmuş; dini ilimlerle ilgili ilk dersleri babası Ali Efendi'den almıştır. Daha 17 yaşında iken 1887 yılında İstanbul'a gelmiş; önce Tokatlı Salih Efendi'den dersler almış; onun vefatı üzerine Hasan Hüsnü Efendi'nin derslerine girmiş ve 1901 yılında ondan icazet (diploma) almıştır.

1898 yılında Mekteb-i Nüvvab'a kaydını yaptıran Çauşeviç, bir yıl sonra hocası Manastırlı İsmail Hakkı'nın teşvikiyle Mekteb-i Hukuk'a geçmiş; buradan yüksek notla mezun olmuştur. Üniversite öğrenciliği sırasında Ramazan aylarında Anadolu ve Rumeli'deki şehirleri gezdiği ve insanlara vaazlar verdiği bilinen Çauşeviç'in İstanbul'da çıkan Tasvir-i Efkar ve Tercüman-ı Hakkikat gazetelerinde yazılarının neşredildiği ve muhabirlik yaptığı bilinmektedir.

1903 yılında mezun olan Çauşeviç'e, İstanbul'da kalması için bazı görevler teklif edilmiş; fakat kendisi Saraybosna'ya dönmeyi tercih etmiştir³⁰⁴.

Hafız Muhamed Teufik Efendi Okiç: 1870 yılında Yayçe'de doğmuş; temel dini ilimlerle ilgili dersleri babası Yusuf Efendiden almış; Rüşdiye ve hafızlığı Yayçe'de bitiren Okiç, Medrese Eğitimi için Banya Luka'ya gelmiştir. Banya Luka'daki mezuniyetinden sonra 1885 yılında İstanbul'a gitmiş; İstanbul medreselerinde o dönemdeki Fatih Dersiamlarından Alasonyalı Ali Zeynelabidin Efendi (1851-1917) ve Dramalı İbrahim Hakkı Efendi gibi hocalardan dersler almıştır. İlk hocasından dini ilimler konusunda; ikincisinden de kıraat³⁰⁵ ilmi konusunda icazet almış olan Hafız Muhamed Teufik Efendi Okiç, 1900 yılında İstanbul'dan ayrılarak Bosna'ya geri dönmüştür³⁰⁶.

Ahmed Efendi Burek: 1876 yılında Gornyi Vakuf 'a bağlı Blatuşa köyünde doğmuş; dini ilimlerle ilgili ilk derslerini burada almış vedaha sonra Saraybosna'ya gelmiştir. Bir yandan Saraybosna Kurşumlu (Kurşunlu) Medresesi'nden dersler alırken, diğeri yandan da

³⁰³ M.Orhan Bayrak, **Osmanlı Tarih Yazarları**, Milenyum Yayınları, İstanbul 2002, s.248-249.

³⁰⁴ Ferhat Şeta, **a.g.e.**, s.50-51.

³⁰⁵ Okumak anlamına gelen kıraat, dini bir kavram olarak Kur'an okumak, özellikle namazda Kur'an'dan bir kısım okumak anlamına gelmektedir.

³⁰⁶ Mahmud Traljic, **a.g.e.**, s.260-261.

Darülmualimin'den³⁰⁷ dersler almıştır. Ahmed Efendi Burek buradan mezun olduktan sonra İstanbul'a gelmiş ve eğitimini Denizlili Salih Efendi'den dersler ve 1904-1905 yılında kendisinden icazet alarak Saraybosna'ya geri dönmüştür³⁰⁸.

Salim Muftiç Efendi: 1876 yılında Saraybosna'da doğmuş; mektebi bitirdikten sonra Kurşumlu (Kurşunlu) Medresesi'ne kaydolmuş; bu medrese'de babası Mustafa Hilmi Efendi Omeroviç ve daha sonra da ağabeyi Muhamed Refik Efendi'den dersleri almıştır. Kurşumlu Medrese'den sonra Saraybosna Mekteb-i Nuvvab'a geçmiş ve 1898 yılında mezun olmuştur. Daha sonra İstanbul'a gelen Muftiç, Şehri Ahmet Efendi'den dersler alarak eğitimini tamamlamış ve bu hocadan icazet alarak Saraybosna'ya dönmüştür³⁰⁹.

Osman Asaf Sokoloviç: 1882 yılında Saraybosna'da doğmuş, temel dini ilimlerle ilgili dersleri burada alarak ilk mektep ve rüşdiye Saraybosna'da bitirmiştir. Kardeşi ile beraber İstanbul'a gelmiş ve orta okula kaydolmuştur. İstanbul'da bir sene kaldıktan sonra eğitimine Bursa'da devam etmiş ve mezun olduktan sonra da Saraybosna'ya geri dönmüştür. Hayatı boyunca Bosna-Hersek ve özellikle Bosna-Hersek Müslümanlarıyla ilgili kitap ve belgeler toplamıştır. Kütüphanesinde 10.000 civarında kitap bulunan Sokoloviç, 1908-1945 yılları arasında Saraybosna'daki Hürriyet adlı müslüman işçi ve esnaf birliğinde çalışmış; fakir Müslüman çocuklarının iş bulabilmesi için gayret sarfetmiştir³¹⁰.

Salih Sivçeviç Efendi: 1885 yılında Brčko'ya bağlı Vrajiçe köyünde doğmuş; dini ilimlerle ilgili dersleri ve medrese eğitimini Bosna'da bitirmiş; 1903 yılında da medreseden arkadaşı Aliya Livodiç ile birlikte İstanbul'a gelmiştir. 17 sene İstanbul'da kalan Salih Efendi, 1904 yılında Hafız Mehmet Tevfik Efendi'den yaklaşık 10 sene boyunca dersleri almış ve 1914'te icazet alarak Bosna'ya geri dönmüştür³¹¹.

Mehmed Tufo Efendi: 1885 yılında Saraybosna'da doğmuş; Saraybosna'da mektep, rüşdiye ve Merhemiç medresesini bitirmiş; daha sonra Mekteb-i Nuvvab'a (Yüksek okulu) kaydolmuş ve 1908 yılında bu okuldan mezun olmuştur. Mezun olduktan sonra İstanbul'a gelmiş ve Hasan Alaaddin Efendi'den icazet almış; Bosna Hersek'e döndükten sonra da din dersi öğretmeni olarak Darülmualimin'de görev yapmıştır³¹².

Bu aydınlar daha sonra Bosna-Hersek'te en yüksek makamlara kadar ulaşmışlardır. Örneğin Hafız İbrahim Maglayliç ve Mehmed Cemaleddin Çauşeviç Reisu-l Ulema

---

³⁰⁷ Erkek öğretmen okulu.

³⁰⁸ Mahmud Traljic, a.g.e., s.30-31.

³⁰⁹ Mahmud Traljic, a.g.e., s.201.

³¹⁰ Alija Bejtic, **Osman Asaf Sokolovic i Njegov Doprinis Drustvu i Kulturi Bosne i Hercegovine (Osman Asaf Sokoloviç'in Bosna-Hersek Sosyal Kültürüne Katkısı)**, Sarajevo 1972, s.2.

³¹¹ Ferhat Şeta, a.g.e., s.76.

³¹² Mahmut Traljic, a.g.e., s.334.

görevlerinde bulunmuşlardır. İstanbul'da tahsil görenlerden çoğu, örneğin Rıza Muderizoviç ve Osman Asaf Sokoloviç gibi Boşnak gençleri arasından tarihçiler, öğretmenler, mühendisler, doktorlar vb. Bosna'ya hizmet etmişlerdir.

3.6. 1899-1908 Yıllar Arası Boşnak Müslümanların Din, Vakıf ve Maarif Özerkliği Mücadelesi Çerçevesinde Bosna-Hersek Osmanlı Devleti İlişkileri

İlhaktan önce ve sonra Bosna-Hersek Avusturya-Macaristan maliye bakanının uyguladığı ikili bir denetim altındaydı. Avusturya-Macaristan'ın hükümet sistemi bütün dönem boyunca son derece bürokratik bir şekilde ve polis gücü ile yürütülmüştü. Buradan bir askerî vali sorumluydu. 1882'de sivil hizmetleri denetleyen sivil bir görevli tayin edildi. Bölge idarî bakımdan altı "okrug"a (kısım) ayrıldı (Banaluka, Bihaç, Mostar, Sarajevo, Travnik, Tuzla). Bunlar da sırayla "srez" (bölge) ve "ispostava"lara (en küçük idarî birim) bölündü. 1906'da adlî idare de ayrıldı, ilhakin ardından 1910'da "sabor" (meclis) teşkiliyle bir anayasa yapıldı. Bu meclis yetmiş iki milletvekili ve tayinle getirilen yirmi üyeden oluşuyordu. Bu üyelerin bir kısmı dinî temsilcilerdi (müslümanlarda Reîsülulemâ, Vakıf idaresi başkanı, Üç müftü), bir kısmı da yüksek unvanlı devlet görevlilerinden meydana geliyordu. 1912'de Bosna-Hersek idaresine sivil hizmetlerle ilgili ek yetkiler tanındı. I. Dünya Savaşı sırasında meclis geçici olarak ortadan kalktı³¹³.

Tek bir kral etrafında birleşmiş olmalarına rağmen Avusturya ile Macaristan, düalist monarşik yapıları nedeniyle Bosna-Hersek'in ortaklardan hangisine ait sayılacağı tartışmasına girmişlerdir³¹⁴. Bosna-Hersek'in Avusturya'ya mı yoksa Macaristan'a bağlanacağı tartışması, sonunda Bosna-Hersek'in uzaktan yönetilmesi şeklinde bir anlaşmayla sonuçlanmıştır. İmparatorlukça seçilmiş Ortak Maliye Bakanı (Avusturyalı veya Macar) Bosna-Hersek'in yönetiminden sorumlu olacak, onu da Saraybosna'da kendisine bağlı bir askeri vali temsil edecektir³¹⁵.

1882'den sonra Avusturya-Macaristan'ın olumlu davranışlar göstermeye başlayan yönetimi, Bosna Hersek'in gelişmesi için birçok adım atmış ve çeşitli yatırımları teşvik etmiştir. Bosna halkı artık, "*Avusturya ıslahat yapmak için Bosna'ya gelmiştir*" diye düşünmektedir. Bosna, bu yıllarda hem ekonomide hem de toplumsal alanda modernleşmeye

³¹³ Dzevad Juzbaşiç, **Politika i Privreda Bosne i Hercegovine pod Austro-Ugarskom Upravom (Avusturya-Macaristan İdaresinde Bosna-Hersek'in Siyaseti ve Ekonomisi)**, ANUBIH Yayınları, Sarajevo 2002, s.12.

³¹⁴ Orhan Koloğlu, **Avrupa'nın Kısacasında Abdülhamid**, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s.202.

³¹⁵ Noel Malcolm, **Bosna'nın Kısa Tarihi**, Çev. Aşkın Karadağlı, Om Yayınevi, İstanbul, 1999, s.241.

doğru gitmektedir. Özellikle 1882-1903 yılları arası Bosna-Hersek’inde, 1870’li yıllarda Avusturya’nın Sırbistan’daki başkonsolosu olarak görev yapmış olan Bosna Ortak Maliye Bakanı Macar asıllı Benjamin Von Kallay, görev yapmaktadır³¹⁶.

Avusturya - Macaristan hükümetinin modern idare sistemi getirmesi, ticareti geliştirmesi, yollar inşa etmesi, okullar açması, ilmî kuruluşlar teşkil etmesine rağmen cemiyetin yapısı birçok bakımdan değişmeden kaldı. Bunda Avusturya-Macaristan’ın müslüman ileri gelenleri kendi tarafına çekme ve kazanma çabaları önemli rol oynamış olmalıdır³¹⁷.

Von Kallay, Belgrad’ta görev yaparken Sırp ve diğer Slav milletlerini çok yakından inceleme fırsatı bulmuştur. Kallay, Bosna-Hersek’in 1882’den itibaren Ortak Maliye Bakanı olunca, rekabet halindeki Sırp ve Hırvat milliyetçiliklerini dengelemek üzere Boşnak milli kimliğini ön plana çıkarmak suretiyle üçüncü bir güç oluşturma politikası gütmüştür³¹⁸. Oluşturulmak istenen Bosna milliyetçilik anlayışı, sadece Müslüman kimliğine dayanmamakta, çok dinli ve çok kültürlü bir "Bosnalılık" kimliğini amaçlamaktaydı³¹⁹. Kallay’ın amacı, belirtildiği gibi Hırvat ve Sırp milliyetçiliğinin yıkıcı ideolojilerini zayıflatmaktır. Ancak böyle bir politika, başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Çünkü bu politika sonucu, Bosnalı Katolik ve Ortodokslar arasında Hırvat ve Sırp milliyetçiliği hızla yayılmış ve benimsenmiştir³²⁰.

1891 yılında Kallay, din değiştirebileceğine ilişkin bir belge yayınlar. Buna göre kim dinini değiştirmek isterse, önce mensup olduğu dini cemaat yetkilisinden bir belge alacak, aldığı bu belgeyi girmek istediği dinin yetkililerine verecek ve o dinden sayılacaktır.

XIX. Yüzyılın sonunda ve XX. Yüzyılın başında Bosna’daki Katolik Hırvatlar, Boşnak Müslümanları, Hristiyanlığa çevirmeye zorlamaktadırlar. Bu zorlamalar üzerine Boşnak Müslümanların özerklik mücadelesi, 5 Mayıs 1899’da Mostar Meclisi’nin protestosuyla başlamıştır.

Protestonun nedeni, 3 Mayıs’ta Katolik rahibeler, daha 18 yaşını doldurmamış olan Fata Omanoviç adlı müslüman bir kızı kaçırmışlardır. Babası Osman Osmanoviç, kızının kaçırıldığını polise haber vermiş; bu olay Mostar ahalisini ayağa kaldırmış; olayın ardından Mostar’da Ali Fehmi Dzabiç’in önderliğinde 12 kişilik bir kurul oluşturulmuştur. Bu kurul, emniyet müdürü Baron İsidor Benk’e dilekçe yazarak Fata’nın bulunması ve ailesine teslim

---

³¹⁶ Ilijas Hadzibegović, **Bosanskohercegovački Gradovi na Razmedju 19. i 20 Stoljeca, (19 Yüzyıl Sonunda ve 20 Yüzyılın Başında Bosna-Hersek’in Şehirleri)**, Sarajevo 1991, s.105.

³¹⁷ Dzevad Juzbašić, **a.g.e.**, s.40.

³¹⁸ Misha Glenny, **Balkanlar 1804-1999 Milliyetçilik, Savaş ve Büyük Güçler**, Sabah Kitapları, İstanbul 2001, s.234.

³¹⁹ Noel Malcolm, **a.g.e.**, s.241.

³²⁰ Misha Glenny, **a.g.e.**, s.235.

edilmesini istemiştir. Ayrıca 13 Haziran 1899'de Avusturya-Macaristan hükümeti'ne de bir yazı göndererek, eğer varsa kaçırılmış tüm kızların bulunmasını; ailelerine teslim edilmesini ve bunu yapanların cezalandırılmasını talep etmişlerdir³²¹. Hükümet bu yazıyı dikkate almamış ve *"Bu tür olaylar Müslümanların dini inançlarının zayıf olmasından kaynaklanıyor"* şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Hükümetin bu tutumu, Mostar halkını daha da hayal kırıklığına uğratmış ve Hersek bölgesinde yaşayan Müslümanların direniş için birleşmelerine yol açmıştır. Bu tarihten itibaren de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu yönetimindeki Boşnak Müslümanların din, vakıf ve maarif konularında özerklik mücadelesi başlamıştır³²².

Avusturya Hükümeti ise, direnişçilere zulüm etmeğe ve hapis cezaları vererek direniş bastırmaya çalışmıştır. Diğer taraftan da halk arasında *"hükümet şeriatın konuşulmasına izin vermiyor"* söylentisi yayılmaya başlanmıştır³²³. Ali Fehmi Dzabiç'in önderliğindeki bu kurul, 14 Ekim'de Kallay'a; 19 Ekim 1899'da Avusturya-Macaristan İmparatoruna Franyo Yosip'e birer şikâyet dilekçesi göndermiştir³²⁴. Bu dilekçelerde Fata Omanoviç olayından ziyade genel olarak Bosna Hersek'teki Boşnak Müslümanların içinde bulunduğu zor durum³²⁵ ve Boşnak Müslümanların imparatorluk yönetiminin uygulamaları nedeniyle almış oldukları dini eğitim seviyesinin giderek düştüğü anlatılmıştır³²⁶. Dilekçelerde, müslümanlara yapılan uygulamalardan memnun olmadıkları belirtilmiş, Vâkıf kaynaklarını kontrolsüz bir şekilde harcayan Avusturya-Macaristan kontrolü altındaki Eyalet Vakıf İdaresi eleştirilmiştir³²⁷.

Avusturya-Macaristan Hükümeti ise, 12 Aralık 1899'da bu dilekçeleri reddederek Ali Fehmi Dzabiç'in görevden alınmasını istemiştir. Hersek bölgesinde yaşayan Boşnak Müslümanlar, Katolikler'in kendilerine yaptıkları baskılardan ve zulümlerden dolayı Avusturya-Macaristan İmparatoru Peşte'deyken tekrar şikâyette bulunmuşlar; ama yine bir sonuç alamamışlardır. Ortak Maliye Bakanı Kallay ise, Müftü Ali Fehmi Dzabiç'in başlatmış

---

³²¹ Mustafa İmamoviç, **Historija Bosnjaka**, Preporod Yayınları, Sarajevo 1997, s.389-390.

³²² Osman Karatay, "Habsburg İdaresinde Bosna ve Boşnaklar", Derleyen: Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, **Balkanlar El Kitabı**, KaraM Yayınları, C.I-Tarih, Çorum 2006, s.543.

³²³ Safet Bandzovic, **İseljavanje Muslimanskog Stanovništva İz Srbije i Crne Gore Tokom XIX Stoljeca, (XIX Yüzyılda Sırbistan ve Karadağ'dan Müslümanların Göçü)**, El Kalem Yayınları, Sarajevo 1998, s.142.

³²⁴ Ferdo Hauptman, **Borba Muslimana Bosne i Hercegovine za Vjersku Vakufsko-Mearifsku Autonomiju, (Bosna Muslimanlarının Din, Vakıf ve Maarif Konularında Özerklik Mücadelesi)**, Gradja, Arhiv Socijalisticke Reublike BIH, Sarajevo 1967, s.15.

³²⁵ Fuad Slipicevic, **Bosna i Hercegovina od Berlinskog Kongresa do Kraja Prvog Svjetskog Rata, (Berlin Kongresi'nden Birinci Dünya Savaşı'nın Sonuna Kadar Bosna Hersek)**, Skolska Knjiga, Zagreb 1954, s.28.

³²⁶ Ferdo Hauptman, **a.g.e.**, s.15.

³²⁷ Aydın Babuna, **Bir Ulusun Doğuşu Geçmişten Günümüze Boşnaklar**, Çev. Hayati Torun, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s.66.

olduğu bu hareketin, İstanbul'daki bir avuç "*hoşnutsuz*" insan ya da Bosna'daki Sırlar tarafından yönlendirildiğini ileri sürmektedir³²⁸.

Bu olaylara müdahale etmeyip Müslümanları hayal kırıklığına uğratan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Hükümeti, diğer taraftan hükümetin din değiştirme konusunda bir girişim başlatması ve buna benzer diğer uygulamaların tartışmaları sürerken, Müftü Ali Fehmi Dzabiç hükümetin izniyle Eylül 1900 tarihinde Saraybosna'daki Moriç Han'da "Saraybosna Konferansı"nı toplamıştır³²⁹.

Bu toplantıda, birçok mesele tartışılmıştır. Katılımcılardan bir kısmı, oluşturulacak yeni yasa tasarısının sadece dini konulardan ibaret olmamasını; tarımla ilgili çeşitli meselelerin de kapsanmasını talep etmişlerdir. Müftü Dzabiç tarımla ilgili meseleler üzerinde fazla durmayıp konunun kısaca özetlenmesinin yeterli olacağını, bu yasa taslağında tarım sorununu öne çıkartmanın çok da anlamlı olmadığını belirtmiştir. Bazı katılımcılar da bir İslam (Osmanlı) Bankasının kurulmasını, Osmanlıca'nın resmi dil olarak kabul edilmesini istemektedirler³³⁰.

Yine aynı yıl içinde Müftü Ali Fehim Dzabiç önderliğinde ve çeşitli sancakların milletvekillerinden oluşan 32 üyeli bir kongre, 26 Kasım 1900 tarihinde Budapeşte'de toplanmıştır³³¹. Bu toplantıda, Avusturya-Macaristan Hükümeti'nin Boşnak Müslümanlara karşı yürüttüğü politikalar, Müslümanların eğitim gördükleri okulları kendi istedikleri gibi idare edememeleri ve Bosna Hersek halkının okullarda verilen eğitimin Hırvat Katolik fikrini aşılarda olduğu konuşulmuştur. Toplantı sonucunda ise, hükümete verilmek üzere, Müslümanlar için, din ve işle ilgili konulardaki eğitim ve öğretim usullerinde "idari serbesti"nin istendiği bir muhtıra hazırlanmıştır. Ortak Maliye Bakanı Kallay, Boşnak Müslümanların özerklik hareketinin durdurulamayacağını anlayarak temsilcilere görüşmeyi kabul etmiştir³³². Müftü Dzabiç, 19 Aralık'ta Kallay'a bir memorandum teslim etmiştir. Memorandumda Boşnak Müslümanlar ısrarla yine din, vakıf ve maarif konularında özerklik istemektedirler³³³. Kallay ve hükümet, konuya ilişkin olarak vakıf ve dini okulların idaresi konusunu kabul edebileceklerini; ancak bunun sınırlı olabileceğini belirtmişlerdir³³⁴.

---

³²⁸ Nusret Sehic, **Autonomni Pokret Muslimana za Vrijeme Austrougarske Uprave u Bosni i Hercegovini, (Bosna Hersek'te Avusturya-Macaristan Yönetimindeyken Müslümanların Özerk Hareketi)**, Sarajevo 1980, s.61.

³²⁹ Fuad Slipicevic, **a.g.e.**, s.17.

³³⁰ Nusret Sehic, **a.g.e.**, s.63.

³³¹ Tomislav Kraljacic, **Kalajev Rezim u Bosni i Hercegovini (1882-1903) (Kalay Döneminde Bosna Hersek 1882-1903)**, Sarajevo 1987, s.410-411.

³³² İbrahim Kemura, **Gayret 1903-1941**, Kulturno Naslijedje Yayınları, Sarajevo 1986, s.13-27.

³³³ Mustafa Imamovic, **Historija Bosnjaka**, Preporod Yayınları, Sarajevo 1997, s.392.

³³⁴ Ferdo Hauptman, **a.g.e.**, s.122.

Avusturya-Macaristan Hükümeti'nin sınırlı bir uygulamayı kabul edeceği konusuna karşı olan Boşnak Müslümanlar, sınırlı bir uygulamayı red ettiklerinden görüşmeleri sonlandırmışlardır. Hükümet de özerklik isteyen Boşnak Müslümanlara karşı "polis yönetimi" uygulamaya; Boşnak Müslümanları sürekli takipler, sürgüne göndermeler ve göçe zorlamalar gibi tedbirlerle baskı altına almaya başlamıştır. Boşnak Müslümanların ileri gelenlerinin özellikle İstanbul ve Budapeşte'ye yaptıkları gezilere sınırlamalar getirmiştir. Yaklaşık bir yıl sonra 30 Ekim 1901 yılında yürürlüğe sokulan göç kararnamesi, yapılan baskı ve zulümün bir başka çeşididir. Avusturya-Macaristan Hükümeti bu kararnameyle iki şeyi amaçlamaktadır: Birincisi, Boşnak Müslümanların ülkede kalması temin edilecek³³⁵; ikincisi ise, Avusturya-Macaristan hükümetinin izni olmadan ülkeyi terk edenler "izinsiz göçmenler" olarak ilan edilerek bunların Bosna-Hersek'e geri dönüşleri yasaklanacaktır³³⁶.

Yukarıda işaret edildiği gibi bu göç kararnamesi yürürlüğe girdikten sonra, izinsiz ülkeyi terk edenler "izinsiz göçmen" olarak fişlenmişlerdir. Ocak 1902'de İstanbul'a giden Müftü Dzabiç de bu yasa sayesinde "izinsiz göçmen" olarak ilan edilmiş; memleketine geri dönmesi yasaklanmış ve hükümet tarafından "Müftü" ünvanı kaldırılmıştır. Müftü Dzabiç bu ziyaretiyle başlatacağı yeni muhalefet hareketi için İstanbul'un desteğini almak istemektedir³³⁷.

Ancak Dzabiç, yasa nedeniyle 1918'deki ölümüne kadar İstanbul'da kalmıştır. Bu süre içinde İstanbul'un zengin kütüphaneleri gezmiş; Osmanlı aydınları ve bilim adamlarıyla buluşmaya başlamıştır. Evi, o dönemin meşhur aydınlarının toplantı mekanı olmuş; bu mekan, aralarında Mehmet Akif Ersoy'un da bulunduğu bir çok önemli kişi ziyaret etmiştir. Daha sonra Ali Fehmi Dzabiç, İstanbul Darülfünun'da Arap Dili ve Edebiyatı hocalığı yapmıştır. Bu süre içinde Dzabiç ayrıca, 1908 yılında Avusturya-Macaristan idaresi altındaki Bosna-Hersek'te yaşayan Boşnak Müslümanların durumuyla ilgili Arapça bir bildiri hazırlamış; bu yüzden de Darülfünun'dan uzaklaştırılmıştır. Bu olaydan ölümüne kadar (12 Ağustos 1918) geçen süre içinde mütevazibir hayat yaşayan Dzabiç, arkasından iki eser

---

³³⁵ Yürürlüğe giren bu kararname, 1883 tarihli göç kararnamesinin değiştirilmiş biçimi olan bir kararnamedir. Burada Avusturya-Macaristan Hükümeti Boşnak Müslüman nüfusunu, Bosna'daki yaşayan diğer halklarla dengelemeyi hedeflemiştir. Boşnak Müslümanların nüfusu, Osmanlı Devleti'ne göç ederken azalan nüfusa karşı Bosna'da Boşnak Ortodoks (Sırp) nüfusunun hızla artacak olması, Avusturya-Macaristan siyaseti açısından önem arz etmektedir.

³³⁶ Fuad Slipicevic, **a.g.e.**, s.17.

³³⁷ Nusret Sehiç, **a.g.e.**, s.64.

bırakmıştır. Bu eserlerden ilki "*Husn aş-Şahaba fi Şarh 'Aş'ar aş-Şahaba*" olup 1906 yılında; diğeri olan "*Talaba at-Talib fi Şarh Lamiya Abi Talib*" ise, 1909 yılında basılmıştır³³⁸.

XIX. Yüzyılın başlarında Boşnak Müslümanların din, vakıf ve maarif konularında özerklik mücadelesi devam ederken, Bosna'da kendilerini Katolik yapmağa uğraşan papazlar hakkında şikayete bulunan bir okuyucuya, İstanbul'daki Jön Türk basın organından şöyle bir cevap verilmiştir:

...Aziz Dindaşlar, me'yus (kederli) olmayınız, sizi rahatsız eden bu Katolik papazları bir zamanlar koca Fransız milletini birbirine katarlardı. Fakat bugün ilm ü muarefetle tenevvür etmiş (ilmi ile birbirini aydınlanmış) olan o koca millet bu papazları memleketden koğdu (kovdu). Daha doğrusunu isterseniz bu gürüh-i la-yetelhüni (toplum) Fransız milletinden ziyade Fransanın ilm ü irfani ve Paris'in o mükerrem (saygı değer) Sorbonne Dar-ül-fününü (Üniversitesi), mektepleri koğdu (kovdu)...Zulmet-i cehl (cehaletin zulmeti) ve nadani içinde kalan milletler daima bu belalara mahkumdurlar³³⁹.

1903-1908 yıllar arasında ilk kez bu dönemde Boşnak müslümanlar siyasi parti ve örgütler kurmaya başlamışlardır. 1903'te Ortak Maliye Bakanı Kallay vefat edince, yerine Baron Burian geçmiştir.

1906 Şubat ayında Şerif Arnautoviç, Mehmed Bey Dziniç, Şemsi Bey Zaimoviç ve Derviş Bey Miralem özerklik mücadelesinin devamı için Ali Fehmi Dzabiç'ten bazı dokümanları almak amacıyla İstanbul'a gitmişlerdir. Bu girişim, Bosna'daki Boşnak Müslümanlar içinde büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Bir ay süren görüşmelerden sonra bu grup, Dzabiç'ten gerekli dokümanları ve yetkiyi alabilmiştir³⁴⁰.

Bosna'ya döndükten sonra Şerif Bey Arnautoviç, din, vakıf ve maarif özerkliği konusundaki mücadeleyi Nisan 1906 itibariyle yeniden başlatma niyetindedir. Bu girişimle ilgili olarak önce, Budapeşte'de bir çalışma ofisi açılmıştır. Hedef, özerklik mücadelesini basına tanıtmaktır. 1906 yılı sonbaharında ise, "Musavat" adlı gazeteyi çıkarılmıştır. Musavat gazetesi Boşnak Müslümanlar için 3 şeyin önemli olduğunadikkat çekmektedir:

- *Din, eğitim ve siyasi özgürlük için mücadele etmek,*
- *Boşnak Müslümanların maddi yönden güçlü olması gerektiği,*

³³⁸ Bakir Sadak, "Ali Fehmi Dzabiç", **Anali Gazi Husrev-Begove Biblioteke**, C.XVII-XVIII, Sarajevo 1996, s.294; Bu konuda daha geniş bkz.: Mustafa Selçuk, **İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi 1900-1933**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2012.

³³⁹ M.Şükrü Hanioğlu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak "Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti" ve "Jön Türklük"**, C.I, (1889-1902), İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.48.

³⁴⁰ Ferdo Hauptman, **a.g.e.**, s.123.

- *Boşnak Müslümanların haklarını tamamen sahip çıkan bir siyasi oluşum.*

Bu girişim karşısında yeni Ortak Maliye Bakanı Baron Burian, başka çaresi olmadığını görmüş ve Boşnak Müslümanlarla 1901 yılında kesilen görüşmelerin tekrar başlatılmasını düşünmek zorunda kalmıştır. Musavat gazetesi ise, bu siyasi oluşumda köylüler yerine, özellikle şehirli Boşnak Müslümanların yer almasını istemektedir. Çünkü mücadeleyi yönetenler, Boşnak Müslümanlardan çoğunun şehirlerde yaşadığını; bu mücadeleyi şehirli sayesinde kazanabileceklerini düşünmektedirler. Nitekim o yıllarda Boşnak Müslümanlar, kent nüfusunun mutlak çoğunluğunu oluşturmaktaydılar³⁴¹.

3 Aralık 1906 yılında Ali Firdus Bey ve arkadaşları, Slavonski Brod'da bir araya gelerek Müslüman Halk Örgütü'nü (MNO) kurmuşlar; Ali Firdus Bey'i de başkan seçmişlerdir. Slavonski Brod'daki toplantıya Veisbeg Bişçeviç, Huseinbeg Ceriç, Şerif Arnautoviç, Dervişbeg Miralem gibi Boşnak Müslüman camianın önde gelen isimleri katılmıştır. Katılanların çoğu din, vakıf, maarif ve azınlık sorunlarına ilaveten tarım işleri mücadelesinin de birlikte yürütülmesinden yanadır. Hazırlanmış olan tüzükte yer alan istekler bazı ana başlıklar halinde şunlardır:

- *Göçmenlerin geri dönmeleri için izin çıkarılması*³⁴²,
- *Belediyede ve resmi kurumlarda özgürlük*³⁴³,
- *Müslümanların insani haklarına saygı gösterilmesi*³⁴⁴,
- *Gayrimüslimlerin Boşnak Müslümanları istedikleri gibi yönetmemeleri.*

Boşnak Müslümanlar özellikle son madde üzerinde durmaktadırlar. Çünkü Katolik Hırvatlar istedikleri yerde toplantı yapabilirlerken; Boşnak Müslümanların bir araya gelerek toplantı yapmalarına yasaktır, hatta bir yerden bir yere gitmeleri bile yollarda tutuklanıp hapse atılmalarına neden olmaktadır.

Ali Bey Firdus'un MNO (Müslüman Halk Örgütü) Partisi'nin başkanı seçilmesinden sonra, Musavat gazetesinde partinin resmi yayın organı olmasına karar verilmiştir. MNO Partisi gazetede, Bosna Hersek'in Osmanlı Devleti'nin bir parçası olduğunu, Berlin Kongresi

³⁴¹ Mustafa Imamovic, *a.g.e.*, s.397-398.

³⁴² Göç edenler çoğunlukla Boşnak Müslümanlar olduğu için, Bosna-Hersek'in demografik durumu tamamen değişmişti. Ortodoks Sırp ve Katolik Hırvat ahalinin, Boşnak Müslüman ahalisi ile dengelenmesi gerekiyordu.

³⁴³ Sansürlü basın özgürlüğü de bu isteğin yanında yer alıyor; Partinin yayın organı "*Musavat*" ve diğer gazeteler için de basın özgürlüğü isteniyordu.

³⁴⁴ Avusturya-Macaristan döneminde Boşnak Müslümanların üzerine Katolik Hırvatlarca Hristiyanlaştırma politikası güdülmüştü. Bazı Katolik din adamları, Boşnak Müslüman kızları din değiştirme konusunda teşvik ediyorlardı.

hükümleri çerçevesinde Avusturya-Macaristan'a sadece hükümet işlerinin verildiği konularını yayınlamaktadır³⁴⁵.

Müslüman Halk Örgütü, 1907 yılı başında Bosna Hersek'in tüm bölgelerinde halk komiteleri oluşturulmasına karar vermiş; aynı yıl gerçekleşen halk komiteleri seçimlerine 130.000 kişi katılmıştır. Halk komiteleri daha sonra, kendi delegelerini MNO'nun 11 Mart 1907'de Budapeşte'de yapılan kongresine göndermiş; Halk komitelerinin delegeleri de Budapeşte'deki kongrede partinin yeni "*İcra Komitesi*"ni seçmişlerdir. İcra Komitesi, 18 kişiden oluşmaktadır. Kongre, İcra Komitesi'ne ayrıca, Bosna Hersek'teki Boşnak Müslümanları tüm konularda temsil yetkisi vermiştir. Çünkü partinin politikaları, herhangi bir kriz durumunda halk komiteleri tarafından belirlenmekteydi. Diğer taraftan Ortak Maliye Bakanı Burian dakurulmuş bulunan Eyalet Vakıf Komisyonu'ndan, dini özerkliğin yeniden nasıl düzenlenmesi gerektiği konusunda önerilerde bulunmasını istemiştir. İcra Komitesi, Avusturya-Macaristan Hükümeti tarafından atanmış ve Boşnak Müslümanlar adına konuşacak temsilcilerle görüşmeyeceğini; halk komiteleri tarafından seçilmiş delegeleri, Bosna-Hersek Boşnak Müslümanlarının gerçek temsilcileri olarak tanıdığını açıklamıştır. Başka seçeneği olmayan Avusturya-Macaristan Hükümeti, İcra Komitesi'ni Boşnak Müslüman halkın temsilcisi olarak tanımak zorunda kalmış ve 1901'de kesilen müzakereler yeniden başlamıştır³⁴⁶.

İcra Komitesi, 1 Haziran 1907 tarihinde Baron Burian'a verilmek üzere bir dilekçe hazırlamış; dilekçede geçmişteki özerklik mücadelesinden kısaca bahsedilerek, anlaşmazlık konuları ile yeni gereksinimlere yer verilmiştir. İcra Komitesi bu dilekçede ayrıca, tarım kesiminin ekonomik durumunda vurgu yapmıştır. Komite Baron Burian'a, "*Bizleri seçmiş olan halk; bizlere din, vakıf ve maarif özerklik mücadelesinin yanısıra olumsuz ekonomik koşulların düzeltilmesi konusunu da emanet etmişlerdir*" şeklinde bir mesaj vermiş; dilekçede ayrıca Müslüman Boşnakların sivil özgürlüklerini kısıtlayan "polis yönetimi"nin de kaldırılması talep edilmiştir. Ali Bey Firdus önderliğindeki Boşnak Müslümanlar Heyeti, bu dilekçeyi, 5 Temmuz 1907 tarihinde Viyana'da Baron Burian'a teslim etmişler ve iki gün sonra da müzakereler başlamıştır. Baron Burian, heyet üyelerine din, vakıf ve maarif sorunu ile ekonomik sorunların ayrı ayrı ele alınması gerektiğini söylemiş; bu öneri kabul edilmiş ve bunun üzerine dini konulardaki görüşmeler için Baron Kuçera görevlendirilmiştir³⁴⁷.

³⁴⁵ Sacir Filandra, **Bosnjacka Politika u XX. Stoljecu**, (XX. Yüzyıl'da Boşnakların Siyaseti), Sejtarija Yayınları, Sarajevo 1998, s.28.

³⁴⁶ Aydın Babuna, **a.g.e.**, s.181.

³⁴⁷ Mustafa Imamovic, **Pravni Polozaj i Unutrasnjo-Politicki Razvitak BIH od 1878 do 1914**, Magistrat Yayınları, Sarajevo 2007, s.174.

Boşnak Müslüman hareketine artık hem Budapeşte'deki Macar basını, hemde diğer siyasi oluşumlar gerekli ilgiyi göstermeye başlamıştır. Hatta bazı Macar parlamenterler, Boşnak Müslümanların isteklerini parlamentoda ve meclis komisyonlarında bazen bizzat kendileri gündeme getirmişlerdir³⁴⁸.

Saraybosna'da dini konulara ilgili 24 Haziran 1907 tarihinde bir toplantı olmuştur. Toplantıdaki uzun görüşmelerden sonra Boşnak Müslümanların "menşur"³⁴⁹ sorunu dışında tüm istekleri kabul edilmiştir. Çünkü, müzakere başlamadan önce halk, İcra Komitesi'ni "*Ya tüm isteklerimiz yada hiçbir şey*" şeklinde uyarmıştır. Bu uyarıyı yapan halka göre, din ve toprak hükümlerini ile "menşur"un verilme yetkisi, sadece Padişaha aittir. Baron Kuçera ise "menşur" sorununu daha sonraya ertelemek istemektedir. Ancak Boşnak temsilcileri bu sorunun bir an önce halledilmesini istemektedirler. Dolayısıyla her iki tarafın isteklerindeki anlaşmazlıklar nedeniyle sürdürülen görüşmeler 13 Temmuz 1907 tarihinde kesilmiştir. Müslüman Halk Örgütü, padişahın ağırlığının sürdürdüğünü hissettirmek amacıyla tüm ülkede padişahın doğum gününü kutlama organizasyonu yapmaya karar vermiş ve İcra Komitesi, Ağustos ayının başında tüm Boşnak Müslümanları padişahın doğum gününü kutlamaya davet etmiştir. Hükümet ise, çeşitli baskılarla bu kutlamaları engellemeye çalışmıştır. Müslüman Halk Örgütü de her sene 18 Ağustos'ta nasıl İmparator Franyo Josep'in doğum günü kutlamaları yapılıyorsa; padişahın doğum gününün de kutlanması gerektiğini ileri sürmüştü; ve aynı tarihlere denk getirmeye çalışmışlardır³⁵⁰.

Aynı zamanda Taşlıca (Yeni Pazar Sancağı) şehrindeki Sırp kurumları ve Sırp halkı; bu vesileyle gelmiş Bosnalı misafirlerle birlikte II.Abdülhamid'in tahta çıkışının yıldönümü kutlamışlardır. 19 Ağustos gecesinde Taşlıca'daki okulların öğrencileri ve öğretmenleri ve çok sayıda genç, fenerlerle Süleyman Paşa Hazretleri'nin evinin ve hükümetinin önüne giderek yıldönümünü tebrik etmişler ve padişahın marşını (Hamidiye marşı) okuyarak vatandaş olarak bağlılıklarını ifade etmişlerdir. Yıldönümü kutlamak Bosna-Hersek'te yasak olduğundan, Saraybosna, Çayniçe, Foça ve Vitez'den yetmiş kadar insan, doğum gününü kutlamak için, gösteri yaparak Taşlıca'ya gelmişlerdir. Bosna-Hersek'teki diğer şehirlerden de büyük bir kalabalık, bu kutlama için Taşlıca'ya gelmek üzere hazırlık yapmış, fakat Bosna'daki yönetim, halkın Osmanlı Devleti'ne gitmek için pasaport istemesi üzerine ve bunun sebeplerini de öğrenince, bazı kimselerin pasaportlarını vermemiş, bazılarının da

³⁴⁸ Aydın Babuna, **a.g.e.**, s.182.

³⁴⁹ Menşur: Padişah tarafından birine vezirlik, beylerbeylik ve diğer bir mansıbın tevcihini veya serdarlığa tayinini mutazzamın verilen ferman yerinde kullanılır bir tabirdir. Bkz.: Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.II, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1993, s.478.

³⁵⁰ Mustafa Imamovic, **a.g.e.**, s.175.

pasaportlarını geç vermiş olduğu için, insanlar geç kalmışlar ve kutlamaya yetişememişlerdir. Böylece, birçok insanın kutlamaya katılmasına mani olunmuştur³⁵¹.

Fakat, 30 Ağustos 1907 tarihinde MNO yayın organı Musavat Gazetesi'nin ilk sayfasında "*Padişahım çok yaşa!*" yazılarak kutlamalar yapılmış. Bunun üzerine Baron Burian, Sultan II.Abdülhamid'in doğum günü kutlamalarından hemen sonra Boşnak Müslüman temsilcilerle görüşmelerin tekrar başlatılması için hükümete emir vermiş ve 13 Kasım 1907 tarihinde Hükümet, Ali Bey Firdus'a görüşmeye hazır olduklarını bildiren bir davetiye göndermiştir³⁵².

Görüşmeler 7 Ocak 1908 tarihi itibariyle tekrar başlamış; görüşmelerde Boşnak Müslümanlar ısrarla işgal edilmiş toprakların padişaha ait olduğunu; Avusturya-Macaristan'ın bu topraklar üzerinde sadece yönetici olduğu fikrini savunmuşlardır. Boşnak müslümanların savunduğu gibi Berlin Kongresi'nin kararlarına göre Avusturya-Macaristan Bosna Hersek üzerinde sadece yöneticilik hakkına sahiptir; dini konular ise, padişah veya halifenin yetkisindedir. Dolayısıyla müslüman temsilcileri, Şeyhülislama da menşur reisleri konusundaki kararların, ancak padişah veya halife tarafından verilebileceğinde ısrar etmişlerdir. Bu fikir, Hafız Süleyman Şarac, Hacı Munib Efendi Korkut ve Hacı Salih Efendi Alaybegoviç gibi bir takım Boşnak Müslüman temsilciler tarafından da desteklenmektedir. Bu desteklemeler nedeniyle Avusturya-Macaristan Hükümeti Hafız Süleyman Şarac'ı görevden almış ve disiplin komisyonuna sevk etmiştir³⁵³.

Müslüman Halk Örgütü üyeleri, "menşur" konusunda toplumda iki farklı görüşün oluştuğunu görmüş; bunun Avusturya-Macaristan Hükümeti'nce MNO üyelerini bölmeye yönelik bir taktik olduğunu kavramıştır. Çünkü bu konuda fikirleri, hükümetin kasten basına sızdırdığını düşünen MNO, bu sorunu çözmek için tekrar halk toplantısı yapmaya karar vermiştir.

Bu toplantı, 20 Ocak 1908'de ülkenin her bölgesinden davet edilmiş 1.200 delegeyle Saraybosna'da gerçekleştirilmiştir. Toplantıdaki görüşmelerde "menşur" konusunda beş farklı fikir ortaya çıkmıştır. Bu beş farklı fikrin Müslüman Halk Örgütü'nün bölünmesine neden olabileceğini farkederek Ali Bey Firdus, bölünmeyi engellemek üzere yeni bir görüş ortaya atmıştır. Ali Bey Firdus, bu beş fikrin de İstanbul'daki Şeyhülislam'a³⁵⁴ gönderilmesini; hangisinin şeriata uygun olduğunun Şeyhülislam tarafından karar verilmesini istemiş; MNO alınan bu kararı, hükümete de bildirmiştir. Şeyhülislam'ın vereceği karar beklenirken;

---

³⁵¹ Fahriye Emgili, Mustafa Kahramanyol, **Sırbistan'ın Osmanlı Topraklarındaki İstihbarat ve Teşkilatlanma Çalışmaları (1898-1912)**, Cedit Neşriyat, Ankara 2012, s.140.

³⁵² Mustafa Imamovic, **Historija Bosnjaka**, Preporod Yayınları, Sarajevo 1997, s.175.

³⁵³ Mustafa Imamovic, **a.g.e.**, s.177.

³⁵⁴ Mehmed Cemaleddin Efendi 1891-1909.

Avusturya-Macaristan Hükümeti, söz konusu kararın kendi istediği şekilde çıkması ve lehinde olması için gerekli tüm diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Ancak, Şeyhülislamıktan gelen cevap ise, üç ana noktayı işaret etmektedir:

- *Manevi Seçim Kurulu, Reisu'l-ulema'nın yerine üç temsilci seçecek,*
- *Üç temsilciden birini ise, Avusturya-Macaristan Kralı tayin edecek,*
- *Avusturya-Macaristan tarafından seçilecek kişinin ismi, "menşur"un çıkarılması için İstanbul Şeyhülislamlığına gönderilecekti³⁵⁵.*

Bu çözüm şekli üzerine Avusturya-Macaristan Hükümeti artık, Boşnak Müslümanların İstanbul ile olan din bağlarını kabul etmek zorunda kalmış; Avusturya-Macaristan Hükümeti ile varılan bu çözümden sonra, ortam biraz rahatlamıştır.

Bu arada Boşnak Müslümanlar açısından Musavat Gazetesi ve gazetenin önemi ile Sırplarla olan ilişkilerde geline noktanın da ayrıca hatırlatılması gerekmektedir. Resmi yayın organı olarak kabul edilen Musavat Gazetesi, Müslüman Halk Örgütü'nün tüm kültür ve siyasi çalışmalarını yayınlamaya devam etmiş; tirajı 1.600'e, abone sayısı da 1.480'e ulaşmış; ancak bu gazete, yayın hayatını 1909'a kadar sürdürebilmiştir. Bu Gazete, yayın hayatı boyunca başta Bosna'daki Boşnak Müslümanlar olmak üzere, İstanbul'da eğitim gören ulemaya da kahvehanelerde sohbet ederek, yeni haberleri konuşma ve dünyada olup bitenleri birbirlerine aktarma imkanını veren bir görev üstlenmiştir. Aynı dönemde Bosna Hersek'te yaşayan Boşnak Ortodokslar (Sırp) da kendi Sırp Halk Örgütü'nü (SNO) kurmuşlardı³⁵⁶.

Tüm bu mücadeleler göstermiştir ki, uluslararası hukuk açısından, Sultan'ın Bosna-Hersek üzerinde egemenliği sürmektedir; Avusturya-Macaristan'ın ise, bu topraklar üzerinde sadece idaresel bir yetkisi vardır. Berlin Kongresi kararlarına rağmen, Avusturya-Macaristan gerçekleştirdiği uygulamalarla, bu kararların aksine hareket ederek fiili bir durum oluşturmak istemektedir.

Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhaka yönelik bu tarz bir politika izlemesi, hem kendi iç siyaseti, hemde kendi uluslararası siyaseti bakımından önemlidir. Avusturya-Macaristan'a göre uyguladıkları bu politika, ne Berlin Kongresi kararlarına, ne de Osmanlı Devleti menfaatlerine aykırıdır. Bunun Osmanlı Devletini rahatsız edeceği bir yanı olduğu kesinlikle düşünülmemektedir.

Diğer taraftan 1881 yılında Avusturya-Macaristan, Rusya ve Almanya kendi aralarında "Üç İmparator İttifakı" oluşturmuşlardır. Nitekim bu oluşum, Avusturya-Macaristan'a daha

³⁵⁵ Mustafa Imamović, a.g.e., s.404.

³⁵⁶ Zerrin Olaş, **Avusturya-Macaristan İmparatorluğu İşgalinde Bosna-Hersek**, Sakarya Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2007, s.64.

rahat hareket etme imkanı sunma amaçlıdır. Bu ittifaka göre Rusya ve Almanya, Avusturya-Macaristan'ın Bosna Hersek'i istediği zaman ilhak etme hakkını tanımaktadırlar³⁵⁷. Artık ilhak da yavaş yavaş düşünölmeye başlamıştır.

Avusturya-Macaristan Hükümeti Bosna Hersek'in ilhakını, 1882-1883 Hersek İsyanı sonrası ile 1896'da Ermenilerin Papken Siyuni önderliğinde Osmanlı Bankası'na basmalarının hemen ardından iki kez gündemine almıştır.

Avusturya-Macaristan Hükümeti Bosna-Hersek'in işgalini, Osmanlı Devleti'nin iç meseleleriyle uğraşırken, yani en zayıfladığı dönemde ya da Osmanlı Devleti'nin dağılması halinde düşünmüşler; böyle bir fırsatı da Jön Türklerin Devrimi ve 23 Temmuz 1908 tarihinde II.Meşrutiyet'in ilanıyla yakalamışlardır. Avusturya-Macaristan Hükümeti'nin Bosna-Hersek'i o zamanlar ilhak etmek istemesindeki temel neden, Jön Türkler devriminin Bosna üzerinde oluşturacağı etkileri önleme amaçlı olmasıdır. İttihat ve Terakki Cemiyeti II.Meşrutiyet'e kadar Bosna Hersek'te Boşnak Müslümanlara karşı yapılan baskı ve zulümleri Sultan'a karşı verdikleri mücadelede araç olarak kullanmışlardır. Bu konuda II.Abdülhamid'in yetersiz kaldığını ileri sürmüşler; Sultan'ın Halifelik görevlerini gereği gibi yerine getirmediğini ve Boşnakların haklarını savunamadığından bahsetmişlerdir. İttihatçılar Bosna'yı fiilen Osmanlı toprağı saymakta; bu görüşleriyle de Bosna'da gizliden gizliye İttihat ve Terakki taraftarı kazanmaya çalışmaktaydılar³⁵⁸.

İttihat ve Terakki başlangıçta, Cemal Paşa'nın talimatıyla 1906 yılında Dr. Nazım Beyi, Bosna-Hersek meselesinde katkı yapmak ve Avrupa'daki üniversitelere Türk öğrencileri yerleştirmek maksadıyla Avrupa'ya göndermiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en önemli üyelerinden biri olan Dr. Nazım Bey Avrupa'dayken, Cemiyet'in propagandasını yapan şubeleri kontrol etmek ve yönetmekle görevlidir³⁵⁹. Oldukça hareketli bir hayata sahip olan ve Cemiyet'e sadık biri olan Dr. Nazım Bey, Bosna'da da bir şubenin açılmasını isteyen üyelere:

"Memleketinizin asıl vatana yakın olması sebebiyle orada tesis edilecek şubenin ehemmiyetini hakkıyla takdir buyurursunuz. Hükümetten müsaade almak hususundaki müracaatın ne sizin ne de bizim tarafımızdan icrası caiz olmaz. Çünkü şube teşkilatı sizin ve bizim aramızda gizli kalacak, yalnız sizler ve bizler bileceğiz. Bu hususta bir şey bildirmeyeceğimiz gibi size de sorarlarsa ret ve inkar edeceksiniz. Bu gibi cemiyetlerin şubeleri daima gizli kalması ve azalarının kimlerden ibaret olduğu bilinmemesi esas şartlardandır"

³⁵⁷ Noel Malcolm, **Bosna'nın Kısa Tarihi**, Çev. Aşkın Karadağı, Om Yayınevi, İstanbul 1999, s.227.

³⁵⁸ Zafer Gölen, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Bosna-Hersek'in İlhakına Tepkiler", **Toplumsal Tarih**, sayı 60, İstanbul 1998, s.10.

³⁵⁹ Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, Çev. Ayda Erbal, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s.63-64.

şeklinde bir mektup yazmıştır³⁶⁰. Mektuptaki bu sözleriyle Dr. Nazım Bey, Bosna'daki üyeler için, diğerleri için yaptıkları gibi belli şartlar koymaktan vazgeçmiş, birkaç arkadaşla işe başlamalarını ve sonunda mutlaka başarıya ulaşabileceğini söylemek istemiştir.

Başlangıçta şube için riyaset ve evrak tanzimi yapacak birkaç azanın yeterli olacağını; azaların verecekleri aidatların, ilk aşamadaki küçük masrafları karşılayabileceğini belirten Dr. Nazım Bey, bunların dışında şube üyelerinden esas istediği temel vazifelerden bazıları ise, şunlardı: (i) *İstikbaldeki hizmetleri yapabilmek için kendilerini Bosna'da iyi gizleyip korumaları*, (ii) *Bosna'daki vatandaş ile merkez teşkilat arasında aracılık yaparak cemiyetin evrakını Bosna'ya gizlice sokmaları*, (iii) *Bosna vatandaşlarını Türkçe dilini öğrenmeye teşvik etmeleri* ve (iv) *İttihat sancağı altında toplanabilmeleri için uygun bir zamana kadar hazırlanmaları*'dir. Dr.Nazım Bey ayrıca, şube teşkilatına hemen hazırlık yapmalarını, Saraybosna'ya cemiyetin bir memurunun geleceğini, onunla görüşebileceklerini ve konuyu ondan iyice öğrenmelerini istemiş; Saraybosna şubesinin kurulması için Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin nizamnamesini göndererek bu nizamname dahilinde şubeyi kurmaları gerektiğini belirtmiştir³⁶¹.

İttihat ve Terakki'nin Bosna'da bir şube kurması, Meclis-i Mebusan seçimlerinde Bosna-Hersek için bir mebus seçtirme gayretleri, Avusturya-Macaristan'ın Bosna Hersek'i ilhak sürecini daha hızlandıracaktır³⁶².

Osmanlı Devleti ile Avusturya-Macaristan arasında 21 Nisan 1879'da imzalanan antlaşma, 5 Ekim 1908'e kadar geçerliydi. Hukuken Osmanlı Devleti'nin bir toprağı sayılan Bosna Hersek, 1878-1908 yılları arasında Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasında bir yarışma alanı olmuştur. Çünkü 1878'den beri bu topraklarda Sırbistan'ın da gözü vardır. 1906 yılına gelindiğinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Dışişleri Bakanı artık Baron Erental (Aehrenthal)'dir. Baron Erental göreve gelir gelmez politikasının temel amacı, Sırbistan'ın zayıflatılması, mümkünse yıkılmasıdır. Baron Erental, Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu sınırları içine katılmasının, ardından da Sırbistan'ın Bulgaristan ile kendi aralarında paylaşılmasının, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun güney sınırlarını güvence altına alacağını düşünmektedir³⁶³.

³⁶⁰ **İttihad ve Terakki Cemiyetinin 1906-1907 Senelerine Ait Muhaberatın Kopya Defteri**, İstanbul Belediye Kütüphanesi, Yazma No.45, Tahrirat No.227, Kanunuevel (Aralık) 1906, s.297.

³⁶¹ **İttihad ve Terakki Cemiyetinin 1906-1907 Senelerine Ait Muhaberatın Kopya Defteri**, İstanbul Belediye Kütüphanesi, Yazma No.45, Tahrirat No.227, Kanunuevel (Aralık) 1906, s.298.

³⁶² Zafer Gölen, **a.g.m.**, s.10.

³⁶³ Matthew Smith Anderson, **Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme**, Çev. İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s.289.

Daha önce Sırp milliyetçileri, 1903 yılında Sırbistan'da hüküm süren Obrenoviç Ailesi'ni tahttan uzaklaştırmışlardı. Bu olaydan sonra Sırbistan, Balkanlarda, özellikle Bosna-Hersek ve Makedonya'daki tüm Sırpıları kendi sınırları içine toplamayı amaçlayan bir siyaset izlemeye başlamıştır. Sırbistan'ın izlemeye başladığı bu yeni politika, Avusturya-Macaristan ile Makedonya üzerinde gözü olan Bulgarları kuşkulandırmıştı. Avusturya-Macaristan Hükümeti, Sırbistan'ı bu politikadan vazgeçirmek için, onun üzerine ekonomik baskı yapmayı denemiş ve 1905 yılında, sınırlarını Sırbistan'dan gelen kesim hayvanlarına kapamıştı³⁶⁴. Bu baskı, ekonomisi büyük ölçüde hayvan ticaretine bağlı olan Sırbistan'da Avusturya karşıtlığını tamamen arttırmıştır. Öte yandan Sırp yöneticileri, ülkelerinde Avusturya-Macaristan aleyhine çeşitli yayınlar ve çalışmalara göz yummuşlar; Bosna-Hersek'te kendilerinin desteklediği Sırp Milliyetçilerinin kurdukları gizli örgütlerle etkin bir yeraltı direnişi başlatmışlardır. Örneğin, 1903-1904 arasında Bosna ve Hersek Vilayetlerinde ikamet eden Sırpılar, bir komisyon teşkil ederek, Bosna-Hersek'in Sırbistan'a bağlanması için Avrupa'nın dikkatini çekmeye çalışmışlardır³⁶⁵.

Avusturya-Macaristan Hükümeti Dışişleri Bakanı Erental ile Genelkurmay Başkanı Von Hötendorff, Sırbistan'ın Avusturya-Macaristan toprak bütünlüğünü büyük ölçüde tehlikeye düşüren bu tutumunu sona erdirmek için 1906'lardan itibaren, savaştan başka bir çare olmadığını düşünmeye başlamışlar ve bir plan da hazırlamışlardır. Bu plan gereğince, önce Bosna-Hersek Avusturya-Macaristan'a katılacak; Sırbistan buna tepki gösterecek olursa, savaş o zaman açılacaktır. Erental bu planı hazırlarken Rusya'yı hesaba katmamış, Japonya yenilgisinden yeni çıkmış bir Rusya'nın Sırbistan'ı desteklemeyeceğini sanmıştır. Bilindiği gibi, XX. Yüzyılın başlarında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki en büyük rakibi Rusya'dır³⁶⁶. Ki Erental ancak, 1907 yılındaki İngiliz-Rus Antlaşması'ndan sonra, Rusya'yı hesaba katmak gerektiğini anlamıştır. Bunun üzerine de Rusya'nın Bosna-Hersek'in ilhakı konusunda onayını alabilmek için, ona da Boğazların Rus gemilerine açılması gibi bir taviz verileceğini düşünmüştür. Diğer taraftan Erental, 1908 yılının başında Sırbistan'ı zayıflatmak için yeni bir projeye karar vermiş; bu plan gereğince Avusturya-Macaristan, Yeni Pazar Sancağı'ndan Osmanlı topraklarındaki Mitrovica'ya kadar uzanan bir demiryolu hattı inşa edeceğini duyurmuştur. Bu demiryolu hattı, Selanik'e kadar

---

³⁶⁴ Domuz Savaşı.

³⁶⁵ **BOA, Y.PRK.HR, 33/21 Osmanlı Belgelerinde Bosna-Hersek**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 2009, s.105-106.

³⁶⁶ Bu konuda bkz.: Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990..

uzanacaktır³⁶⁷. Birkaç ay sonra da bu projeden vazgeçilmiş; daha geniş kapsamlı başka bir projeye karar verilmiştir³⁶⁸.

Diğer taraftan Boşnakların özerklik yolundaki hareketleri farklı nitelikler taşıyan iki ana evreden oluşmaktadır. İlki 1899-1902; diğeri ise, 1906-1909 dönemleridir. İşgalin ilk yıllarında yerel halkın ileri gelenleri şikayetlerini bildiren dilekçeler vermişlerdir. Müslümanların bu girişimleri 1899-1902 arasında geniş çaplı destek bulan bir direniş hareketine dönüşmüş; Müftü Ali Efendi Dzabiç ve bazı din adamlarının liderlik yaptığı bu süreçte ortak bir siyasi program çerçevesinde çeşitli toplantılar düzenlenmiştir. 1902'de durgunluk sürecine giren Müslüman Boşnak hareketinin ikinci evresi ise, 1906'te siyasi canlılığın yeniden gelmesi ile başlamıştır.

3.7. Avusturya-Macaristan'ın Bosna'yı İlhakı (1908)

Osmanlı Devleti'nde I.Meşrutiyet askıya alınınca Genç Osmanlılar, meşrutiyetin tekrar yürürlüğe girmesi için çalışmaya başlamışlar ve İttihad-ı Osmaniye adlı bir cemiyet kurmuşlardır³⁶⁹. Bu cemiyet, hem İstanbul, hem de Avrupa'daki şubelerde faaliyete başlamıştır. II.Abdülhamid üzerlerine gidince de Makedonya'ya çekilmek zorunda kalmışlardır. Cemiyet, Tıbbiye Mektebinde bir teneffüs saatinde İshak Sükûti, Mehmet Reşid, Abdullah Cevdet ve İbrahim Temo tarafından 1889 yılı Mayıs ayında kurulmuştur³⁷⁰. Bu örgüt, aynı yıl Paris'teki Jön Türklerle ilişki kurmuş ve cemiyet Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını almıştır³⁷¹. Bu cemiyetin bütün faaliyetleri, "meşrutiyet"i tekrar ilan ettirmeye yöneliktir. 1908'e doğru Makedonya meselesi, Balkanlarda yeni bir bunalım daha oluşturmuş; bu mesele nedeniyle Rusya ve İngiltere, Reval'de buluşarak bu konuyu görüşmüşler ve Osmanlı'dan meselenin çözümü için Makedonya'da ıslahat yapmasını istemişlerdir³⁷². Bu ise, Makedonya'nın elden çıkması demektir. Bu durum ise, ittihatçıları telaşlandırmıştır. Çünkü Balkanların elden çıkacağını düşünmektedirler. İttihat ve Terakki'nin ileri gelen üyelerinden

³⁶⁷ İlber Ortaylı, **İkinci Abdülhamid Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfusu**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1981, s.11.

³⁶⁸ Süleyman Kâni İrtem, **Meşrutiyet Doğarken 1908 Jön-Türk İhtilâli**, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 1999, s.280.

³⁶⁹ Ernest Edmondson Ramsaur, **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**, Çev. Nuran Ülken, Sander Yayınları, İstanbul 1972, s.30; Ali Birinci, **Tarih Yolunda**, Dergah Yayınları, İstanbul 2000, s.45.

³⁷⁰ Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, Tan Matbaası, İstanbul 1945, s.45.

³⁷¹ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.I-III, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s.19

³⁷² Mehmet Hacısalihoğlu, **Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008, s.422-423.

Kolağası Resneli Niyazi Bey dağa çıkmış; ardından Enver Paşa da isyan etmiştir³⁷³. Her ikisi de Meşrutiyet ilan edilmeden isyanlarını bitirmeyeceklerini açıklamışlardır³⁷⁴.

Tüm bu gelişmeler sürerken 23 Temmuz 1908 günü İstanbul'da duvarlara afişler yapıştırılmış, afişlerde II. Meşrutiyet'in ilan edildiği ilan edilmiştir. II. Abdülhamid durumun ciddiyetini kavramış ve anayasayı tekrar yürürlüğe koymuştur. Bu esnada Osmanlı Devleti kendi iç meseleleriyle uğraşırken Avusturya-Macaristan İmparatorluğu durumu fırsatı bilerek Bosna-Hersek'i ilhak sürecini daha da hızlandırılmıştır.

Nitekim Avusturya-Macaristan İmparatoru Franyo Josep'in, Alman İmparatoru olan II. Wilhem'e gönderdiği mektup, Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek konusundaki gerçek niyetini açıkça göstermektedir:

Sevgili dostum,

Türkiye'de meşrutiyetin ilanına sebep olan gelişmeler, hükümetim tarafından yönetilen Bosna ve Hersek bölgelerini de etkilemiştir. Kültürel ve maddi anlamda memnun edici gelişmeler gösteren bu iki bölge, meşrutiyet ilanı konusundaki arzularını beyan ederlerken, Osmanlı İmparatorluğu'nda işlerin kötüye gitmesiyle birlikte amaçlarını öyle gayretli bir şekilde ileri sürdüler ki, özellikle de monarşinin güney sınırlarındaki barışa dayalı gelişmelere müdahale edilmemesi halinde hükümetimiz artık onlara karşı çıkmasının mümkün olmadığını hissetmektedir.

Meşrutiyet ancak egemen bir güç tarafından uygulanabileceğinden Bosna-Hersek'in ilhak edildiğini bildirmeye kendimi mecbur hissediyorum.

Biz bu konuda Osmanlı İmparatorluğu'nu bilgilendireceğiz ve barış politikamız ve Balkanlar'daki herhangi bir toprak elde etme yönündeki düşüncelerini reddedeceğimiz konusunda kendisini uyaracağız. Sancak'ta (Yeni Pazar) bulunan birliklerimizi geri çekeceğiz ve gelecekte Berlin Antlaşmasıyla bize Sancak'ta verilen ayrıcalıklardan vazgeçeceğiz.

Yakın bir dostumuz olarak, bu durumu derhal size bildiriyorum. Bu durumu iyi niyetle değerlendireceğinize ve acil bir zorunluluk nedeniyle bu şekilde davrandığımızı anlamakta güçlük çekmeyeceğinizden eminim³⁷⁵.

---

³⁷³ Emine Gümüşsoy, "II. Meşrutiyeti Hazırlayan Bir Merkez: Ohri", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, sayı 18, İsparta 2008, s.54-55.

³⁷⁴ Ahmet Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele**, Çeltüt Matbaası, İstanbul 1959, s.154.

³⁷⁵ Franc Josep'ten II. Wilhelm'e, Budapeşte 29 Eylül 1908'de. Bkz.: Murat Yılmaz, **Sancak Drina'nın Öbür Yakası**, İnsani Yardım Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, s.83-84.

1908 yılının başında Rus Dışişleri Bakanı İsvolski, Yeni Pazar Sancağı demiryolu inşaatına yönelik planları duyunca şiddetli bir tepki göstermiş; Rus Bakanlar Kurulu'na Osmanlı Devleti üzerinde baskı uygulamak amacıyla İngiltere'nin ikna edilmesini önermiştir. Demiryolu planına karşı, İngiltere ve Rusya'nın Osmanlılara karşı savaş açması bile öngörülmektedir. Diğer taraftan Avusturya-Macaristan Hükümeti, bilindiği üzere Bosna-Hersek'in ilhakı konusunda Rusya'nın onayını alabilmek için ona da Boğazların Rus gemilerine açılması gibi taviz verilebileceğini düşünmüştü. Buna yönelik olarak da 2 Temmuz 1908'de Rus Dışişleri Bakanı İsvolski, Viyana'ya bir "nota" göndermiş; bu nota'da Viyana'nın sunmayı düşündüğü teklife razı olabileceğini göstermiştir³⁷⁶.

Bunun üzerine Erental, 19 Ağustos 1908'de Viyana'da toplanmış Bakanlar Kurulu'ndan Bosna-Hersek'in ilhak onayı vermesini gerçekleştirmiş; 15 Eylül'de de iki devlet adamı olarak İsvolski ve Erental, Buhlav'da (Çek Cumhuriyeti) buluşmuşlardır³⁷⁷.

Erental'in belirttiğine göre görüşme şöyle olmuştur:

"Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan'ın ilhakına karşı düşüncesini kati surette bildirmeye davet edilen İsvolski, Avusturya buna mecbur kalırsa Rusya'nın dost ve teveccühkar bir durum alacağını söyler ve Avusturya'nın Yeni Pazar sancağından vazgeçmekle büyük itidal gösterdiğini ekler".

İsvolski ise, karşılık olarak şunu istemiştir:

"Şayet Rusya menfaatleri iktizası Çanakkale Boğazından Rus savaş gemilerinin birer birer geçebilmelerini elde etmek için teşebbüste bulunursa Avusturya-Macaristan bu işte dost ve teveccühkar bir durum alacaktır".

Bu görüşmelerde Erental, şayet Rusya, Bosna-Hersek'in ilhakı işinde dost ve teveccühkar bir durum alırsa, Avusturya'nın Rus dileğine temayül edeceğini söylemiş; Balkanlara gelince İsvolski de Bosna-Hersek ilhakı üzerine bir taviz olarak Balkan devletleri lehinde hudut düzeltme teklifini Erental'a iletmiştir³⁷⁸.

Her iki taraf da Erental'in isteği doğrultusunda ilhak keyfiyetinin esası tartışılmamak şartıyla Berlin Kongresi'nde kararlarında yapılacak bir değişikliğin büyük devletler konferansında görüşülmesini kabul etmişlerdir. İlhak zamanı olarak Erental, Ekim başlarını işaret etmektedir.

Bu buluşma İsvolski tarafından ise, şöyle olmuştur:

³⁷⁶ Matthew Smith Anderson, **Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme**, Çev. İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s.289.

³⁷⁷ Matthew Smith Anderson, **a.g.e.**, s.290.

³⁷⁸ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılab Tarihi**, C.I-Kısım-II, TTK Yayınları, Ankara 1983, s.103.

"Erental, Bosna-Hersek'i ilhaka mecbur olabileceğini söyledi. Fakat katı bir karar ve yakın bir tarihten bahsetmedi; bunun sadece Avusturya ve Türkiye arasında bir iş olduğu iddiasını ileri sürmek istedi ise de karşılık olarak dedim ki: İlhak Berlin Muahedesi'ni bozacağı için onu imzalamış olan bütün devletleri ilgilendirir. Avusturya bunu yaparsa büyük tehlikelere kapı açar"³⁷⁹.

Erental hedefe ulaşmak için Berlin Konferansında verilen kararları değiştirmek istemiştir. Ayrıca bunu yapmak için de Berlin Kongresi'ni imzalamış bütün devletlerle görüşmesi gerektiğinin farkındadır. İzvolski'ye göre Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesi diğer büyük devletlerin rızasına ve Rusya'nın Boğazlarda istediği serbestliği almasına bağlıdır.

Her iki bakanın Buhlav'daki görüşmelerinden sonra, her biri kendi istekleri doğrultusunda çalışmaya başlamışlardır.

İzvolski, Avrupa seyahatine devam etmiş; diğer büyük devlet ricaliyle görüşmelerde bulunmuştur. Erental ise o sıralarda Osmanlı-Bulgar ilişkilerindeki gerginliği bilerek bir taraftan Bulgaristan, diğer taraftan da Alman hükümetiyle görüşmeler yapmaktadır.

Erental kendi düşüncelerini Alman Başbakanı Bülow'a aktarmış; Osmanlı'daki köklü değişikliklerden ve bunun tepkilerinden endişelenmektedir. Bülow'a Osmanlı'daki devrimden sonra Bosna-Hersek'te mutlak bir idare kurma mecburiyeti doğduğunu; Yeni Pazar Sancağı'ndaki pozisyonlarının kötüleşmeye başladığını söylemiştir. Erental için, Alman fikri ve desteği çok önemlidir ve Alman Başbakanı Bülow'a durumu iyileştirmek için üç yoldan birinin seçilmesigerektiğini bildirmiştir:

- *Bosna-Hersek durumuna hiç dokunmadan ve durumun da buna müsait olmadığı için ileri sürülmesi; keza sancaktaki (Yeni Pazar'daki) statünün de korunması,*
- *Sırpların her türlü faaliyetlerine karşı asker sayısını artırarak Sancaktaki garnizonun güçlendirilmesi; Bosna'daki 15 inci kolordunun seferber edilmesi, buna karşı çıkmanın bir saldırı olarak kabul edilmesi,*
- *Her nevi askeri tedbirden vazgeçerek ve Belgrad'a da tehditkâr bir dil kullanarak Bosna-Hersek'te ve Sancakta çıkacak her türlü olaydan Belgrad'ın sorumlu tutulması; fakat, bu politikanın kolaylıkla bir savaş çıkartacağı; Sancaktaki durumumuzu da düzeltmeyeceği gibi diğer devletlerle olan ilişkilerimizi daha da bulandırması.*

---

³⁷⁹ Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e., s.104.

Bu üç yolu gösteren Erental, Bülow'a, Avusturya-Macaristan İmparatoru'na: "*Sancaktan askerimizi tamamen çekmek, Bosna Hersek'i ilhak etmek ve bunu olmuş bitmiş bir iş gibi ilan etmek. İlhakı en az tehlike ile yapabilmek için de önceden Rusya ile anlaşmak lazımdı'* diyeceğini belirtmiştir³⁸⁰.

Öte yandan Sadrazam Kamil Paşa Hükümeti'nin İstanbul'daki elçiler için verdiği bir davete, resmen tam bağımsız olarak tanınmayan Bulgaristan'ın ve onun Kapı Kethüdası (elçisi) Keşof çağrılmamıştır. Bunu bahane eden Bulgaristan, Osmanlı Devleti'yle bağlarını büsbütün kesmiştir³⁸¹. Bir süre sonra Avusturya-Macaristan esasen işgal altında olan Bosna-Hersek'i 5 Ekim 1908'de ilhak etmiş; ardından da 1878 tarihinden beri işgal altında bulundurduğu Yeni Pazar Sancağından askerini çekerek burayı terk etmiştir. Bu olaylar üzerine Avusturya'ya karşı ancak ekonomik baskılarla mücadele edebilen Osmanlı için, artık Bulgarlarla bir harp ihtimali görülmeye başlamış bulunmaktadır³⁸².

Bosna-Hersek ilhak edildikten sonra II.Wilhem'in Franc Josep'e gönderdiği mektup ise, şunları içermektedir:

Sevgili Dostum,

Bosna ve Hersek'in ilhakını bildirme nezaketinde bulunduğun samimi mektubunda dolayı candan teşekkürler. Size böyle önemli bir adımı attıracak nedenleri anlıyorum. Bu durumda, bizi Müttefikler olarak birleştiren yakın dostluğumuzun yanında benim bireysel dostluğumu ve sevgimi dikkate alabilirsiniz. Kesinlikle ilhak, sizin idareniz altında takdire değer şekilde gelişen iki bölgenin kutsandığını ispatlayacaktır.

Yeni Pazar Sancak'ından birliklerimizi çekme ve gelecekte Berlin Antlaşması ile Sancak'ta elde ettiğiniz ayrıcalıklardan feragat etme kararınızı akıllıca buluyorum. Size katılıyorum. İyiliği ve gücü bizim İttifak İmparatorluklarımızın gözetiminde olan Türkiye'nin işini kolaylaştıran ve sizin barışçı niyetlerinizden doğan bu adamın kesinlikle olumlu etkisi olacaktır³⁸³.

Sadık Dostun

WILHELM

³⁸⁰ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s.105-106.

³⁸¹ Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, TTK Basımevi, Ankara 1949, s.13.

³⁸² Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, C.I, Nehir Yayınları, İstanbul 1992, s.52.

³⁸³ II.Wilhem'den Franc Josip'e, Berlin 14 Ekim 1908. Bkz.: Murat Yılmaz, **Sancak Drina'nın Öbür Yakası**, s.84.

Babiali'de Osmanlı matbuatı tarafından Osmanlı mülkü olan Bosna ve Hersek'i ne hakla işgal ve ilhak ettikleri sorulan Avusturya'nın İstanbul sefiri Marki Pallavicini "*Haklıyız, çünkü kuvvetliyiz*" cevabını vermiştir³⁸⁴.

Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhakı Osmanlı Devleti'nde ciddi çalkantılar oluşturmuş; özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti Balkanlarda yaşanan toprak kayıplarının tek sorumlusu olarak Sadrazam Kamil Paşa Hükümeti'nin suçlu olarak ilan etmiş; hükümeti kamuoyu nezdinde yıpratmaya başlamıştır. Hüseyin Cahit'e göre İttihatçılar, Kamil Paşa Kabinesi'nin Bosna-Hersek'te mebus çıkarma hevesine düştüğü için Avusturya-Macaristan İmparatorluğu hükümetinin bu toprakları mülküne ilhak ettiğini iddia etmektedirler. Bosna-Hersek'in ilhak edildiği sıralarda toplanan İttihat ve Terakki Cemiyeti Kongresi'nde ve sonrasında hükümet'ten açıkça dış politikada değişiklikler talep edilmiştir³⁸⁵.

Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhakına gelen en büyük tepkilerden biri Sırbistan'dan gelmiştir. Sırların bu tepkisi, Bosna'nın ilhakından sonra yaşadığı "hayal kırıklığı" ve "şaşkınlığın" bir ürünüdür. Çünkü, 1878'den 1908'e kadar Bosna'nın kendilerine bağlanacağını ümit etmişlerdir. Kendi politikalarında hep arkalarında Rusya'nın desteği olduğunu hissetmektedirler. Üstelik bu süreç içinde Padişah II.Abdülhamid'in destekçisi bile olmuşlardır. Sırbistan, Osmanlı Devleti'nin Avusturya'ya karşı zayıf olduğunu düşünmekte ve böylece kendi planları gereği Osmanlı Devleti'nin yanında gözükmekteydiler. Doğal olarak Bosna-Hersek'in kendilerine bağlanması halinde, Osmanlıyla müzakere yapabilmek, Avusturya'yla müzakereden daha kolaydır.

20 Kasım 1908'de Filibe de çıkan Balkan Gazetesi'nin birinci sayfasında Edhem Ruhi'nin kaleminden "*Balkanlarda Tehlike*" makalesi yayınlanmıştır. Makalenin ilk satırlarında Edhem Ruhi, Balkanlarda olan karışıklıkların nerde ve nasıl patlayacağını anlatmaya çalışmaktadır. Ardından "*Şark Meselesi ve Balkanlardaki tehlikelerin dünün ve bugünün davaları değil, XVIII. Yüzyıldan beri gelen meselelerdi, ama Avrupa'yı bu kadar telaş ve endişede bırakacak bir hale gelmemişti*" diyerek Sırbistan'ın her zamanki saldırgan tutumunu satırlarıyla anlatmış ve en sonunda haberi şöyle izah etmiştir: "...Sırbye (Sırlar) muttasıl (aralıksız) şekilde Avusturya'nın tepesine binmeye ve hatta son haberlere göre de Bosna-Hersek'e çeteler sevk

³⁸⁴ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, C.III, Dergah Yayınları, İstanbul 1982, s.1398.

³⁸⁵ Yusuf Hikmet Bayur, "II.Meşrutiyet Devri Üzerine Bazı Düşünceler", **Bellekten**, C.XXIII, sayı 90, Ankara 1959, s.266; Baran Hocaoğlu, **İkinci Meşrutiyet Dönemi Siyasal Yaşamında İktidar ve Muhalefet İlişkileri (1908-1913)**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2008, s.58.

etmeye başladı...", "Sırbıye'nin bu cüreti arkasındaki dayak artık aşikar..." diyerek Rusya'nın Balkan politikasındaki rolünü dile getirmiştir³⁸⁶.

Balkanlar'da Rusya'nın desteklediği Sırbistan ise, küçük bir devlettir; ancak "Büyük Sırbistan" olma hayallerindedir. Bu "hayal"e göre, 1844 yılında İliya Garaşanin'in "Naçertaniye" adlı eserinde Bosna-Hersek, Karadağ, Hırvatistan ve Makedonya'nın Sırbistan hâkimiyeti altında olmaları öngörülmektedir.

3.8. İlhaka Karşı Bosna'daki Tepkiler

İlhak haberi, Saraybosna'da 6 Ekim 1908'de duyurulmuştur. Ertesi gün Avusturya-Macaristan Bosna'daki kendi askerlerine ilhak ilanını yapmış; 1878'de olduğu gibi 1908'de doğal olarak Bosnalı Hırvatlar ilhak karşısında olumlu bir tavır sergilemiş; Boşnak Müslümanlar ise, ilhaka ve Osmanlı Devleti'nden tamamen ayrılmaya karşı çıkmışlardır. Mostar bölgesinden sorumlu Baron Karla Pinter, ilhaktan sonraki Bosna-Hersek Müslümanlarının huzursuzluğunu 23 Ekim'de şöyle açıklamıştır:

*"Boşnakların tamamı sanki dövülmüştü. Ramazan nedeniyle sesleri çıkmıyor, sokaklarda görülmüyorlardı. Hepsi korku ve beklentilerle dolu idi. Müslümanlar göçlerin başlayacağını düşünüyorlardı. Kafalarında, artık camilerde namaz kılamayacakları, hatta halifenin ismini dahi anamayacakları fikri oluşmuştu, ayrıca kadınların örtünmesinin yasaklanabileceği korkusu da vardı. Bu durum Boşnaklarda ağır bir psikolojik durum oluşturmuştu. Katolikler tarafından diğer din mensuplarına, özellikle de Boşnaklara karşı çeşitli provokasyonlar yapılmaya başlanmıştı"*³⁸⁷.

Boşnaklar bu ilhaktan hiç memnun değillerdir. Bu memnuniyetsizlik, o dönemde çıkan gazetelere de yansımıştır. Özellikle Müslüman Halk Örgütü'nün yayın organı Musavat, 13 Ocak 1909'daki yazısında *"Boşnak insanları, eğer anayasanın hazırlamasında seçtikleri temsilciler yer almazsa, memnun olmayacaklar"* diye yazarak Avusturya-Macaristan Hükümeti'ni uyarmıştır. Müslüman Halk Örgütü ise, halâ Osmanlı Parlamentosu'ndan bir girişim beklemekte; Parlamento'nun Kamil Paşa'ya güvensizlik ilan edeceğini ummaktadır.

³⁸⁶ Şenol Kantarcı, "Dünden Bugüne Balkanlarda Ne Değişti", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sayı 10, Erzurum 1998, s.259.

³⁸⁷ Mustafa İmamoviç, **Historija Bosnjaka**, s.426.

Çünkü Kamil Paşa'nın ilhakı kabul ettiğine ilişkin Avusturya ile bir anlaşma yaptığı konusunda söylentiler vardır³⁸⁸.

26 Şubat 1909'da Osmanlı Devleti'nin ilhakı kabul etmesinden sonra Müslüman Halk Örgütü, "*Bosna-Hersek Müslümanların Memorandumu*" adlı belgeyi Osmanlı hükümetine göndermiştir. Bu Memorandumda:

"Bu ilhak çok tehlikelidir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu bu ilhakı, Osmanlı Devleti'ne zarar vermek için hazırladı. Osmanlı Devleti 2,5 milyon funta için Osmanlı'nın en vatansever topluluğu olan ve her karış toprağını kanla suladığı Bosna Hersek'i, o toprakta hakkı olmayanlara nasıl satar ve 1.400.000 sadık vatandaşını nasıl köle yapar. Kardeşimiz olan Osmanlı Devleti, Müslümanları böyle ayıplı bir satışa çıkarılmasına razı olmamalıdır. Gerekirse Bosna-Hersek'teki Müslümanların hepsi 2.5 milyon funta yerine 10 milyon funta toplar ve verir; gerekirse kendi çocuklarını bile satar. Sadece "Avusturya esirleri" yerine "Osmanlı'nın en güvenilir toplumu olarak kalmak istiyoruz"

ifadeleri yer almaktadır³⁸⁹.

Avusturya'nın hareketine karşı Osmanlı'daki ilk tepkiler, Avusturya mallarına karşı boykot şeklinde olmuş; Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesinden sonra Osmanlı kamuoyunu aydınlatma görevi Boşnak yazarlara düşmüştür³⁹⁰. Önce 1909'un Ocak ayı sonunda Müftü Ali Fehmi Dzabiç, Osmanlı Parlamentosu'ndaki Arap mebuslarına kısa bir konuşma yapmış; Arap mebuslara Bosna-Hersek'in Osmanlı Devleti için ne kadar önemli olduğunu anlatmıştır. Çünkü Boşnaklar, Arap dünyasının Osmanlılar için ne kadar önemli olduğunu; aynı şekilde Araplar da Bosna-Hersek'in Osmanlılar için ne kadar önemli olduğunu bilmemektedirler. Dzabiç Araplara, Bosna Hersek'in ekonomik durumundan bahsederek Bosna Hersek'in Osmanlı Devleti'nin en zengin vilayetlerinden biri olduğunu anlatmıştır. Kendisine göre işgalin geçici olduğundan; Bosna-Hersek'in özerk yapısıyla Osmanlı Devleti'ne geri verilmesi gereğinden bahsetmiştir. Dzabiç'e göre Osmanlı Devleti'nin ilhakı tanınması, "*çok açık bir yanlışlık*" olarak değerlendirilmektedir³⁹¹.

Siyasetçilerden sonra Boşnak yazarlar da yazdıkları layiha ve risalelerle konunun gündemde kalmasına çaba sarfetmektedirler³⁹². Dzabiç gibi, kendileri de Arap mebusları ile

³⁸⁸ Mustafa İmamoviç, a.g.e., s.429.

³⁸⁹ Mustafa İmamoviç, a.g.e., s.430.

³⁹⁰ Zafer Gölen, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Bosna-Hersek'in İlhakına Tepkiler", **Toplumsal Tarih**, sayı 60, İstanbul 1998, s.11.

³⁹¹ Mustafa İmamoviç, a.g.e., s.429.

³⁹² **Bosna Hersek Hakkında Meclis-i Mebûsân-ı Osmanî ve Makam-ı Sadârete Takdîm Olunan Levâyih**, İstanbul 1324, (Atatürk Üniversitesi Seyffetin Özege Kütüphanesi, No. 20955).

görüştükleridir. Konuyla ilgili yazı yazmış tüm yazarların ortak yanı, yazılarının giriş bölümlerinde Bosna Hersek'in tarihinden ve coğrafi yapısından kısaca bahsetmeleridir. Çünkü otuz yıl önce elden çıkan Bosna-Hersek, Osmanlı kamuoyu tarafından artık neredeyse unutulmak üzeredir. Yazılarda Bosna-Hersek'in tarih ve coğrafyasına ilaveten iktisadi durumundan da geniş geniş bahsedilmektedir. Özellikle risalelerde Bosna Hersek'te yetişen ürünlerden, yaşayan hayvanlara kadar en ince ayrıntılar bile yer almaktadır. Boşnak Müslümanların Avusturya-Macaristan işgali altında çektiği acılar ve zulümler ise, yazılanların ana temasını teşkil etmektedir. Bütün bu çalışmaların esas hedefi, Bosna konusunda bir karar makamı olan Mebusan Meclisi üyelerinin dikkatinin çekilmesidir³⁹³.

3.9. İlhaka Karşı İstanbul ve İzmir'deki Boykotlar

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul ve İzmir'de hatta Selanik'te çıkan önemli gelişmelerden biri, Avusturya mallarına karşı girişilen boykot hareketleridir. Bunun sebebi ise, Meşrutiyet'i izleyen ilk aylarda Bulgaristan'ın 5 Ekim 1908'de bağımsızlığını ilan etmesi; daha 24 saat geçmeden Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna Hersek'i ilhak etmesidir³⁹⁴.

Osmanlı Devleti sadece fiilen toprak kaybetmemekte, ama devlet olarak büyük bir prestij kaybına uğramaktadır. Bu olaylar halkı manevi olarak üzdüğünden 7 Ekim'den itibaren Avusturya, Bulgaristan ve Yunanistan aleyhine birçok gösterilerde bulunulmuştur³⁹⁵. Buna karşılık ülkede yönetimi elinde bulunduran İttihat ve Terakki Cemiyeti, Avusturya-Macaristan'ı Osmanlılık ve insanlık adına protesto ettiğini bütün Avrupa gazetelerine telgrafla bildirmiştir. Halkın İstanbul'daki en erken tepkisi protesto şeklindedir ve protestolarda aşırılık ön plandadır. Onun için İstanbul'daki gazeteler halkı sakin olmaya davet etmektedir. Daha sonra bu olaya İttihat ve Terakki müdahale etmek zorunda kalmıştır. Böyle bir ortamda İttihat ve Terakki'nin de etkisiyle, Osmanlı ülkesinin birçok yerinde Avusturya'ya karşı nefret dalgası oluşmuştur. Daha sonra bu nefret dalgası, Avusturya-Macaristan'ın mallarına karşı bir boykota dönüşecektir³⁹⁶. Hasan Amca o günleri şöyle anlatmaktadır: *"Feslerimizi yırttık, sokaklara fırladık. Meğerse başımıza giydiğimiz fesleri Avusturya fabrikaları yaparmış. İşte*

³⁹³ Zafer Gölen, **a.g.m.**, s.11.

³⁹⁴ Mehmet Emin İlhan, "İzmir'de Avusturya Boykotajı", **Tarih ve Toplum**, sayı 161, İstanbul 1997, s.19; Bu konuda ayrıca bkz.: Fatih M. Sancaktar, **Hiss-i Milliden Harb-i İktisadiye: Yunan Boykotu**, Akademi Titiz Yayınları, İstanbul 2012.

³⁹⁵ Zafer Gölen, **a.g.m.**, s.10.

³⁹⁶ Mehmet Emin İlhan, **a.g.m.**, s.19.

biz bu hareketimizle Avusturya'ya boykot yapmış oluyormuşuz. Bunu da öğrendik, Boykotaj bu demekmiş!"³⁹⁷.

Avusturya'nın mallarına karşı ilk boykot olayı İstanbul'da Cumartesi günü 10 Ekim 1908 tarihinde ilan edilmiştir³⁹⁸. Boykot söz konusu olduğu zaman Avusturya-Macaristan ile Osmanlı arasındaki politik ilişkiler ön plana çıkmıştır. Çünkü her şeyden önce Avusturya-Macaristan'ın Osmanlı Devleti'ndeki iktisadi varlığı, bir Bulgaristan ile karşılaştırılmazdı. Özellikle boykot hareketi, tüketici olarak ahaliyi harekete geçirmeyi hedeflediğinden Avusturya-Macaristan iktisadi bir varlık olarak Bulgaristan'a kıyasla kamusal alanda daha görünür, somut bir hedeftir. Bundan dolayı bir boykot söz konusu olduğunda Avusturya-Osmanlı ilişkileri daha bir ön plana çıkmaktadır. Nitekim boykotun resmen sona ermesi ancak Avusturya-Osmanlı anlaşması ile gerçekleşecekti³⁹⁹.

Hükümetin protestosu, 10 Ekim'de Avusturya elçisine tebliğ edilmiş; İttihat ve Terakki Cemiyeti ise, Bulgaristan ve Avusturya-Macaristan hükümetlerini Osmanlılık ve insanlık namına protesto ettiğini Avrupa basınına ve ajanslarına telgraf ile bildirmişti⁴⁰⁰.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, boykot hareketi içerisinde en fazla etkiye sahip olan taraftır. Her şeyden önce hürriyetin ilanını ve yeni dönemi başlatmış olması hasebiyle özellikle Meşrutiyet'in ilk günlerinde en prestijli örgütlenmedir ve boykotun ilan edilmesi, boykot örgütlerinin kurulması noktasında çok etkili olmuştur⁴⁰¹. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin örgütlenme ağı, bütün Osmanlı Devleti coğrafyasına etkin bir şekilde yayılmış olmasa da boykotun daha etkili uygulanması için birçok durumda boykotu yapanlara yardımcı olmuştur. Sonuçta İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908 boykotu içerisindeki en önemli güçlerden biridir⁴⁰².

Bu esnada boykot da artık sonuçlarını oluşturmaya başlamış ve Peşte Ticaret Odası Avusturya Dışişleri Bakanından Macaristan sanayisinin büyük zararlara uğradığını belirterek gereğinin yapılmasını istemiştir. Benzer şekilde Avusturyalı tüccarlar da devletlerini boykottan uğradıkları zararlar dolayısıyla sıkıştırmaya başlamışlar⁴⁰³; Avusturyalı tüccarlar boykotajdan etkilenmemek için farklı yöntemler ve yollara başvurmuşlardır. Bu yollar, malların kendi gemilerinden başka devletlere ait gemilerle taşınması ve bu şekilde

³⁹⁷ Hasan Amca, **Doğmayan Hürriyet, Bir Devrin İçyüzü 1908-1918**, Arba Yayınları, İstanbul 1989, s.54.

³⁹⁸ Faik Reşit Unat, **İkinci Meşrutiyet İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi**, TTK Basımevi, Ankara 1991, s.171.

³⁹⁹ Doğan Çetinkaya, **1908 Osmanlı Boykotu**, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.99.

⁴⁰⁰ Mehmet Emin Elmacı, "1908 Avusturya Boykotunda Liman İşçiler", **Kebikeç**, sayı 5, İzmir 1997, s.160.

⁴⁰¹ Günver Güneş, "Taşradan Meşrutiyet'e Bakış: II.Meşrutiyet Döneminde Aydın Sancağı (1908-1918)", **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, sayı 11, Ankara 2010, s.22.

⁴⁰² Donald Quataert, **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisat Yayılımı ve Direniş**, Çev. Sabri Tekay, Yurt Yayınları, Ankara 1987, s.105.

⁴⁰³ Mehmet Emin İlhan, **a.g.m.**, s.20-21.

boycotajdan etkilenmeden limanlara indirilmesi şeklindedir. Ancak halk bu aldatmacanın farkına varıp buna da tepki göstermektedir⁴⁰⁴. Dışişleri Bakanı Erental ise, Osmanlı Hükümetine boykotun bitirilmesi isteğini ilettiklerini ve Osmanlı Hükümeti'nin buna gücü olduğunu düşündüklerini belirtmiştir. Ancak bakan, Osmanlı Devleti'nin boykotu durdurmayı başaramaması durumunda Ticaret Odaları ile bir araya gelip "*mukabele-i bil-mesel*" uygulayacaklarını da söylemiştir. Diğer taraftan Erental Avusturya iş dünyası tarafından gün geçtikçe daha fazla sıkıştırılmaya başlanmıştır⁴⁰⁵. 26 Ekim 1908'de yani Ramazan Bayramı'nın birinci günü Avusturya'yı umutlandıracak bir gelişme olmuştur. Avusturya Selanik Konsolosu Alfred Rapport ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında boykot ve iki ülke arasındaki gerginliklerin giderilmesi için bir görüşme yapılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelenlerinden Enver Bey ile Selanik konsolosu arasındaki görüşmeler Kasım ayının ortalarına kadar sürmüş, ancak çözüm için günler uzadıkça Avusturya'nın umutları da suya düşmüştür⁴⁰⁶.

Kasım ayının ortalarından Aralık ayının ortalarına kadar, Osmanlı Devleti ile Avusturya arasındaki ilişkiler tıkanma noktasına gelmiştir. Bunun en büyük sebebi ise, Avusturya'nın boykot bitmeden herhangi bir müzakerede bulunmama kararıdır. Çünkü Avusturya ısrarla Osmanlı Devleti'nin isterse boykotu sona erdirebileceğini iddia etmektedir. Hatta Avusturya Dışişleri bakanı ve Avusturya gazeteleri, boykotun Osmanlı Devleti bazı isteklerde bulunacağı zaman şiddetlendiğini belirterek, Osmanlı hükümetinin boykotu Avusturya'yı sıkıştırmak için kullandığını ifade etmişlerdir. Hem Avusturya basını, hemde hükümet çevreleri Osmanlı ile olan ilişkilerin gelişmemesini Osmanlıların Avusturya'ya karşı başlatmış oldukları iktisadi harbe bağlamışlardır. Osmanlı hükümeti ve basını da boykotu milletin yaptığını, bunun herhangi bir devlete tecavüz olmadığını, hükümetin ahalinin kiminle ticari ilişki kurup kurmayacağını tayin edemeyeceğini ifade etmiştir. Hukuku bozanın Osmanlılar değil Avusturyalılar olduğunu dile getiren Osmanlı tarafı, Avusturya'nın boykotu hafifletmek veya ortadan kaldırmak için boykotun asıl sebebi olan "*efkar-ı milli*"yi tatmin etmesi gerektiğini sıkça tekrarlamışlardır. Basın ise, despotizm zamanında olursa muhtemelen hükümetin Avusturya'nın baskılarına boyun eğerek milletin iradesini bastırmaya çalışacağını yazmış ve Meşrutiyet'e şükretmiştir⁴⁰⁷.

---

⁴⁰⁴ Mehmet Yılmazata, **Avrupa Devletlerin Bloklama Sürecinde 1908/09 Bosna'nın İlhak Krizi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2005, s.137.

⁴⁰⁵ Donald Quataert, **a.g.e.**, s.106.

⁴⁰⁶ Kudret Emiroğlu, "Trabzon'da Avusturya Boykotu 1908", **Toplumsal Tarih**, sayı 8, İstanbul 1994, s.17-21.

⁴⁰⁷ Erdal Yavuz, "1908 Boykotu", **ODTÜ Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar, Gelişme Dergisi**, 1978 özel sayısı, Ankara 1979, s.170.

Avusturya elçisi Pallavicini, hemen hemen her gün Sadrazam Kamil Paşa veya diğer bakanlara şikayetlerde bulunmuş, Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli yerlerinde Avusturya'nın hak ve hukukunun ihlal edildiğini bildirmiştir. Hatta Avusturya elçisi, bu ziyaretlerinden birinde Sadrazam Kamil Paşa'ya boykotun sona ermemesi halinde 27 Kasım 1908 Cuma günü İstanbul'u terk edeceğini bile söylemiştir⁴⁰⁸.

Osmanlı Devleti ve Avusturya arasındaki diplomatik ilişkilerin Kasım ayının ortasından itibaren kilitlenmesi, Avusturya açısından dezavantajlı bir durumdur. Avusturya bir an evvel çözüme kavuşmak istemekte, herhangi bir kriz veya savaş durumunda Sırbistan ve Rusya'nın konumlarından çekinmektedir. Bundan dolayı düğümü çözecek ilk adım da 8 Aralık'ta Avusturya'dan gelmiştir. Avusturya Dışişleri Bakanı Erental, boykot etkisini ortadan kaldırmak için Pallavicini'ye, Babıali'ye Avusturya'nın boykottan uğradığı zararın bir faturasını çıkarmasını istemiştir. Avusturya elçisi bunun Osmanlı hükümeti tarafından derhal reddedileceğini ve hatta boykotu yapanların eylemlerini derinleştirecek bir motivasyon oluşturacağını yazmıştır. 10 Aralık'ta daha ayrıntılı bir yazı gönderen Erental, bu yolla görüşmelerin tekrar başlayabileceğini, Osmanlı'nın Bosna-Hersek'in ilhakını kabul edeceği şartların belirleneceğini ve boykot sebebiyle uğranılan zararların talep edilmesi ile de zevahirin kurtarılmış olacağını bildirmiştir⁴⁰⁹.

İki devlet arası ilişkilerin normale dönmesinde rol oynayan bir ikinci faktör de Osmanlı hükümetinin liman işçilerine boykotun bitirilmesi için verdiği emirdir. Bu gelişme somut bir sonuç vermese de özellikle Avusturya elçisi tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Hükümet bu tavrı sonucu ilişkilerde bir yumuşama olacağını beklemektedir. Nitekim Kamil ve Tevfik Paşalar bu beklentilerini ifade de etmişlerdir. Halen Avusturya elçisinin hükümet ile devam eden görüşmeleri, Osmanlı hükümetinin elinden geleni yaptığını ortaya koymasıyla daha da ümit verici bir hal almıştır⁴¹⁰. Avusturya Dışişleri Bakanı 10 Aralık tarihinde boykot ve müzakere ikilemini aşmaya karar vermiş; Erental'in girişimi üzerine 13 Aralık'ta Avusturya elçisi, Sadrazam Kamil Paşa ve Dışişleri Bakanı Tevfik Paşa ile görüşmüş ve iki devlet arasında ilk kez gerçekçi pazarlıklar gündeme gelmiştir. Bu görüşmede Avusturya'nın Osmanlı'ya vereceği tazminat konuşulmuş ve Kamil Paşa ilk kez dört milyon Osmanlı lirası gibi somut bir meblağdan bahsetmiştir. Böylece iki ülke arası müzakereler Aralık ayı

⁴⁰⁸ Doğan Çetinkaya, **a.g.e.**, s.113.

⁴⁰⁹ Cevdet Kırpık, **Osmanlı Devletinde İşçiler ve İşçi Hareketleri (1876-1914)**, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İsparta 2004, s.287.

⁴¹⁰ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki**, Çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul 1986, s.55.

ortasında tekrar başlamıştır. Görüşmelerin başlaması Avusturya'nın yola gelmesi şeklinde yorumlanmış ve Osmanlı halkının tepkisinin bir sonucu olarak görülmüştür⁴¹¹.

Osmanlı Devleti tarafından 13 Aralık'ta Avusturya'nın boykotajdan dolayı uğradığı zararın ödenmesi isteğine aynı gün ılımlı bir cevap verilmiş; ancak 17 Aralık'ta Kamil Paşa daha sert bir nota ile Osmanlı ahalisinin Avusturya'nın barış zamanında saldırgan bir tutumla ilhak ettiği iki eyalet için tepki gösterdiğini belirtmiş; hükümetin bu protestoda hiçbir sorumluluğu olmadığı için herhangi bir zarar ödeme durumunda olmadığını bildirmiştir. Avusturya hükümeti 4 Ocak tarihinde tekrar iddiaları yenilediği bir nota daha göndermiş, ancak bu da bir önceki gibi 17 Ocakta cevaplanmış; Avusturya bir daha boykotajdan uğradığı zarardan dolayı tazminat talebini gündeme getirememiştir⁴¹².

Aralık ayının ortalarından itibaren görüşmeler hızlanmış ve bazı noktalar netlik kazanmıştır. Bunlardan en sık gündeme gelenleri ise, şunlardır: Gümrük vergisinin yüzde on beşe çıkartılması, yeni "*inhisar*"ların kurulması, eğer belli bir yerde başka devlet postahanesi yoksa Avusturya postahanelerinin kapatılması, Avusturya'nın Arnavut Katolikler üzerindeki himayesinin kaldırılması, Yeni Pazar Sancağı'nın Osmanlı imparatorluğu'na terkidir. Ancak görüşmelerin, sonuçlanmamasının en büyük nedeni, Avusturya'nın herhangi bir nakit tazminat ödemeyi reddetmesidir. Daha önce belirtildiği üzere Osmanlı Devleti tazminat olarak dört milyon Osmanlı lirası talep etmektedir. Müzakerelerin ana konusunu hep, Avusturya 6 Ocak 1909 tarihinde iki buçuk milyon Osmanlı lirasını teklif edinceye kadar "tazminat" meselesi oluşturmuştur. Bu zamana kadar da ülkelerin tazminat miktarı üzerine tahminler ve rakamlar basında geniş yer bulmuştur⁴¹³.

Ocak ayının sonları ile Şubat boyunca görüşmeler ve anlaşma, nihayet 26 Şubat 1909 günü imzalanmıştır. Avusturya ile Osmanlı Devleti arasındaki anlaşmanın imzalanmasıyla birlikte aynı gün, 26 Şubat 1909 Cuma, boykotajın bittiği Rıza Tevfik tarafından liman işçilerine bildirilmiş, ertesi gün de basın aracılığıyla kamuoyuna duyurulmuştur. Böylece Boykot Sendikası bir açıklama yaparak Meclisin onayı beklenmeden hükümetin araya girmesiyle boykotun sona erdiği açıklamıştır⁴¹⁴.

Neticede 26 Şubat 1909 iki imparatorluk arasında imzalanan antlaşmaya başka çare kalmadığı için, Avusturya-Macaristan'la savaşacak durumda olmayan Osmanlı Devleti Bosna-Hersek'in ilhakını kabul etmiştir. Fakat, buna karşı Avusturya-Macaristan, Osmanlı

---

⁴¹¹ Mehmet Emin İlhan, **Bosna-Hersek'in Avusturya Tarafından İlhakı ve Doğurdu Tepkiler (1908-1912)**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1996, s.122.

⁴¹² Doğan Çetinkaya, **a.g.e.**, s.114-115.

⁴¹³ Şule Sevinç Kişi, "İzmir'de 1908 Boykotu", **Tarih ve Toplum**, sayı 152, İstanbul 1996, s.13.

⁴¹⁴ Doğan Çetinkaya, **a.g.e.**, s.116-117.

Devleti'nin Bosna-Hersek ile mevcut olan tarihi, hukuki, manevi, dini bağlarını tanımış ve bu bağların baki kaldıklarını teyid etmiştir⁴¹⁵.

---

⁴¹⁵ H.Basri Danişman, **Artçı Diplomat, Son Osmanlı Hariciye Nazırlarından Mustafa Reşit Paşa**, Arba Yayınevi, İstanbul 1998, s.49.

SONUÇ

Bilindiği üzere Boşnaklar, İslâmiyet'i tercih etmeden evvel Hristiyanlığın Bogomil mezhebini seçtiler. Bu mezhep, Allah'ın varlığını ve Hz. İsa'nın O'nun kulu ve resulü olduğunu kabul eder ve teslisi reddederdi. Bu yönüyle de diğer Hristiyan mezheplere nazaran İslâmiyet'e daha yakındır. Bu husus, Osmanlı fetihleri döneminde Boşnakların kitleler hâlinde İslâmiyet'i seçmelerine vesile olan en önemli unsurlardan biri olmuştur. Hırvatlar ve Boşnaklar bölgenin yerli kavimlerinden olmalarına karşılık, Sırlar bu topraklara Osmanlı hâkimiyetinden sonra gelmişlerdir.

Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altındaki Hristiyan unsuru tahrik ederek Hristiyanların yaşadıkları bölgeleri kendi nüfuzları altına alma yolundaki gayeleri, Bosna-Hersek için de geçerliydi. Nitekim Bosna-Hersek'teki ilk isyan, Babıali'nin yaptığı ıslahatlar üzerine 1851 yılında çıkmış, ama bastırılmıştı. 1875 yılında Bosna-Hersek'te yeni bir isyanın çıkmasında, yine Rusya ve Avusturya'nın rolü çok büyüktü. Bosna-Hersek'in coğrafi bakımdan Sırbistan ve Karadağ gibi iki Slav ülkesiyle Avusturya arasında yer alması, burayı propaganda için uygun bir duruma getirmiştir. İsyân, daha sonra ise, Osmanlı Devleti'nin Sırbistan ve Karadağ ile savaşa girmesiyle devam etmiştir. Çünkü Sırp ve Karadağlı gönüllüler Hersek asilerine yardım etmektedirler. Osmanlı, bu savaşta başarı kazanmasına rağmen Rusya'nın 31 Ekim 1876'da verdiği ulti-matom ile mütareke imzalamak zorunda kalmıştır.

Osmanlı'nın XV. yüzyılda bölgeyi fethetmesiyle Bosna, XX. yüzyıla kadar huzur ve düzenin hakim olduğu bir dönem geçirmiş; 1878 tarihinde Osmanlı'nın çekilmesinden sonra, özellikle Müslüman Boşnaklar kaos dönemine geri dönmüşlerdir. Bölgenin tarihiyle ilgili yapılan çalışmalara da bu kaos, damgasını vurmuştur.

Berlin Kongresi sonucu, Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından işgal olunacağı haberi, ahali arasında büyük tepkilere neden olmuş; Osmanlı Devleti'nin konunun bir kez daha müzakare edilmesi teşebbüsleri de başarısız kalmıştır. Nitekim Avusturya'nın işgaline karşı Boşnaklar şiddetle karşı çıkmış, önce Hersek'in merkezi olan Mostar, sonra da Saraybosna'da, büyük direnişler göstermişlerdir. Avusturya'nın bu direnişleri kırması yaklaşık 3 ayını almış; ancak bundan sonra, Bosna işgal edilebilmiştir.

İşgal, 29 Temmuz'da başlamış 28 Ekim 1878'de tamamlanmıştır. Bosna-Hersek'in işgalinden sonra Osmanlı Devleti'ne bırakılmış olan Yeni Pazar'ın da Avusturya işgaline girme tehlikesi karşısında Bosna-Hersek üzerindeki Osmanlı hükümlerlik haklarının tesbitine dair Avusturya ile yeniden müzakereye girilmesine karar verilmiş ve bunun için de Hariciye Nazırı Aleksandr Karatodori ve Maarif Nazırı Münir Paşalar görevlendirilmişlerdir. Bu müzakereden amaç, Bosna-Hersek üzerindeki Osmanlı hükümlerliğinin devamı, işgalin geçici olması, ahalinin Osmanlı kanunlarına tâbi olması ve Yeni Pazar'a gönderilecek Avusturya askerlerinin sayısı ve kalacakları yerlerin tesbit edilmesidir.

Yeni Pazar konusunda Osmanlı Devleti'nin endişesi, burasının da Avusturya'ya geçmesinden sonra Avusturya'nın Selanik'e kadar ilerleyebileceğidir. Zaten Avusturya'nın Yeni Pazar'a girmesiyle Bosna-Hersek'te olduğu gibi burada da silâhlı bir direnişle karşılaşacağı muhakkaktı. Bu durumda Osmanlı askeri, kendini savunmaya başlayacak; savaşa girişen askerin Müslüman ahaliye yardım edip etmeyeceği de ayrı bir mesele idi. Bosna-Hersek üzerindeki Osmanlı hükümlerliğine hâlel getirilmemesi, ahalinin ibadetlerine karışılmaması, Osmanlı parasının kullanılmaya devam edilmesi, Osmanlı askerine ait silahların ne yapılacağı gibi konular, üzerinde en çok durulan hususlardı. İşgal gerçekleşti ve bundan sonra bölge, bir askerî vali tarafından idare edilmeye başlandı.

Kongre kararlarıyla birlikte büyük bir göç hareketi de başlamıştır. Milyonlarca Boşnak göçmen, mal ve mülklerini Hristiyan komşularına bırakarak Türkiye'ye; hiç görmedikleri ikinci anavatana doğru yola koyulmuşlardır. Berlin Kongresi, azınlık hakları bakımından dini kriterleri göz önünde bulundurmuş; alınan kararlarda ulusal azınlık haklarının korunması yönünde hükümlere ise, yer verilmemiştir. Yeni kurulan Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Sırbistan ve Karadağ devletleri, milliyetçilik ve hırs dolu duygularını geliştirerek atalarının şu yada bu dönemde hüküm sürdükleri tüm topraklara göz dikmişler ve bu konuda talepler ileri sürmüşlerdir.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bosna'yı işgal ettikten sonra 1918'e kadar Bosna'dan Osmanlı Devleti'ne beş büyük göç dalgası olmuştur. İlk büyük göç, 1878 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna'yı işgalinden hemen sonradır. İkinci göç, 1882 yılında gerçekleşmiştir. Bu göçün sebebi, Avusturya-Macaristan'ın Boşnaklara askerlik mecburiyeti getirmesidir. Nitekim bu durum, Boşnakların isyanı ile sonuçlanmıştır. Üçüncü göç dalgası "*Dzabic Hareketiyle*" 1900 yılında olmuştur. Dördüncü dalga, 1908 yılında

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i ilhakı sonucunda gerçekleşmiş; beşinci dalga ise, 1918 yılında olmuştur.

İşgal sonrası Bosna-Hersek içinde, Bosna ile Osmanlı Devleti'nin ilişkilerini sağlayabilecek elçi, konsolos gibi herhangi bir kurum kalmadığı için İstanbul'da kurulmuş "*Boşnak Göçmenler Birliği*" adındaki dernek, ilk başta, Bosna'daki siyasi olayları takip etmiş ve Padişah'a Bosna için gerekli yardımların temini konusunda çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Dolayısıyla bu dernek, tüm Boşnak Müslümanların Osmanlı Devleti'ndeki temsilcisi olarak kabul görmüştür..

Boşnak Müslümanların 1899'da başlamış bulunan din, vakıf ve maarif özerkliği mücadelesi esnasında Boşnaklar, Padişah'ın Bosna üzerinde egemenliğini korumaya çalışmışlar; atacakları her adım öncesinde hep İstanbul ile bağlantılı hareket etmek istemişlerdir. Avrupa Devletleri tarafından ortaya çıkarılan "Şark Meselesi"nin ilk hedefi Osmanlı Devleti'ni parçalamak ve bu hedefler doğrultusunda Bosna Hersek'i Osmanlı Devleti'nden alarak Avusturya-Macaristan topraklarına katmaktır. Ancak Osmanlı Devleti bunun dışında birçok sorun ile karşı karşıya kaldığı için Bosna'ya gereken yardımı yapamamıştır.

KAYNAKLAR

A. ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA):

Tasnifler:

Askeri Mektubî Mühimme Kalemi, (A.MKT.MHM.)
İrade-i Dahiliye, (İ.DH.)
İrade-i Hariciye, (İ.HR.)
İrade Meclis-i Vâlâ, (İ.MVL.)
İrade Meclis-i Mahsus, (İ.MMS.)
Yıldız Arşivi Hususi Maruzat, (Y.A.HUS.MAR.)
Yıldız Esas Evrakı, (Y.E.E.)
Yıldız Perakende, Arzuhal ve Journaller, (Y.PRK.AZJ.)
Yıldız Perakende Evrakı Başkıtabet Dairesi, (Y.PRK.BŞK.)
Yıldız Perakende Evrakı Serkurenalık Evrakı, (Y.PRK.SRN.)
Yıldız Perakende Komisyonlar Maruzatı, (Y.PRK.KOM.)
Yıldız Perakende Meşihat Dairesi Maruzatı, (Y.PRK.MŞ.)
Yıldız Sadaret Resmi Maruzat, (Y.A.RES.)
Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Dahiliye Nezareti Maruzatı, (Y.PRK.DH.)
Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Hariciye, (Y.PRK.HR.)
Sadaret Mektûbi, Umum Vilayet, (A.MKT.UM.)
Şûra-yı Devlet Evrakı, (ŞD.)
Hariciye Nezareti Hukuk Kısmı Belgeleri, (HR.H.)
Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi, (HR. MKT.)

İttihad ve Terakki Cemiyetinin 1906-1907 Senelerine Ait Muhaberatın Kopya Defteri,
İstanbul Belediye Kütüphanesi, Yazma No.45,Tahrirat No.227, Kanunuevel (Aralık) 1906

Bosna Hersek Hakkında Meclis-i Mebûsân-ı Osmanî ve Makam-ı Sadârete Takdîm Olunan Levâyah, İstanbul 1324, (Atatürk Üniversitesi Seyffetin Özege Kütüphanesi, No. 20955)

B. BOSNA-HERSEK'TE ÇIKAN GAZETELER:

Bosanska Vila, 1896-1897.

Musavat, 1909.

Srpska Rijec (Sırp Sözü), 1908.

Islamska Svijest (İslami Bilinci), 1934.

C. REFERANS KİTAPLARI

- AHMET İZZET PAŞA, **Feryadım**, C.I, Nehir Yayınları, İstanbul 1992.
- ÂŞIK PAŞAZADE, **Osmanoğulları'nın Tarihi**, Hazırlayan: Kemal Yavuz-M.A.Yekta SaraçK Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2003.
- EVLİYA ÇELEBİ, **Seyahatname**, C.VI, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1984.
- HOCA SADETTİN EFENDİ, **Tacü't-Tevarih**, C.III, Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- HÜSEYİN RACİ EFENDİ, **Zağra Müftüsünün Hatıraları**, Çev. M.Ertuğrul Düzdağ, İz Yayıncılık, İstanbul 2012.
- İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal, **Son Sadrazamlar**, C.III, Dergah Yayınları, İstanbul 1982.
- İRTEM, Süleyman Kâni, **Meşrutiyet Doğarken 1908 Jön-Türk İhtilâli**, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 1999.
- MAHMUD CELALEDDİN PAŞA, **Mir'ât-ı Hakikat**, Hazırlayan: İsmet Miroğlu, Berkât Yayınevi, İstanbul 1983.
- MEHMET ARİF BEY, **Başımıza Gelenler**, C.I, Tercüman Yayınları, İstanbul 1975.
- MEVLÂNÂ MEHMED NEŞRÎ- **Cihânnümâ, Osmanlı Tarihi (687-980/1288-1585)**, 6 kısım, Hazırlayan: Necdet Öztürk, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008.
- ORUÇ BEY, **Osmanlı Tarihi (1288-1502), Uç Beyliğinden Dünya Devletine**, sadeleştiren: Necdet Öztürk, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2009.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.II, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1993.

TURSUN BEY, **Tarih-i Ebü'l Feth**, Hazırlayan: Mertol Tulum, Baha Matbaası,
İstanbul 1977.

TÜRKGELDİ, Ali Fuad, **Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye**, C.II, Hazırlayan:
Bekir Sıtkı Baykal, TTK Yayınları, Ankara 1987.

———, **Görüp İşittiklerim**, TTK Basımevi, Ankara 1949.

US, Hakkı Tarık, **Meclis-i Mebusan 1877**, C.I-II, Vatan Gazetecilik ve Matbaacılık
Yayınları, İstanbul 1954.

D. ARAŞTIRMA – İNCELEME ESERLER

AHMAD, Feroz, **İttihat ve Terakki**, Çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları,
İstanbul 1986.

AHMET CEVDET PAŞA, **Ma'rûzât**, Hazırlayan: Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları,
İstanbul 1980.

———, **Tezâkir**, Hazırlayan: Cavid Baysun, C.IV, TTK Yayınları,
Ankara 1991.

ANDERSON, Matthew Smith, **Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine
Bir İnceleme**, Çev. İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları,
İstanbul 2010.

- ARMAOĞLU, Fahir, **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, TTK Yayınları, Ankara 2003.
- ASLANTAŞ, Selim, **Osmanlıda Sırp İsyanları**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.
- AYDIN, Mithat, **Balkanlar'da İsyân, Osmanlı-İngiliz Rekabeti, Bosna Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875-1876)**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı, **Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri II: Yugoslavya**, İstanbul Fatih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1981.
- BABUNA, Aydın, **Bir Ulusun Doğuşu Geçmişten Günümüze Boşnaklar**, Çev. Hayati Torun, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.
- BANDZOVIC, Safet, **Iseljavanje Bosnjaka U Tursku**, Institut za İstrazivanje Zlocina Protiv Covjecnosti i Medjunarodnog Prava, Sarajevo 2006.
- , **Iskusenja Historije**, Novi Pazar 1993.
- BASAGİC, Safvet Beg, **Kratka Uputa u Proslost Bosne i Hercegovine (1463-1850)**, Vlastita Naklada, Sarajevo 1900.
- BAŞIÇ, Kemal, **Osmanlı Devleti'nin Bosna Müslümanlarıyla Dini İlişkileri, Ayrılıştan 1914'e**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1998.

- BAYRAK, M.Orhan, **Osmanlı Tarih Yazarları**, Milenyum Yayınları, İstanbul 2002.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılab Tarihi**, C.I-Kısım-II,TTK Yayınları, Ankara 1983.
- BEJTİÇ, Alija, **Osman Asaf Sokolovic i Njegov Doprinos Drustvu i Kulturi Bosne i Hercegovine**, Sarajevo 1972.
- BİCE, Hayati, **Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler**, Ankara 1991.
- BİRİNCİ, Ali, **Tarihin Gölgesinde-Meşahir-i Meçhüleden Birkaç Zat**, Dergah Yayınları, İstanbul 2001.
- BOJİÇ, Mehmedalija, **Historija Bosne i Bosnjaka**, Şahinpaşiç Yayınları, Sarajevo 2001.
- BOSNEVÎ, Ömer, **Bosna Tarihi**, Hazırlayan: Kâmil Su, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979.
- CASTELLAN, Georges, **Balkanların Tarihi**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1993.
- ÇAŞEVIÇ, Reco, **Bosna Müslümanlara Son Uyarı 1**, Özyılmaz Matbaası, İstanbul 1994.
- ÇETİNKAYA, Doğan, **1908 Osmanlı Boykotu**, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- DANIŞMAN, H.Basri, **Artçı Diplomat, Son Osmanlı Hariciye Nazırlarından Mustafa Reşit Paşa**, Arba Yayınevi, İstanbul 1998.

- EMECEN, Feridun, **Osmanlı Klasik Çağında Siyaset**, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.
- EMGİLİ, Fahriye, **Boşnakların Türkiye'ye Göçleri 1878-1934**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2012.
- EMGİLİ, Fahriye, KARAMANYOL, Mustafa, **Sırbistan'ın Osmanlı Topraklarındaki İstihbarat ve Teşkilatlanma Çalışmaları (1898-1912)**, Cedit Neşriyat, Ankara 2012.
- ERASLAN, Cezmi, **II.Abdülhamid ve İslam Birliği**, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1992.
- EREN, Ahmet Cevat, **Mahmud II. Zamanında Bosna-Hersek**, Nurgök Matbaası, İstanbul 1965.
- ERGİN, Osman Nuri, **Mecelle-i Umûr-ı Belediye**, C.II, İ.B.B. Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1995.
- , **Türk Maarif Tarihi**, C.I-II, Eser Matbaası, İstanbul 1977.
- ERİM, Nihat, **Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, C.I, Ankara 1953.
- ERYILMAZ, Bilal, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi**, Risale Yayınları, İstanbul 1990.
- FİLANDRA, Sacir, **Bosnjacka Politika u XX. Stoljecu**, Sejtarija Yayınları, Sarajevo 1998.

- GEORGEON, François, **Sultan Abdülhamid**, Çev. Ali Berktay, Homer Kitabevi, İstanbul 2006.
- GLENNY, Misha, **Balkanlar 1804-1999 Milliyetçilik, Savaş ve Büyük Güçler**, Sabah Kitapları, İstanbul 2001.
- GÖÇMEN, Muammer, **İsviçre’de Jön Türk Basını ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1995.
- GÖKBİLGİN, M.Tayyib, **Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1977.
- GÖLEN, Zafer, **Tanzimat Dönemi Bosna İsyanları (1839-1878)**, Alter Yayıncılık, Ankara 2009.
- GÖRGÜLÜ, İsmet, YILMAZ, Veli, ERDİNÇ, Ali, **Bosna-Hersek**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1992.
- GRİFFE, H.Mirgöl Eren, **Osmanlı Hizmetkarı Galip Ali Paşa Rızvanbegovic- Stoçeviç**, Babil Yayıncılık, Ankara 2005.
- GÜNDÜZ, Tufan, **Allahimanet Bosna**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012.
- GÜNEŞ, İhsan, **Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci, I ve II Meşrutiyet**, Ankara 1996.
- GÜR, Alim, **Ebüzziya Tefvik’in Hayatı, Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve**

Matabaacılığa Katkıları, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

HACISALİHOĞLU, Mehmet, **Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)**,

Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008.

HADZIBEGOVIĆ, İlyas, **Bosanskohercegovački Gradovi na Razmedju 19. i 20 Stoljeca**,

Sarajevo 1991.

HADZIJAHIĆ, Muhamed, **Od Tradicije do Identiteta. Geneza Nacionalnog Pitanja**

Bosanskih Muslimana, Sarajevo 1974.

HADZIJAHIĆ, Muhamed, TRALJIĆ, Mahmud, ŞUKRİĆ, Nijaz, **İslam i Muslimani u**

Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1977.

HALILOVIĆ, Senahid, **Bosanski Jezik**, Ključanin Yayınevi, Sarajevo 1991.

HANİOĞLU, M.Şükrü, **Bir Siyasal Örgüt Olarak "Osmanlı İttihad ve Terakki**

Cemiyeti" ve "Jön Türklük", C.I, (1889-1902), İletişim

Yayınları, İstanbul 1985.

HASAN AMCA, **Doğmayan Hürriyet, Bir Devrin İçyüzü 1908-1918**,

Arba Yayınları, İstanbul 1989.

HAUPTMAN, Ferdo, **Borba Muslimana Bosne i Hercegovine za Vjersku Vakufsko-**

Mearifsku Autonomiju, Gradja Arhiv Socijalisticke Reublike

BIH, Sarajevo 1967.

- HOCAOĞLU, Baran, **İkinci Meşrutiyet Dönemi Siyasal Yaşamında İktidar ve Muhalefet İlişkileri (1908-1913)**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2008.
- HOCAOĞLU, Mehmet, **Abdülhamid Han ve Muhtıraları**, Türkiyat Matbaacılık, İstanbul 1989.
- IBISEVIC, Vedad, **Bosanski Namjesnici Osmanskog Doba**, Connectum Yayınevi, Sarajevo 2006.
- İBRAHİMAGİC, Omer, **Drzavno-Pravni Razvitak Bosne i Hercegovine**, Vijeće Kongresa Bosnjackih Intelektualaca, Sarajevo 1998.
- İLHAN, Mehmet Emin, **Bosna-Hersek'in Avusturya Tarafından İlhakı ve Doğurdu Tepkiler (1908-1912)**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1996.
- İMAMOVIÇ, Mustafa, **Historija Bosnjaka**, Preporod, Sarajevo 1997.
- , **Pravni položaj i Unutrasnjo-Politicki Razvitak BiH od 1878-1914**, Sarajevo 2007.
- , **Bosnjaci u Emigraciji - Monografija Bosanskih Pogleda 1955-1967**, Sarajevo 1997.
- İNALCIK, Halil, **Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I**, TTK Basımevi,

Ankara 1954.

———, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**,
Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.

———, **Osmanlılar, Fütühat, İmparatorluk, Avrupa İle İlişkiler**,
Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

İPEK, Nedim, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri**, TTK Yayınları,
Ankara 1999.

JUZBAŞIÇ, Dzevad, **Politika i Privreda Bosne i Hercegovine Pod Austro-Ugarskom
Upravom**, ANUBIH Yayınları Sarajevo 2002.

KANSU, Aykut, **1908 Devrimi**, Çev. Ayda Erbal, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.

KAPIDZIC, Hamdija, **Hercegovacki Ustanak 1882**, Sarajevo 1973.

———, **Bosna i Hercegovina Za Vrijeme Austrougarske Vladavine
(clanci i rasprave)**, Sarajevo 1968.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi, Islahat Fermani Devri (1861-1876)**, C.VII,
TTK Yayınları, Ankara 2003.

———, **Osmanlı Tarihi**, C.VII, TTK , Ankara 1988.

———, **Osmanlı Tarihi**, C.VIII, TTK , Ankara 1988.

- KARÇIÇ, Fikret, **Bosna-Hersek'te İslam Hukuku Tarihi**, Koba Yayınları, İstanbul 1994.
- KARPAT ,Kemal H, **Ottoman Population 1830. - 1914. Demographics and Social Characteristich**, Medison 1985.
- , **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik**, Çev. Recep Boztemur, Timaş Yayınları, İstanbul 2011
- , **Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, Çev. Recep Boztemur, İmge Kitabevi, İstanbul 2004.
- , **İslâm'ın Siyasallaşması, Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde, Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırması**, Çev. Şiar Yalçın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.
- KAYA, Fahri, **Çağdaş Boşnak Edebiyatı Antolojisi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995.
- KEMURA, İbrahim, **Gayret 1903-1941**, Kulturno Naslijedje Yayınları, Sarajevo 1986.
- KENT,Marian, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler**, Çev. Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- KIRPIK, Cevdet, **Osmanlı Devletinde İşçiler ve İşçi Hareketleri (1876-1914)**, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İsparta 2004.

- KOLOĞLU, Orhan, **Avrupa'nın Kısakacında Abdülhamid**, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.
- KORKMAZ, Dilek, **Hoca Kadri Nasih'in Hayati Eserleri Ve Görüşleri**, Marmara Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.
- KRALJACIC, Tomislav, **Kalajev Rezim u Bosni i Hercegovini (1882-1903)**, Sarajevo 1987.
- KRUSEVAC, Todor, **Bosansko-Hercegovacki Listovi u XIX Vijeku**, Veselin Maslesa Yayınları, Sarajevo 1978.
- , **Sarajevo Pod Austrougarskom Upravom 1878-1908**, Sarajevo 1960.
- KUNERALP, Sinan, **Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922): Prosopografik Rehber**, İSİS Yayınları, İstanbul 1999.
- KURAN, Ahmet Bedevi, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele**, Çeltüt Matbaası, İstanbul 1959.
- , **Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi**, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009.
- , **İnkılâp Tarihimiz ve İttihad ve Terakki**, Tan Yayınları, İstanbul 1948.
- KURAT, Akdes Nimet, **Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, TTK Yayınları,

- Ankara 1993.
- , **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- MALCOLM, Noel, **Bosna'nın Kısa Tarihi**, Çev. Aşkın Karadağlı, Om Yayınevi, İstanbul 1999.
- MEŞİÇ, ADEM AGA, **Memoari**, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zbirka rukopisa, Tarihsiz.
- MOREAU, Odile, **Reformalar Çağında Osmanlı İmparatorluğu, Askeri "Yeni Düzen" in İnsanları ve Fikirleri: 1826-1914**, Çev. Işık Ergüden, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.
- MUŞOVIĆ, Ejup, **Stanovništvo u Sjeničko-Peštorskoj Visoravni**, Beograd 1989.
- , **Muslimansko Stanovništvo Srbije Od Pada Despotovine (1459) i Njegova Sudbina**, Kraljevo 1992.
- NAKIÇEVIĆ, Omer, **Istorijski Razvoj Institucije Rijaset**, Rijaset Islamske Zajednice u BIH, Sarajevo 1996.
- OĞUZ, Ahmet, **Birinci Meşrutiyet Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan**, Grafiker Yayınları, Ankara 2010.
- OLAŞ, Zerrin, **Avusturya-Macaristan İmparatorluğu İşgalinde Bosna-Hersek**, Sakarya Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans

Tezi, Sakarya 2007.

ORTAYLI, İlber, **İkinci Abdülhamid Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfusu**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1981.

POPOVIÇ, Aleksandre, **Balkanlar'da İslam**, Çev. Komisyon, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.

QUATAERT, Donald, **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisat Yayılımı ve Direniş**, Çev. Sabri Tekay, Yurt Yayınları, Ankara 1987.

RAMSAUR, Ernest Edmondson, **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**, Çev. Nuran Ülken, Sander Yayınları, İstanbul 1972.

SANCAKTAR, Fatih.M, **Hiss-i Milliden Harb-i İktisadiye: Yunan Boykotu**, Akademi Titiz Yayınları, İstanbul 2012.

SEDES, Halil, **Bosna-Hersek ve Bulgaristan İhtilalleri ve Siyasi Olaylar**, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul 1946.

SEHİÇ, Nusret, **Autonomni Pokret Muslimana za Vrijeme Austrougarske Uprave u Bosni i Hercegovini**, Sarajevo 1980.

SELÇUK, Mustafa, **İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi 1900-1933**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2012.

SHAW, Stanford J., SHAW, Ezel Kural, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**,
C.II, cev: Mehmet Harmancı, E Yayınları
Tarih Dizisi, İstanbul 1983.

ŞİŞİÇ, Ferdo, **Bosna i Hercegovina za Vezirovanja Omer-Pase Latasa 1850**,
Beograd 1938.

SLIPICEVIC, Fuad, **Bosna i Hercegovina od Berlinskog Kongresa do Kraja Prvog
Svjetskog Rata**, Skolska Knjiga, Zagreb 1954.

SUCESKA, Avdo, **Osnovne Osebnosti Polozaja Bosne U Osmansko-Turskoj
Drzavi**, Grupa Autora, Istina o Bosni i Hercegovini, Altermedia
i Narodna Univerzitetska Biblioteka BiH, Sarajevo 1991.

ŞETA, Ferhat, **Reisu-l Uleme u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji**, Sarajevo 1990.

ŞİMŞİR, Bilal, **Turkish Emigrations From the Balkans I**, Ankara 1989.

TAYLOR, A.J.P. **Habsburska Monarhija**, Skolska Knjiga, Zagreb 1990.

TEPIÇ, İbrahim, **Bosna i Hercegovina od Najstarijih Vremena do Kraja Drugog
Svjetskog Rata**, Bosanski Kulturni Centar, Sarajevo 1998.

TRALJIÇ, Mahmud, **Istaknuti Bosnjaci**, El-Kalem Yayınevi, Sarajevo 1998.

- TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, C.I-III, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989.
- TUNCER, Hüner, **Doğu Sorunu ve Büyük Güçler (1853-1876)-Osmanlının Kader Yılları**, Ümit Yayıncılık, Ankara 2003.
- TURHAN, Fatma Sel, **Eski Düzen Adına:Osmanlı Bosna’sında İsyân (1826-1836)**, Küre Yayınları, İstanbul 2013.
- ÜNAL,Uğur, **Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008,
- UNAT, Faik Reşit, **İkinci Meşrutiyet İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi**, TTK Basımevi, Ankara 1991.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, c.I, TTK, Ankara 1988.
- , **Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi**, TTK Basımevi, Ankara 2000.
- YILMAZ, Murat, **Sancak Drina’nın Öbür Yakası**, İnsani Yardım Vakfı Yayınları, İstanbul 2004.
- YILMAZATA, Mehmet, **Avrupa Devletlerin Bloklama Sürecinde 1908/09 Bosna’nın İlhak Krizi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2005.

YİNER, Abdulnasır, **Müşir Recep Paşa'nın Askeri ve Siyasi Hayatı (1842-1908)**, İstanbul Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2006.

YORULMAZ, Hüseyin, **Osmanlı'nın Batı Yakası Bosna**, 3F Yayınevi, İstanbul 2007.

ZEÇİNOVIÇ, Neira, **Bosna Kütüphanelerindeki Eski Türkçe Gazetelerin Dili**, Ankara Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003.

E. MAKALELER

AKŞİN, Sina, "Siyasi Tarih (1789-1908)", **Türkiye Tarihi Osmanlı Devleti 1600-1908**, C.III, Cem Yayınevi, İstanbul 2009.

AYDIN , Mithat, "İstanbul Konferansı (1876)'na Giden Yolda İngiltere'nin Doğu Politikası", **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, sayı 17, Denizli 2005.

———, "Osmanlı-Sırp, Karadağ Savaşlarında İngiltere'nin Balkan Politikası", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi**, sayı 15, Ankara 2004.

———, "19-20.Yüzyıllarda Osmanlı Balkanlarında Rusya'nın Casusluk Faaliyetleri", **XVI.Türk Tarih Kongresi, Ankara 20-24 Eylül 2010**,Ankara 2010.

- , "Bosna-Hersek Ayaklanması (1875)'nda Panslavizmin Etkisi ve Sırbistan ve Karadağ'ın Rolü", **Bellekten**, C.LXIX, sayı 256, Ankara 2005.
- BALİÇ, Smail, "Okupacija 1878 i Muslimani Bosne", **Glasnik Rijaseta İslamske Zajednice**, sayı 11-12, Sarajevo 2000.
- BALTALI, Kemal, "1875 Hersek Ayaklanmasının Uluslararası Bir Nitelik Kazanması", **Bellekten**, TTK Yayınları, sayı 199, Ankara 1987.
- BANDZOVIÇ, Safet, "Demografska Deosmanizacija Balkana i Odluke Berlinskog Kongresa 1878", **Almanah**, sayı 41-42, Podgorica 2008.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı, "100.Yıldönümü Münasebetiyle Berlin Kongresi Hakkında Bazı Düşünceler", **Bellekten**, C.LII (52), sayı 202, Ankara 1988.
- , "Doksanuç Harbi Arifesinde Osmanlı Devleti İle Büyük Devletler Arasındaki Münasebetler", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C.III, sayı 2, Ankara 1945.
- , "Şark Burhanı ve Sabah Gaztesi (1876)", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C.VI, sayı 4, Ankara 1948.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, "II.Meşrutiyet Devri Üzerine Bazı Düşünceler", **Bellekten**, C.XXIII, sayı 90, Ankara 1959.
- CURIC, Hajrudin, "Uloga Pljevaljskog Muftije Semsekadica u Otporu

Protiv Austrougarske Okupacije Bosne i Hercegovine
Godine 1878", **Otpor Austrougarskoj Okupaciji 1878.godine u
Bosni i Hercegovini**, Akademija Nauka i Umjetnosti Bosne
i Hercegovine, Sarajevo 1978.

ÇAKMAK, Zafer, "1875 Hersek İsyani", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**,
sayı 8, Elazığ 2003.

———, "Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i İşgali ve
Sonrasında Osmanlı Devlet İle Yaptığı Anlaşma", **Doğu Anadolu
Bölgesi Araştırmaları**, sayı 4, Elazığ 2003.

ÇETİN Altan, ÇAĞ Galip, "Bosna'nın Osmanlı İdaresine Geçişinde Bogomilliğin Etkisi",
Tarih Okulu, sayı 9, İstanbul 2011.

ÇORUH Hakkı Şinasi, "Kısa Boşnak Tarihi", **Türk Kültürü**, sayı 122, Ankara 1972.

COŞKUNLAR, Şahap Nazmi, "Ebüzziya Tefvik, Hayatı ve Eserleri", **Türk Kütüphaneciler
Derneği Bülteni**, C.VI, sayı 4, İstanbul 1957.

DARKOT, Besim, "Bosna-Hersek", **İA.**, C.II, Milli Eğitim Basımevı, İstanbul 1979.

DEMİREL, Muammer, "Türkiye'de Bosna Göçmenleri", **Atatürk Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sayı 12, Erzurum 2008.

DJURDJEV, Branislav, "Bosna-Hersek", **DİA.**, C.VI, İstanbul 1992.

- EKİZ, Mehmet, "İşgal Sonrası Bosna-Hersek'te Eski Eser ve Vakıf Eserleri: Vatan Gazetesi Örneği", **Turkish Studies**, sayı 7, İstanbul 2012.
- ELMACI, Mehmet Emin, "1908 Avusturya Boykotunda Liman İşçileri", **Kebikeç**, sayı 5, İzmir 1997.
- EMECEN, Feridun, "Baştına", **DİA.**, C.V, İstanbul 1993.
- , "Balkanlar ve Bosna Tarihi Bakımından Kosova Savaşı'nın (1389) Önemi", **Bosna-Hersek**, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.
- , "Bosna Eyaleti", **DİA.**, C.VI, İstanbul 1992.
- EMİROĞLU, Kudret, "Trabzon'da Avusturya Boykotu 1908", **Toplumsal Tarih**, sayı 8, İstanbul 1994.
- EREN, İsmail, "Turska stampa u Jugoslaviji", **Prilozi za Orijentalnu Filologiju**, C.XIV-XV, Sarajevo 1969.
- FEYZİOĞLU, Hamiyet Sezer, "1848 İhtilalleri Sırasında Osmanlı Devleti'nin Balkanlar ve Adalar'da Aldığı Önlemler", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.XXV, sayı 39, İstanbul 2006.
- FURAT, Ayşe Zişan, "Din Eğitimi Araştırmalarında Önemli Bir Kaynak Olarak Bosna-Hersek Ulema Meclisi Arşivi", **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı 24, İstanbul 2011.
- GEÇER, Genç Osman, "İşgal Sonrası Bosna-Hersek'te Göç Olgusunun Vatan Gazetesine

Yansımaları", **TÜBAR**, sayı 28, Ankara 2010.

GENCER, Ali İhsan, "Ayastefanos Antlaşması", **DİA.**, C.IV, İstanbul 1991.

GÖLEN, Zafer, "Osmanlı Yurdu Olan Bosna Hersek'te XIX Yüzyıldaki
Siyasi Olaylar", **Bellekten**, TTK, sayı 270, Ankara 2010.

———, "Bosna Hersek'in İlhakına Tepkiler", **Toplumsal Tarih**, sayı 60,
İstanbul 1998.

———, "Bosna-Hersek Yahud Osmanlıların Alsas-Loren",
Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Sosyal Bilimler Dergisi, sayı 4, İsparta 1999.

———, "Osmanlı İdaresinde Bosna-Hersek", Derleyen Osman Karatay-
Bilgehan A.Gökdağ, **Balkanlar El Kitabı**, KaraM Yayınları,
C.I-Tarih, Çorum 2006.

GÜMÜŞSOY, Emine, "II.Meşrutiyeti Hazırlayan Bir Merkez: Ohri", **SDÜ Fen**
Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı 18, İsparta 2008.

GÜNAY, Selçuk, "Bosna-Hersek'in Avusturya Tarafından İşgali Üzerine Bosnalılar'ın
Çektiği Telegraflar ve Düşündürdükleri", **Tarih Dünyası Dergisi**,
sayı 29, İstanbul 1989.

GÜNEŞ, Günver, "II.Meşrutiyet Döneminde Aydın Sancağı (1908-1918)", **Hacettepe**
Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,
Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, sayı 11, Ankara 2010.

GÜÖRAN Tevfik GüÖran-UZUN Ahmet, "Bosna-Hersek'te Toprak Rejimi: Eshâb-ı Alâka ve Çiftçiler Arasındaki İlişkiler (1840-1878)", **Belleten**, C.LXX, sayı 259, Ankara 2006.

GÜÖRBÜZ Musa ,ÖZKAN, Ayşe, "Bosna-Hersek'ten Anadolu'ya Göçler", Uluslararası Suçlar ve Tarih, **ASAM**, sayı 2, Ankara 2006.

HAJDARPAŞIÇ, Raif , "Sandzak-Stjeciste Izbjeglica", **Almanah**, sayı 37-38, Podgorica 2007.

———, "1879 Yeni Pazar Antlaşması", **Muhacirlerin İzinde, Boşnakların Trajik Göç Tarihinden Kesitler**, Hazırlayan: Hayrı Kolaşinli, Otorite Yayınları, Ankara 2012.

İLGÜREL, Mücteba, "Acemi Oğlani", **DİA.**, C.I, İstanbul 1988.

İLHAN, Mehmet Emin, "İzmir'de Avusturya Boykotajı", **Tarih ve Toplum**, sayı 161, İstanbul 1997.

İNALCIK, Halil, "Türkler ve Balkanlar", **Balkanlar**, Orta Doğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları, İstanbul 1993.

ISOVIC, Kasim, "Austro-Ugarsko Zaposjedanja Novopazarskog Sandzaka 1879 Godine", **Godisnjak Drustva İstoricara Bosne i Hercegovine**, C.IX, Sarajevo 1958.

İZGÖÖER, Ahmet, "Ahmet Cevdet Paşa ve Bosna Islahatı", **Divân İlmi Araştırmalar**, sayı 6, İstanbul 1999.

- JUZBAŞIÇ, Dzevad, "Pokusaji Stvaranja Plitickog Saveza İzmedju Vodjstva Srpskog i Muslimanskog Autonomnog Pokreta u Bosni i Hercegovini", **Prilozi Instituta za İstoriju u Sarajevu**, C.XIV, sayı 14-15, Sarajevo 1878.
- KAÇAR, Mustafa, "Osmanlı Telegraf İşletmesi", **Çağını Yakalayan Osmanlı**, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu-Mustafa Kaçar, IRCICA Yayınları, İstanbul 1995.
- KANTARCI, Şenol, "Dünden Bugüne Balkanlarda Ne Değişti", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sayı 10, Erzurum 1998.
- KAPIDZIC, Hamdija, "Uloga Hajdara Čekre u Carigradu Protiv Aneksije Bosne i Hercegovine", **Gajret**, Sarajevo 1941.
- KARATAY, Osman, "Habsburg İdaresinde Bosna ve Boşnaklar", Derleyen: Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, **Balkanlar El Kitabı**, KaraM Yayınları, C.I-Tarih, Çorum 2006.
- KİŞİ, Şule Sevinç, "İzmir'de 1908 Boykotu", **Tarih ve Toplum**, sayı 152, İstanbul 1996.
- KODAMAN, Bayram, "1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi", **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C.XII, İstanbul 1989.
- KOZAR, Azem, "Bosanskohercegovacke Valije U Zadnjem Desetljecu

Osmanske Uprave", **Povijesni zbornik - godišnjak za kulturu i povijesno nasljeđe**, C.I, sayı 1-2, Osijek 2007.

KUJOVIĆ, Mina, "Prilog Historiji Migracija u Bosni i Hercegovini", **Glasnik Rijasetu Islamske Zajednice**, sayı 3-4, Sarajevo 2004.

KURAT, Akdes Nimet, "Panslavizm ", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C.XI, sayı 2-4, Ankara 1953.

LAVIĆ, Osman, "Iseljavanje Bosnjaka Muslimana iz BIH za Vrijeme Austro-Ugarske Vladavine i Risala Mehmeda Teufika Azapagica", **Anali Gazi Husrev-begove Biblioteke**, sayı 17-18, Sarajevo 1996.

MAHMUTÇEHAIĆ, Rusmir, "Trajnost stradanja", **Glasnik Rijaset IZ u RBiH**, sayı 7-9, Sarajevo, 1996.

McCHARTY, Justin, "Ottoman Bosnia, 1800 to 1878", **The Muslims of Bosnia-Herzegovine**, Editör:Mark Pinson, Harvard Univ. Press. Cambridge, Massachusetts 1994.

MIKIĆ, Djordje, "Prilog Pitanju o Odnosu Mladoturaka Prema Bosni i Hercegovini u Aneksionoj Krizi", **Istorijski Zbornik**, C.I, sayı 1, Banja Luka 1980.

MULAHALILOVIC, Enver, "Imami i Hatibi Rahicke Dzamije od 1160 do 1400 Godine po Hidzri", **Glasnik Visokog Islamskog Starjesinstva**, Sarajevo 1982.

- NAMETAK, Alija, "İslamski Kulturni Spomenici Turskog Perioda u Bosni i Hercegovini", **Glasnik İslamske Vjerske Zajednice**, sayı 6, Sarajevo 1939.
- NUZA, Fehmi, "Bosnalıların Avusturya İşgal Ordusuna Karşı Mukavemetleri", **Türk Kültürü**, C.XXIV, sayı 281, Ankara 1986.
- OKİÇ, Tayib, "Neşredilmemiş Bazı Türk Kaynaklarına Göre Bosna Hıristiyanları (Bogomiller)", **İslâmi Araştırmalar**, C.VI (6), sayı 4, Ankara 1993.
- , "Balkanlarda Bogomilizm Hareketi ve Bunun Bir Araştırmacısı, Aleksandar Vasiljevic Solovjev", **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, sayı 1-4, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1973.
- ÖZTÜRK, Necdet, "Osmanlı İdaresinde Bosna-Hersek", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, sayı 85, İstanbul 1994.
- RADMANOVIÇ, Murat, "Bosanska Emigracija u Osmanskom Carstvu i Sultanov Suverenitet" u Bosni i Hercegovini, **Znakovi vremena**, sayı 9-10, Sarajevo 2000.
- ŞAM, Emine Altunay, "Derviş Paşan'ın Bosna-Hersek Vilayeti'nde Yapılan Askeri Düzenlemeye İlişkin Babıali'ye Sunduğu Layiha", **Türk Dünyası Araştırmaları**, sayı 150, İstanbul 2004.

- SELİMOĞLU, İsmail, "Balkanlardaki Türk İdare Sistemi (19.yy)", **Balkanlardaki Türk Kültürü'nün Dünü, Bugünü, Yarını, Uluslararası Sempozyum (26-28 Ekim 2001 Bildiri Kitabı)**, Bursa 2002.
- SEYAN, Salih, "Osmanlı Döneminde Bosna-Hersek'te Çıkan İlk Özel Türkçe Gazete Gülşen-i Saray", **Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi**, C.VII, sayı 3, Konya 2012.
- SOLOVYEV, Aleksandar, "Disaperance of Bogomilism and the Islamization of Bosnia", **Year Book of the Historical Society of Bosnia and Herzegovina I**, Sarajevo 1949.
- TEVFİK, Ebüzziya, "Boşnakların Durub-i Emsali", **Mecmua-i Ebüzziya**, sayı 5, 15 Zilkadde 1297 (1880).
- TOKAY, Gül, "Ayastefonos'tan Berlin Antlaşmasına Doğu Sorunu, (Mart-Temmuz 1878)", Hazırlayan: İsmail Soysal, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç Ankara, 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler**, TTK Yayınları, Ankara 1999.
- TURAN, Şerâfettin, "Topal Osman Paşa", **İA.**, C.XII, İstanbul 1979.
- YARACAN, Taylan, "Osmanlı Hakimiyeti Döneminde Bosna-Hersek'te İsyancılar ve Sebepleri", **Bosna-Hersek**, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.
- YAVUZ, Erdal, "1908 Boykotu", **ODTÜ Türkiye İktisat Tarihi**

Üzerine Araştırmalar, Gelişme Dergisi, 1978 özel sayısı,
Ankara 1979.

ZÜLFİKAR, Hamza, "Saraybosna (Sarajevo)'da Çıkmiş En Eski Türkçe Gazete",
Türk Dili-Dil ve Edebiyat Dergisi, sayı 564, Ankara 1998.

EKLER

1878 Avusturya-Macaristan Bosna Hersek'in işgalına karşı Hacı Loyo'nun direniş çağrısı, (Bosna Hersek Tarih Müzesi)

Avusturya-Macaristan işgalciler yararlanan Hacı Loya'yı Saraybosna'ya götürüyorlar, (Bosna Hersek Tarih Müzesi)

Strassenkampf in Sarajeco. 1878.

Kampf gegen die bosniakischen Aufständischen. 1878.

Avusturya-Macaristan ordusu Boşnak direnişçiler ile çatışmalar, (Bosna Hersek Tarih Müzesi)

الحج لويو حافظ

Hadschi Loja).

(S. Seite 204.)

Hacı Loyo, (İlustrirte Zeitung, 1878)

Ali Efendi Hersek Mebusu, (Ahmet Oğuz **Birinci Meşrutiyet Kanun-ıEsasi ve Meclis-i Mebusan**, Ankara 2010)

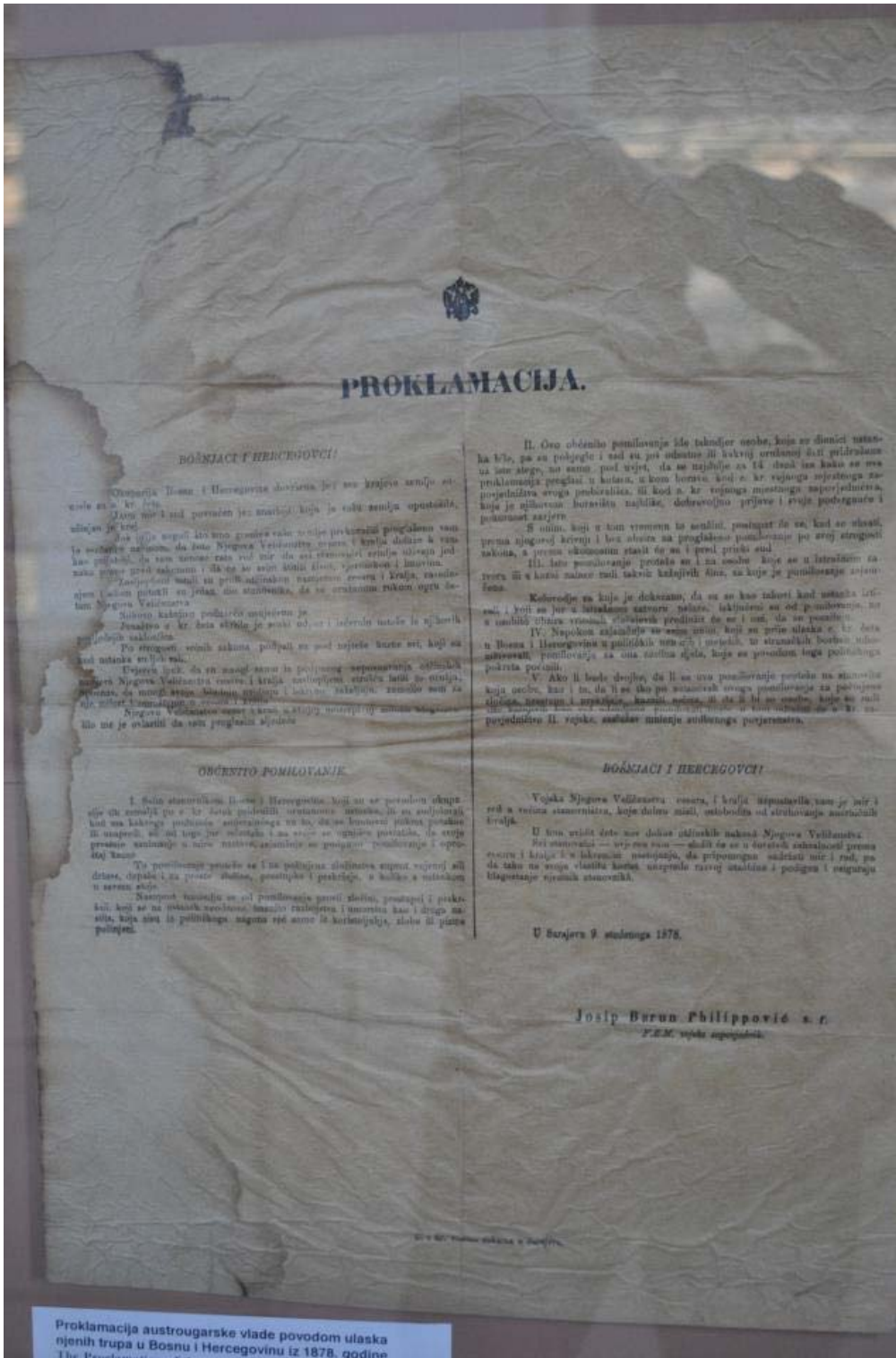
Fehim Efendi Bosna Mebusu (Ahmet Oğuz **Birinci Meşrutiyet Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan**, Ankara 2010)

İbrahim Bey Hersek Mebusu (Ahmet Oğuz **Birinci Meşrutiyet Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan**, Ankara 2010)

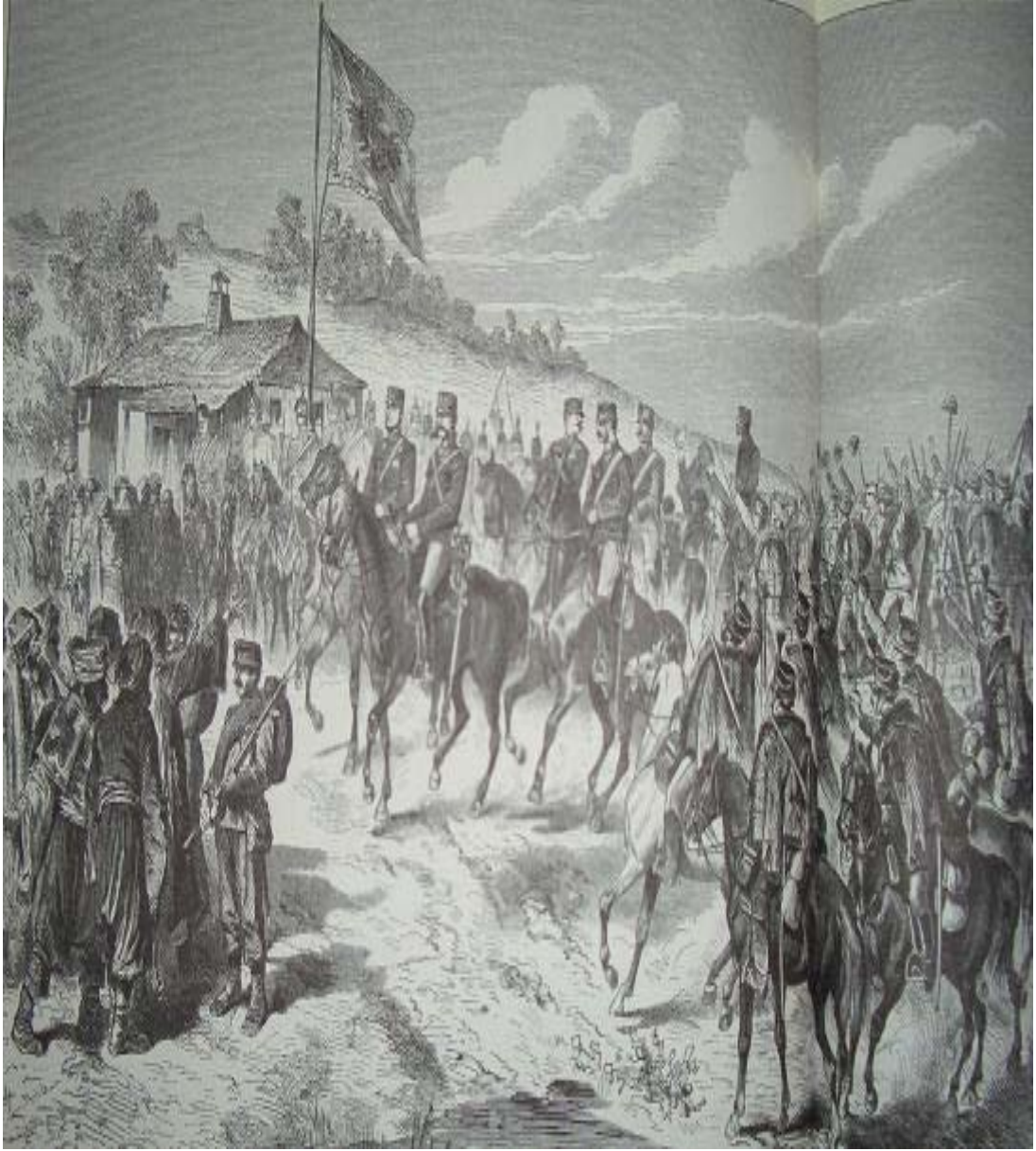
Yaver Efendi Bosna Mebusu (Ahmet Oğuz **Birinci Meşrutiyet Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan**, Ankara 2010)

Avusturya-Macaristan İmparatorluğun krali Fano Yosip Bosna Hersek halkına bildiri Boşnakça, (Bosna Hersek Tarih Müzesi)

Avusturya-Macaristan İmparatorluğun krali Fano Yosip Bosna Hersek halkına bildiri Türkçe, (Bosna Hersek Tarih Müzesi)

Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun ordusu Bosna Hersek topraklarına İmparator bayrağının dikmesi 1878, (Bosna Hersek Tarih Müzesi)

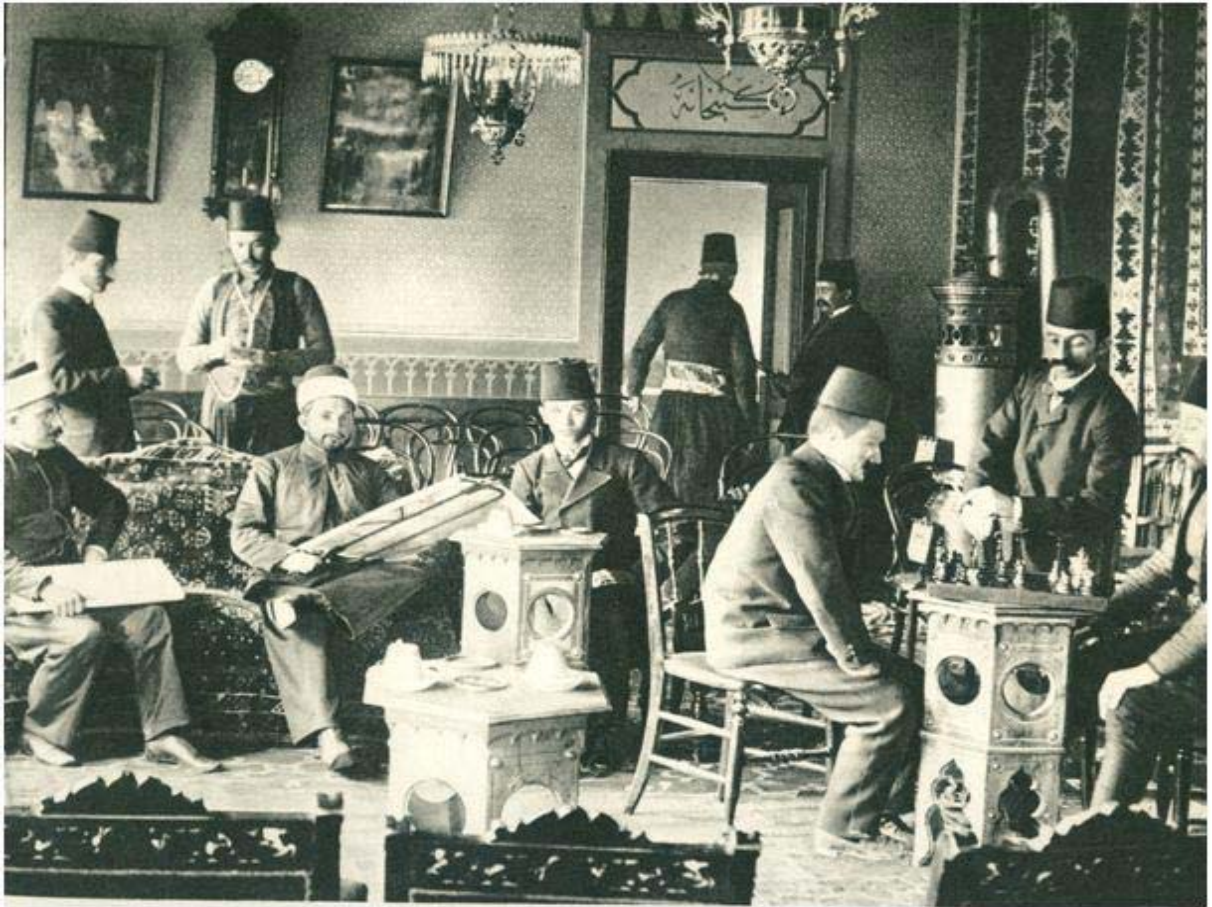

Boşnak Muhacirlerin Saraybosna'ya dönüşü, (İlustrirte Zeitung, 1876)

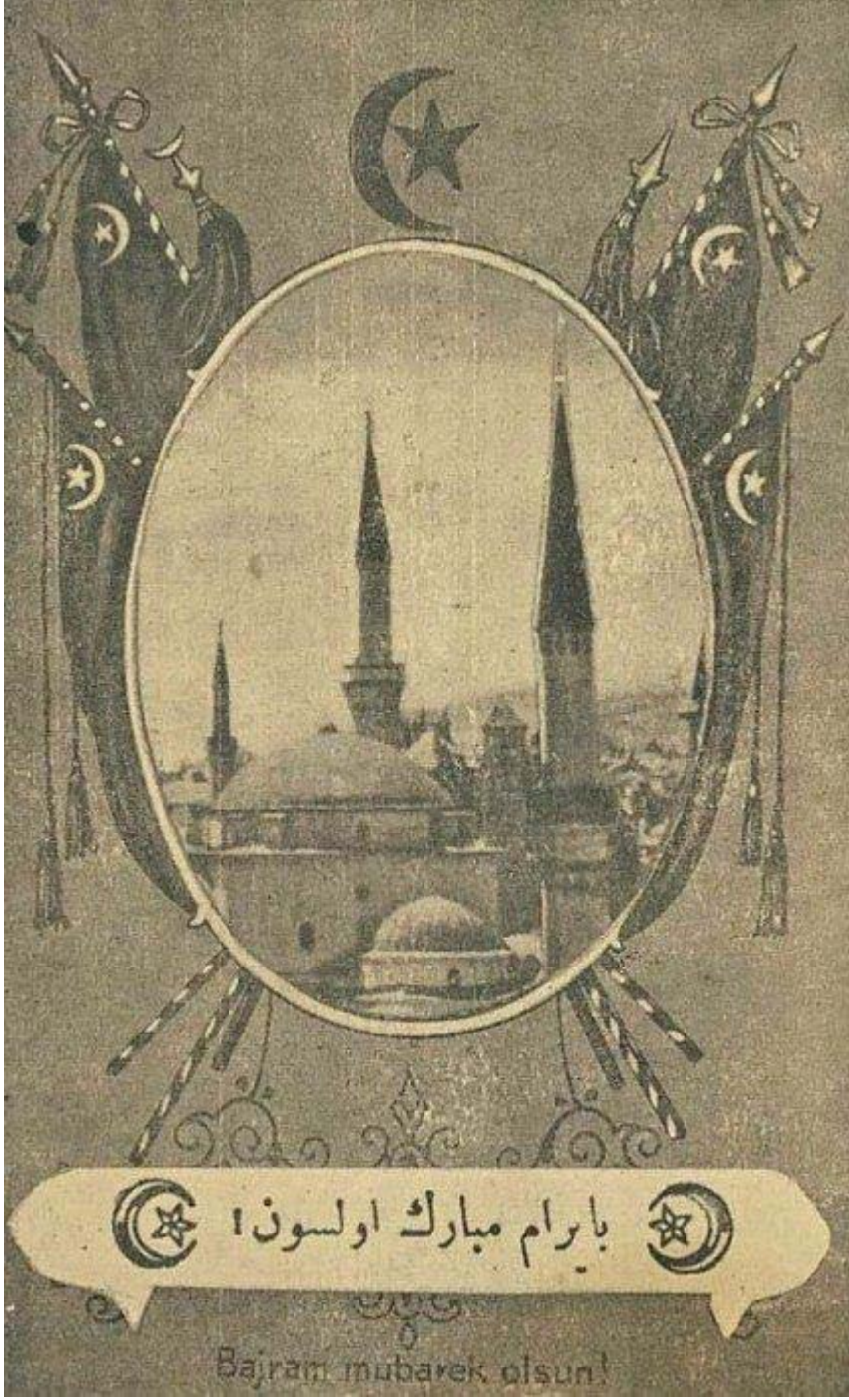

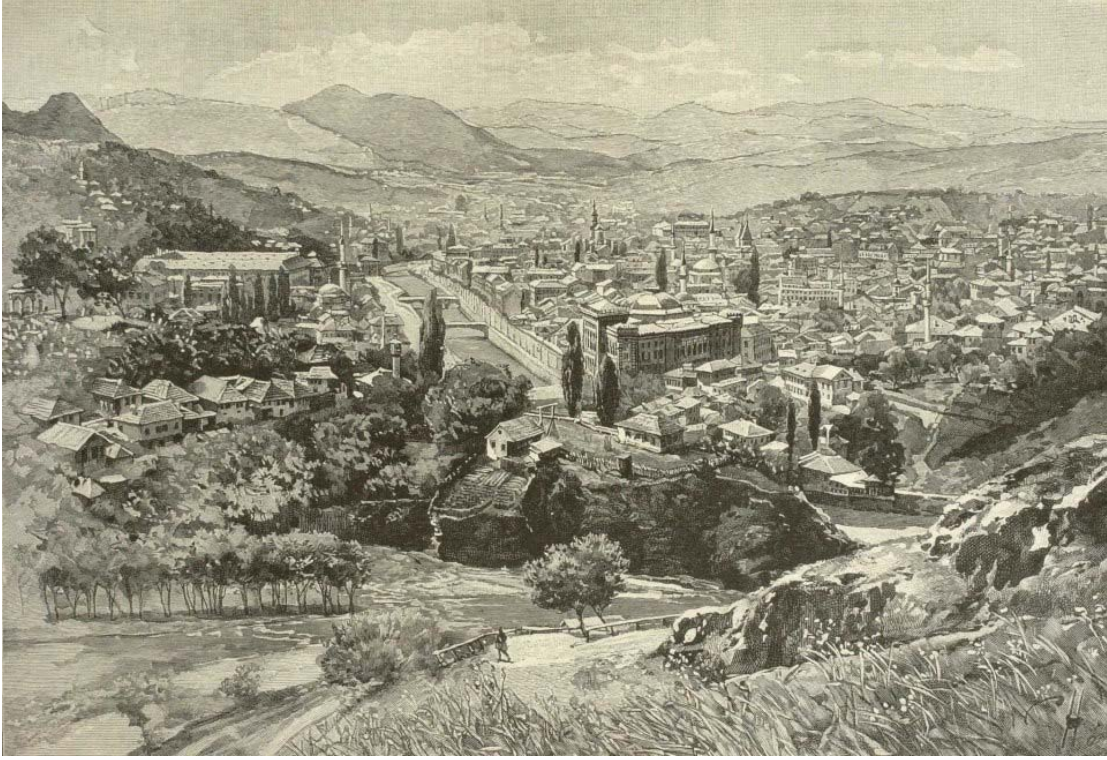
Müslüman Halk Örgütü, oturanlar soldan üçüncü Ali Bey Firdus (Bosna Hersek Tarih Müzesi)

Saraybosna'daki Kırathaneler (Bosna Hersek Tarih Müzesi)

(Bosna'dan Osmanlı Bayraklı Türkçe Bayram Kartı, 1917)

Saraybosna XIX yüzyılın sonlarında(Bosna Hersek Tarih Müzesi)

Avusturya-Macaristan ordusunda Boşnaklar (Bosna Hersek Tarih Müzesi)